

Дніпровський національний
університет ім. Олеся Гончара

Центр соціально-політичних
досліджень

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2018 ТОМ 21 № 12

Видається з вересня 1998 року
12 разів на рік

Дніпро
Видавництво «Грані»
2018

ГРАНІ

Науково-теоретичний альманах

Том 21 № 12 2018

Засновники:
Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
Центр соціально-політичних
досліджень

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства
освіти і науки України від 21.12.2015
№ 1328 журналу надано статус
фахового видання з історичних,
філософських, політичних та
соціологічних наук.

Друкується за рішенням Вченої
ради Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
(протокол № 7 від 20.12.18).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Видавець:
Видавництво «Грані»
Україна, 49000, Дніпро
вул. Старокозацька, 12д, оф. 8
+38(056)794-54-63
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Передплатний індекс – 41703

Відповідальність за достовірність
фактів, цитат, власних імен,
географічних назв, підприємств,
організацій, установ та ін. інформації
несуть автори статей.

Висловлені у цих статтях думки
можуть не збігатися з точкою зору
редакційної колегії і не покладають
на неї ніяких зобов'язань.
Передруки і переклади дозволяються
лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2018

Редакція

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора: Іванова С.А.,
Колесников К.М., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В.,
Шляхов О.Б.
Випусковий редактор: Лиман Д.С.
Коректор української та російської мов: ДЕРЕБЕРА А.В.
Коректор англійської мови: КОМЛЕВА Ю.В.

Редакційна колегія

Іваненко В.В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук (Україна)
Аяган Б.Г.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Бачинський Я.	д. юр. н. (США)
Венгер Н.В.	д.і.н., проф. (Україна)
Висоцький О.Ю.	д.п.н., проф. (Україна)
Вятр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)
Гао Тяньмін	д. екон. н., доц. (КНР)
Городяненко В.Г.	д.і.н., проф. (Україна)
Ісетті Дж.	д. філос., МВА (Італія)
Жук С.І.	д.і.н., проф. (США)
Катаєв С.Л.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Квітка С.А.	д.держ.упр., доц. (Україна)
Кирилюк Ф.М.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Кривошеїн В.В.	д.п.н., проф. (Україна)
Лісеєнко О.В.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобанова А.С.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобода Ю.О.	к.філос.н., доц. (США)
Нікілев О.Ф.	д.і.н., проф. (Україна)
Ніколенко В.В.	д. соціол. н., доц. (Україна)
Окороков В.Б.	д.філос.н., проф. (Україна)
Побочий І.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Пронякін В.І.	д.філос.н., проф. (Україна)
Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Світленко С.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Святець Ю.А.	д.і.н., проф. (Україна)
Сидиков Е.Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Третьак О.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Токовенко О.С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Тупиця О.Л.	д.п.н., проф. (Україна)
Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Хижняк Л.М.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Хміль В.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шабанова Ю.О.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шевцов С.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шляхов О.Б.	д.і.н., проф. (Україна)
Щудло С.А.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Юрченко С.В.	д.п.н., проф. (Україна)

GRANI

Scientific and theoretical almanac

21(12) 2018

Founders:

Oles Honchar Dnipro national
university,
Centre of social and political researches

Registration license

KB № 19758 – 9558 ПП issued 19.03.13

By Decree № 1328 of 21 December
2015 issued by the Ministry of
Education and Science of Ukraine the
status of specialized publication on
historical, philosophical, political and
sociological sciences was given.

Published by the decision of the
Academic council of Oles Honchar
Dnipro national university
(protocol № 7 dated 20.12.18).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:
DOAJ

Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Publisher:

Publishing house «Grani»
12d, Starokosatska St., office 8,
Dnipro, Ukraine, 49000
+38(056)794-54-63
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua
Publishing license
ДК № 2131 dated 23.05.2005

Subscription index in Ukraine – 41703

Responsibility for facts, quotations,
private names, enterprises and
organizations titles, geographical
locations etc. to be bared by the authors.

The editorial office and board do not
always share the views and thoughts
expressed in published articles.
Reprints and translations are allowed
on the written consent with the editorial
office and the author.

© «Grani» 2018

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.A.

Deputy Chief Editor: Ivanova S.A., Kolesnikov K.M.,
Krivoshein V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B.

Production Editor: Lyman D.S.

Corrector of Ukrainian and Russian languages: Derebera A.V.

Corrector of English language: Komleva Y.V.

Editorial board

Ivanenko V.V.

Full Prof. Dr., academician of the
ukrainian academy of historical
sciences (Ukraine)

Ayahan B.H.

Full Prof. Dr. (Kazakhstan)

Bachynskiy Ya.

J. D. (USA)

Wenger N.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Vysotsky O.Yu.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Vyatr Ezhi

Full Prof. Dr. (Poland)

Gao Tianming

Assoc. Prof. Dr. (PRC)

Gorodyanenko V.G.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Isetti G.

PhD., MBA, Senior Researcher (Italy)

Zhuk S.I.

Full Prof. Dr. (USA)

Kataev S.L.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Kvitka S.A.

Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)

Kyrylyuk F.M.

Full Prof. Dr., academician of the
ukrainian academy of political science
(Ukraine)

Kryvoshein V.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Liseyenko O.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Lobanova A.S.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Loboda Y.O.

Assoc. Prof. Phd (USA)

Okorokov V.B.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Nikilev A.F.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Nikolenko V.V.

Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)

Pobochyj I.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Pronyakin V.I.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Roberts Ken

Full Prof. Dr. (United Kingdom)

Svitlenko S.I.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Svyatets' Yu.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Sydykov E.B.

Full Prof. Dr. (Kazakhstan)

Schuurman Paul

Full Prof. Dr. (Netherlands)

Tretyak O.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Tokovenko O.S.

Full Prof. Dr., academician of the
ukrainian academy of political science
(Ukraine)

Tupytsya O.L.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Heinamäa Sara

Full Prof. Dr. (Finland)

Khyzhnyak L.M.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Hmil' V.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shevtsov S.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shlyakhov O.B.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shchudlo S.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Yurchenko S.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Зміст

С. 5

Сліпецька Ю. М.

Електоральні партії: ідеологічне позиціонування парламентських партій в Україні

С. 16

Власова Т. И., Галицкая Ю. В.

Феминизм как маргинесс гендерного проекта постмодерна

С. 26

Мелещук А. А.

Трансформація східнослов'янського месіанізму від філософської думки Русі до ранніх слов'янофілів

С. 34

Козій І. В.

Феномен української радянської філософії

С. 42

Боринштейн Е. Р., Киссе А. И., Орленко И. Н.

Социокультурная адаптация иностранной молодежи к украинской студенческой среде: антропосоциогенетический контекст

С. 52

Святненко І. О.

Ідеологія та мораль гендерної культури в Україні

С. 62

Амери С. Мохаммад

Соотношение понятий “сложная система” и “сложная среда” в социальной философии

Contents

P. 5

Slipetska J. M.

Electoral parties: the ideological positioning of parliamentary parties in Ukraine

P. 16

Vlasova T. I., Galytska I. V.

Feminism as the marginal gender project of postmodernity

P. 26

Meleshchuk A. A.

Transformation of East Slavic Messianism from the philosophy of Rus' to the early Slavophiles

P. 34

Koziy I. V.

The Phenomenon of the Ukrainian Soviet Philosophy

P. 42

Borinshteyn E. R., Kisse A. I., Orlenko I. N.

Sociocultural adaptation of foreign youth to the Ukrainian students: anthroposociology the context

P. 52

Svyatnenko I. O.

Ideology and Morality of Gender Culture in Ukraine

P. 62

Ameri S. Mohammad

Corralation of notions «complex system» and «complex environment» in social philosophy

Електоральні партії: ідеологічне позиціонування парламентських партій в Україні

Сліпецька Ю. М., Львівський національний університет імені Івана Франка

В статті визначено основні теоретико-методологічні підходи до аналізу поняття «електоральна партія», досліджено, яким чином еволюціонував цей політичний інститут та які підвиди можна виділити. З'ясовано, що електоральна політична партія – сучасний тип політичної партії, що характеризується розмиванням меж соціальної бази, професіоналізацією та персоналізацією політики, деідеологізацією партійної програми, а також визнанням провідної ролі електоральної функції. До основних підтипів електоральних партій належать: електорально-професійні партії, картельні партії, стратархії, сучасні кадрові партії, програмні партії, партії бізнес-фірми, «big tent».

Проаналізовано ідеологічну складову парламентських партій в Україні за результатами останніх виборів 2014 року. Методом контент-аналізу програм партій Блоку Петра Порошенка, Народного Фронту, Самопомочі, Блоку Юлії Тимошенко, Радикальної партії та Опозиційного блоку та використовуючи формулу Хі Мін Кіма та Річарда Фордінга, визначено ідеологічне позиціонування кожної з них. З'ясовано, що парламентські партії в Україні мають слабку ідеологічну артикуляцію, переважна більшість парламентських партій тяжіє до центрizmu.

За рядом формальних ознак визначено, що сучасні парламентські партії в Україні є електоральними за своєю суттю – з розмитими ідеологічними позиціями, основною метою яких є охоплення якомога ширшого електорату та здобуття максимального представництва у парламенті. Визначено, що українські політичні партії є «партіями для усіх» із розмитою соціальною базою та деідеологізацією. При аналізі програм українських парламентських партій було виявлено загальну для усіх партій, а саме – зловживання популізмом і намагання зайняти центристську позицію.

Ключові слова: електоральна партія, ідеологія, програма, артикуляція інтересів, партія виборців, «catch-all-party», «big tent»

Electoral parties: the ideological positioning of parliamentary parties in Ukraine

Slipetska J. M., Ivan Franko National University of Lviv

The article defines the main theoretical and methodological approaches to the analysis of the concept of «electoral party», investigates how this political institution evolved and which subspecies can be distinguished. Revealed that the electoral political party is a modern type of political party, characterized by erosion of the boundaries of the social base, professionalization and personalization of politics, de-ideologization of the party program, and recognition of the leading role of the electoral function. The main sub-types of electoral parties include: electoral-professional parties, cartel parties, strataghia, modern personnel parties, program parties, business-party parties, and «big tents».

The ideological component of parliamentary parties in Ukraine according to the results of the last elections in 2014 has been analyzed. The methodology of content analysis of party programs by the Bloc of Petro Poroshenko, the Narodnyj Front, Samopomisch, the Bloc of Yulia Tymoshenko, the Radical Party and the Opposition Bloc, using the formula of Chi Min Kim and Richard Fording, determined the ideological positioning each of them. Revealed that parliamentary parties in Ukraine have weak ideological articulation, the vast majority of parliamentary parties tend to centralism.

According to a number of formal signs, determined that modern parliamentary parties in Ukraine are electoral in their essence - with blurred ideological positions, the main purpose of which is to reach the widest possible electorate and gain maximum representation in parliament. Determined that Ukrainian political parties are «parties for all» with a blurred social base and de-ideologization. Analyzing the programs of Ukrainian parliamentary parties, was found common to all parties, namely, the abuse of populism and attempts to take a centrist stand.

Keywords: electoral party, ideology, program, articulation of interests, party of voters, catch-all-party, big tent

Электоральные партии: идеологическое позиционирование парламентских партий в Украине

Слипецкая Ю. М., Львовский национальный университет имени Ивана Франко

В статье определены основные теоретико-методологические подходы к анализу понятия «электоральная партия», исследовано, каким образом эволюционировал этот политический институт и какие подвиды можно выделить. Выяснено, что электоральная политическая партия – современный тип политической партии, что характеризуется размытием границ социальной базы, профессионализацией и персонализацией политики, деидеологизацией партийной программы, а также признанием ведущей роли электоральной функции. К основным подтипам электоральных партий относятся: электорально-профессиональные партии, картельные партии, стратархии, современные кадровые партии, программные партии, партии бизнес-фирмы, «big tent».

Проанализировано идеологическую составляющую парламентских партий в Украине по результатам последних выборов 2014 года. Методом контент-анализа программ партий Блока Петра Порошенко, Народного Фронта, Самопомощи, Блока Юлии Тимошенко, Радикальной партии и оппозиционного блока и используя формулу Хи Мин Кима и Ричарда Фординга, определено идеологическое позиционирование каждой из них. Выяснено, что парламентские партии в Украине имеют слабую идеологическую артикуляцию, подавляющее большинство парламентских партий тяготеет к центризму.

По ряду формальных признаков определено, что современные парламентские партии в Украине являются электоральными по сути – с размытыми идеологическими границами, основной целью которых является охват широкого электората и получения максимального представительства в парламенте. Определено, что украинские политические партии являются «партиями для всех» с размытой социальной базой и деидеологизацией. При анализе программ украинских парламентских партий было обнаружено общую для всех партий тенденцию, а именно – злоупотребление популизмом и попытки занять центристскую позицию.

Ключевые слова: электоральная партия, идеология, программа, артикуляция интересов, партия избирателей, «catch-all-party», «big tent»

Постановка проблеми.

Попри тисячолітню еволюцію політичних партій, зміну парадигм та тенденцій розвитку, незмінним залишається ключова їх функція – здобуття, утримання та реалізація політичної влади. На жаль, за цим призначенням втрачається інша (домінуюча в усталених демократіях) функція – представництво інтересів різних соціальних груп, а відтак ідеологічне наповнення програм партій. У гонитві за голосами електорату, більшість сучасних масових політичних партій, і українських зокрема, перетворилися на «catch all party», своєрідний ідеологічний мікс, який за законами політичного ринку, пропонує виборцям-покупцям той товар-програму, яка користується найбільшим попитом.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема тиці електоральних партій присвячено чимало наукових праць та розробок. Чи не найгрунтовніші дослідження в площині партології є праці «українського Дюверже» Юрія Шведа. Серед зарубіжних науковців слід відзначити Дж. Сарторі, Ж. Шарло, О. Кірчхеймера, А. Панеб'янка, Р. Кулі, С. Ельдерсвельда, Р. Катца і П. Майєра, С. Волінця.

Методологічною основою роботи слід вважати методіку Українського незалежного центру політичних досліджень, які модифікували підхід Мішель Лавера та Яна Баджа, в рамках міжнародного проекту дослідження виборчих програм партій Manifesto Research Group (MRG), а також підхід американських дослідників Хі Мин Кіма та Річарда Фординга.

Мета дослідження. Науковий інтерес до електоральних партій зумовлений, зокрема, тим, що класичні ідеологічні партії, якими до прикладу були Народний Рух України чи заборонена Комуністична партія України, зійшли з політичної арени. Аналіз програм діючих парламентських партій в Україні нашою справою нас на гіпотезу, що вони за своєю суттю є електоральними. Відтак мета нашого дослідження – з'ясувати ідеологічний спектр парламентських партій в Україні, а також визначити чи є вони електоральними за своєю суттю.

Виклад основного матеріалу. Електоральний підхід до розуміння політичної партії розпочинає розробку теоретичної моделі окремого типу політичної партії – електоральної або партії виборців, що порушив традиційну дихотомічну

класифікацію політичних партій Моріса Дюверже на кадрові та масові.

Сам термін «електоральна партія» запропонований Ж. Шарло в 1971 році. Вчений наголошував, що серед політичних партій існують ті, які не мають чіткого ідеологічного позиціонування, а також використовують методи максимального залучення населення до політичної активності [16].

Дж. Сарторі розглядає електоральні політичні партії не як підтип масових партій, а як самостійний історично-сформований тип. До характерних ознак партій виборців вчений відносить: програму політичної партії, що побудована на загальнонаціональних інтересах і містить плюралізм ідей; роботу партії, яка зосереджена у підготовці та участі у виборах на основі територіального принципу; відсутність жорсткої дисципліни серед її членів; основна мета партії – здобути максимальну кількість мандатів [16].

У межах дослідження електоральних політичних партій ключовою до сьогодні залишається теорія «всеохоплюючих» партій (catch-all party) Отто Кірхгеймера. Вчений зазначав, що відбувається поступовий процес «електоралізації» політичних партій, спричинений трансформацією масових партій в електоральні. Процес «електоралізації» політичних партій зумовлений двома основними факторами: ідеологічним та організаційним. Суть першого пов'язана зі зменшенням ролі ідентифікації політичної партії з певною групою, що в свою чергу спричинило орієнтацію політичних партій на широке коло населення, а значить і задоволення вже не групових інтересів, а загальних. Хоча ідеологічний чинник був початковим, але більшу роль все ж відіграв організаційний фактор. Останній фактор пов'язаний зі зменшенням значимості членства і посиленням ролі політичних лідерів [8].

Серед підтипів електоральних партій можна виокремити наступні:

- «Електорально-професійні» (А. Панеб'яко). Партії, що з'явилися внаслідок переходу до системи задоволення потреб та інтересів максимальної кількості громадян. Такі партії орієнтовані на всіх виборців та намагаються вирішити актуальні та нагальні проблеми, вирішальну роль у цьому випадку відіграють професійні політики, а не члени партії, що дистанційовані від неї [5].

- «Картельні партії» (Р. Катц і П. Майєр). Основна роль при формуванні політичних партій в «нових демократіях» належить орієнтації їх на фінансування з державного бюджету [6].

- Стратархія (С. Ельдерсвелд). Будова такої політичної партії складається зі «страт» лідерів та комітетів, які діють на державному, регіональному та локальному рівнях, можуть діяти всупереч національному рівню партії, щоб здобути голоси виборців [6].

- “Сучасні кадрові партії” (Р. Кулі) [3]. Трансформовані кадрові партії відповідно до сучасних реалій, які все більше переймають ознак масових партій, щоб здобути максимальну підтримку виборців.

- “Програмні” партії (С. Волінець). Електоральна політична партія, яка має типові програмні положення з іншими партіями для того, щоб забрати голоси виборців в інших партій [6].

- “Партії бізнес-фірми” (the business-firm party). Цей тип політичних партій з'явився на фоні професіоналізації поведінки виборців, дозволивши партії діяти як «приватна фірма», що може в короткий термін мобілізувати громадян на виборах. Відрізняється цей тип політичних партій від картельних лише тим, що основна фінансова підтримка та ресурсна база надходить від груп інтересів, а не від держави [8, с. 121-121].

Також для визначення партій, які намагаються охопити максимальну кількість електорату, використовують поняття «big tent». «Big tent» – це політична партія масового типу, яка відповідає наступним характеристикам: намагається залучити найбільшу кількість людей для отримання максимальної кількості голосів; ідеологічна складова партійної програми дуже розсіяна і нагадує «парасольку»; у свої діяльності партія часто використовує популізм, оскільки переважно виступає за все «хороше» і проти всього «поганого», керуючись не програмними положеннями, а популярними лозунгами та часто йдуть на компроміс. Прикладом такої партії є Ліберальна партія Канади, що використовувала у своїй діяльності гасла «лівого» і «правого» ідеологічного спектру [2].

Поступово спостерігається втрата політичними партіями свого ідеологічного та соціального напрямку діяльності і вони стають партіями «для всіх». В демократичних політичних системах електоральні політичні партії слугують для вираження інтересів максимальної кількості виборців у результаті конкуренції політичної та бізнес еліт. В недемократичних системах за допомогою партій виборців відбувається процес легітимації влади правлячої групи.

Отже, у нашому розумінні електоральна політична партія – сучасний тип політичної

партії, що характеризується розмиванням меж соціальної бази, професіоналізацією та персоналізацією політики, деідеологізацією партійної програми, а також визнанням провідної ролі електоральної функції.

Переходячи безпосередньо до перевірки нашої гіпотези про електоральний характер сучасних парламентських партій в Україні, слід зазначити, що ми використовуватимемо метод контент-аналізу програм та формулу Хі Мин Кіма та Річарда Фордінга для обчислення відсотка «лівих» і «правих» позицій партійних програм [7].

$IDParty = (IDLeft - IDRight) / (IDLeft + IDRight)$

IDParty – ідеологічна орієнтація програми;

IDLeft – кількість речень, що містять «ліві» твердження;

IDRight – кількість речень, що містять «праві» твердження.

$IDParty = (IDLib - IDCons) / (IDLib + IDCons)$

IDParty – ідеологічна орієнтація програми;

IDLib – відсоток «ліберальних» тверджень у програмі;

IDCons – відсоток «консервативних» тверджень у програмі.

Ідеологічна приналежність партійної програми електоральної партії буде визначена за допомогою відношення різниці між відсотком протилежних за ідеологічними орієнтаціями тверджень та загальною сумою ідеологічних орієнтацій у програмі в рамках пануючої системи ідейно-ціннісних орієнтацій. Результати розташовуються на шкалі від -1 до 1.

Ідеологічні засади українських політичних партій формально зазначені у програмі партії, а також можуть бути виражені через її ідеологічне самовизначення. У цьому досліджен-

ні проаналізовано ідеологічне позиціонування та артикуляцію українських парламентських партій, що подолали 5% бар'єр на виборах 2014 року і визначено ідеологічний спектр провідних українських партій на основі аналізу їх програм.

За результатами позачергових парламентських виборів 2014 року у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі 5% бар'єр подолали 6 політичних партій, які в результаті потрапили до новообраного складу Верховної ради України VIII скликання, а саме: партія «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА», політична партія «Народний фронт», Об'єднання «Самопоміч», політична партія «Опозиційний блок», «Радикальна партія Олега Ляшка», ВО «Батьківщина» [15].

Політична партія «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА» («БПП») – українська партія, яка здійснила ребрендинг у 2014 році з політичної партії «Солідарність», на сьогодні є типовою партією влади. Формальним лідером «БПП» є Юрій Луценко, фактичним – президент України Петро Порошенко. Діяльність політичної партії визначається принципами солідаризму, консерватизму, лібералізму та пан'європеїзму. На сьогодні у складі фракції «БПП» у парламенті перебуває 138 депутатів.

«БПП» сміливо можна вважати новою політичною партією, оскільки вона брала участь лише в одних парламентських виборах 2014 року, але змогла отримати найкращий результат за підсумком отриманих мандатів на багатомандатному національному окрузі та мажоритарних округах. Тому аналіз ідеологічного позиціонування та артикуляції «БПП» буде здійснений вперше на основі передвиборчої програми.

Таблиця 1

**Ідеологічна артикуляція та позиціонування «БПП»
(на основі передвиборчої програми 2014 року)**

	Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
Ідеологічна артикуляція	0,23	0,42	0,41	0,39
Ідеологічне позиціонування		0,29	0,02	

Здійснений контент-аналіз передвиборчої програми «БПП» і визначення її ідеологічного позиціонування та артикуляції дає змогу нам зробити наступні висновки: партія «БПП» позбавлена ідеологічних домінант, оскільки в програмі майже однаково представлені твердження, що стосуються консерватизму та лібералізму; передвиборча програма є слабо артикульованою, значно підвищився «правий» вектор, внаслідок положень, що стосуються незалежності індивідуума від держави, рівноцінності індивідуальних і колективних інтересів, непорушності індивідуальних прав і свобод і необхідності всебічного розвитку громадянського суспільства [9].

«Народний фронт» — політична партія, яка була створена на основі колишньої партії «Фронт змін» та колишніми членами ВО «Батьківщина» у 2014 році. За результатами позачер-

гових парламентських виборів 2014 року партія «Народний фронт» на багатомандатному національному окрузі змогла отримати перемогу і на сьогоднішній день є урядовою партією.

Виборча програма «Народного фронту» мала назву «Відновлення країни» [10] і базувалася на шести основних блоках: безпека, політичний розвиток, економічний розвиток, розвиток енергетики, соціальний захист і гуманітарний розвиток, відбудова та розвиток регіонів. Контент-аналіз програми свідчить про велику кількість консервативних тверджень, а також ліберальних реформ. Такі положення дуже схожі з ідеологічним самовизначенням колишньої політичної партії «Фронт змін», а саме через її самовизначення як провідника консерватизму в українській політиці. Програмні документи «Народного фронту» характеризуються слабкою ідеологічною артикуляцією.

Таблиця 2

**Ідеологічна артикуляція та позиціонування «Народного Фронту»
(на основі передвиборчої програми 2014 року)**

	Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
Ідеологічна артикуляція	0,31	0,37	0,33	0,45
Ідеологічне позиціонування		0,09		0,12

Ідеологічне позиціонування партії «Народний фронт» можна визначити як слабо позиціонований правоконсерватизм. Домінуючою складовою виборчої програми «Відновлення країни» виступає слабо артикульований консерватизм. Загалом партія «Народний Фронт» намагалася вдало зіставити позиції консерватизму та лібералізму, щоб мати поміркований «правий» ідеологічний вектор і привернути до себе на виборах патріотично налаштований електорат.

Об'єднання «Самопоміч» — українська політична партія, що була створена 2012 року Андрієм Садовим унаслідок трансформації гро-

мадської організації «Самопоміч» у політичну партію. Сама електоральна партія позиціонує себе як християнсько-демократична, ліберальна та проєвропейська партія.

Контент-аналіз програми «В єдності — сила!» [14] дав змогу виділити яскраві твердження, що належать до християнської демократії, лібералізму та соціал-демократії. Ця партія має досить нетривалу політичну історію, тому говорити про її ідеологічну еволюцію поки що неможливо, проте можна виявити її ідеологічну артикуляцію та позиціонування під час парламентських виборів 2014 року.

Таблиця 3

**Ідеологічна артикуляція та позиціонування Об'єднання «Самопоміч»
(на основі передвиборчої програми 2014 року)**

	Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
Ідеологічна артикуляція	0,4	0,3	0,46	0,31
Ідеологічне позиціонування	0,13		0,19	

Результати ідеологічного позиціонування політичної партії «Самопоміч» свідчить про дуже слабку ідеологічну артикуляцію передвиборчої програми, яка переважно розвивається в ліберальному напрямі, що пояснюється прагненням політичної партії бути максимально деідеологізованою і асоціювати себе з громадянським суспільством. Програма зберігає домінуючу «ліберальну» орієнтацію, проте значно знижується вага правого вектору, завдяки наявності речень, що мають «ліві» конотації у сферах «свобода і демократія» і «соціальна політика».

«Опозиційний блок» – українська політична партія, що фактично є правонаступницею «Партії регіонів», утворилася у 2014 році внаслідок об'єднання 6 політичних партій. На думку

представника Центру східних досліджень Тадеуша Ольшанські, передвиборча програма партії характеризувалися яскравим соціально-ліберальним напрямом, а також містила позиції євроскептицизму та русофільства [11].

За результатами контент-аналізу передвиборчої програми «Опозиційного блоку» було виявлено, що вона містить твердження, які характерні соціал-демократії, консерватизму, лібералізму та християнській демократії [11]. Тут простежується відмінність від передвиборчих програм «Партії регіонів», оскільки партія «Опозиційний блок» майже не використовує «правий» вектор у своїй програмі. Порівняємо ці дані з результатами визначенні ідеологічної артикуляції та позиціонування.

Таблиця 4

**Ідеологічна артикуляція та позиціонування «Опозиційний блок»
(на основі передвиборчої програми 2014 року)**

	Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
Ідеологічна артикуляція	0,75	0,08	0,29	0,43
Ідеологічне позиціонування	0,8			0,19

Таким чином, передвиборчу програму політичної партії «Опозиційний блок» можна означити як найбільш артикульовану з незначним домінуванням консерватизму, але з домінуючим «лівим» вектором, що пов'язано з відсутністю сильного гравця «лівої» політичної ідеології на парламентських ви-

борах 2014 року і намаганням «Опозиційного блоку» отримати електорат Комуністичної партії України.

Радикальна партія України – сучасна політична партія, яку очолює Олег Ляшко з 2011 року. Характерними рисами політичної сили є популізм та персоналістський характер. Партія

фокусується на створенні суспільства рівних можливостей, «економіки для простих людей» та захисті прав і свобод людини та громадянина. Одним із перших пунктів обіцянок є десепарація та підтримка Східного фронту, соціальний захист військових та їхніх сімей, повернення біженців додому. Одним із маніпулятивних прийомів є метафоричний образ вил, що є засо-

бом боротьби проти корупції (хабарі, нелегальне майно, приватизація підприємств олігархами) та свавілля правлячої верхівки.

Програма «План Ляшка. Перемога України» [12] містить твердження, що характерні ідеологіям радикалізму, популізму та соціал-демократизму. Аналіз передвиборчої програми «Радикальної партії» 2014 року дає нам такі результати.

Таблиця 5

**Ідеологічна артикуляція та позиціонування «Радикальної партії»
(на основі передвиборчої програми 2014 року)**

	Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
Ідеологічна артикуляція	0,42	0,11	0,39	0,11
Ідеологічне позиціонування	0,58		0,56	

У цілому виборча програма «Радикальної партії Олега Ляшка» характеризується як слабо артикульована через велику кількість відверто популістських тверджень, але в ній простежується домінування «лівого вектору», оскільки в програмі найбільший акцент зроблено на соціальній сфері, також високий рівень мають твердження ліберального спрямування, бо в програмі приділено значну увагу молоді та демократії.

Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – політична партія, що частково була заснована на базі лівоцентристської партії «Громада»,

політичним лідером партії вже 18 років є Юлія Тимошенко. ВО «Батьківщина» можна вважати еталонним прикладом електоральної політичної партії, оскільки вона представлена у Верховній Раді України з 2002 року, має розгалужену систему осередків в регіонах, характеризується слабким ідеологічним позиціонуванням та традиційно орієнтується на лідера. Загалом політична партія спирається на ліво-популістську ідеологію і тяжіє до центризму.

Наведемо дані аналізу передвиборчої програми ВО «Батьківщина» 2005 і 2012 року, що були здійснені УНЦПД [7, с. 29-31].

Таблиця 6

**Ідеологічна артикуляція ВО «Батьківщина»
(на основі передвиборчих програм 2005 та 2012 років)**

	Рік	Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
Ідеологічна артикуляція	2005	0,05	0,03	0,05	0,06
	2012	0,4	0,1	0,2	0,02

Ідеологічна динаміка ВО «Батьківщини» дає змогу зробити певні висновки стосовно ідеологічної артикуляції політичної партії: слабо артикульована, домінування «лівого» вектору через великий обсяг в програмі положень, що стосуються соціальної політики, а також незначне посилення «ліберального» вектору.

Контент-аналіз програми політичної партії ВО «Батьківщина» на виборах до Верховної ради 2014 року засвідчив про велику кількість соціал-демократичних ідей, що

відповідають «лівій» політичній ідеології і висвітлені в блоці «соціальна політика» стосовно питань розвитку соціального забезпечення, зменшення оподаткування населення і збільшенні соціальних витрат. А також зростання частки «ліберальних» ідей в програмі, що спрямовані на розвиток громадянського суспільства, середнього класу та підприємництва [13].

Наведемо дані аналізу передвиборчої програми ВО «Батьківщина» 2014 року.

Таблиця 6

**Ідеологічна артикуляція ВО «Батьківщина»
(на основі передвиборчих програм 2005 та 2012 років)**

	Лівий	Правий	Ліберальний	Консервативний
Ідеологічна артикуляція	0,6	0,26	0,4	0,05
Ідеологічне позиціонування	0,52		0,78	

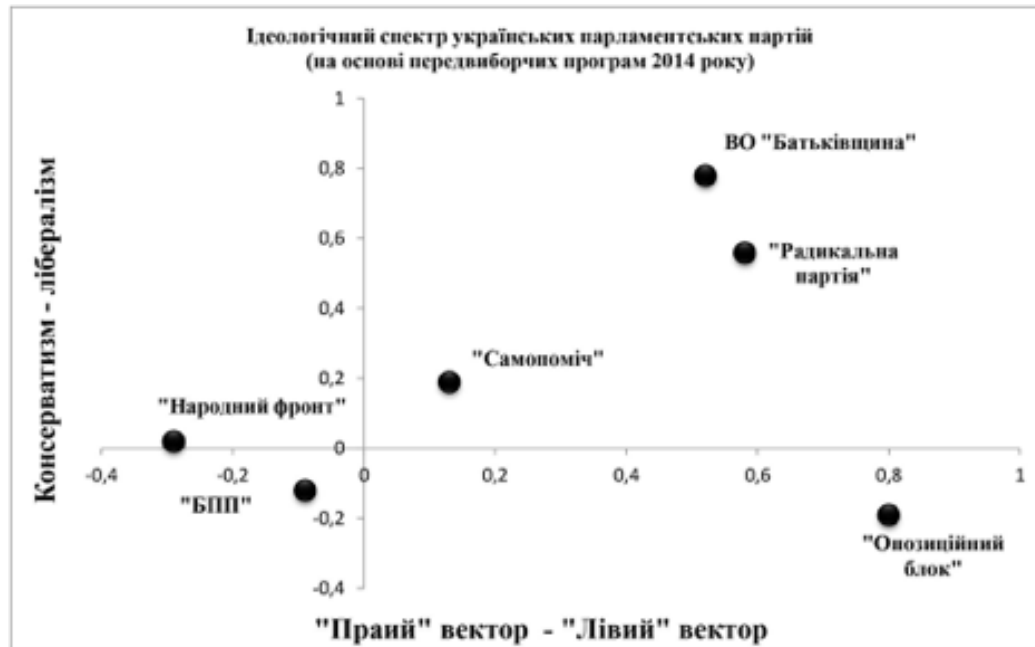
ВО «Батьківщина» хоч і врахувала вимогу громадянського суспільства стосовно збільшення рівня ідеологічного позиціонування, все ж залишається слабо артикульованою електоральною партією з незначним домінуванням «лівих» ідей та посиленням політичної доктрини лібералізму. Такий результат пояснюється прагненням партії стати «народною» і намаганнями побудувати соціально орієнтовану державу, але при цьому орієнтуватися на «третій» шлях розвитку.

Виявлене під час аналізу передвиборчих програм українських парламентських партій, ідеологічне позиціонування дає змогу побудувати ідеологічний спектр української партійної системи, що утворилась внаслідок проведення парламентських виборів 2014 року. Ідеологіч-

ний спектр українських провідних партій дасть можливість порівняти і класифікувати поширені в українському суспільстві ідеї та цінності, а також знайти спільне та відмінне в українських політичних партіях, що намагаються зайняти ключову роль у боротьбі за владу. В основу побудови ідеологічного спектру провідних українських партій закладено твердження, що політичних ідеологій у чистому вигляді не існує, а українські політичні партії при розробленні партійної ідеології використовують позиції різних ідеологій, тому можливо виокремити лише ідеологічне позиціонування партії в якому виділено пануючу систему ідей та цінностей. Загалом українські політичні партії узагальнено можна класифікувати на ліволіберальні, праволіберальні, лівоконсервативні та правоконсервативні.

Таблиця 6

**Ідеологічна артикуляція ВО «Батьківщина»
(на основі передвиборних програм 2005 та 2012 років)**

Вісь X: Ліберальний (+) – Консервативний (–)
Вісь Y: Лівий (+) – Правий (–)

При аналізі програм українських парламентських партій крізь призму їх ідеологічного позиціонування було виявлено загальну тенденцію до появи у них популістських тверджень і намаганні зайняти центристську позицію. Стосовно всіх парламентських партій були зафіксовані наступні тенденції:

- програма «БПП» позбавлена ідеологічних домінант і була націлена на реалізацію передвиборчої програми президента П. Порошенка;
- дослідження програмних документів «Народного фронту» показали збіги в ідеологічній самоідентифікації партії;
- дуже слабка ідеологічна артикуляція була зафіксована у Об'єднання «Самопоміч», оскільки воно прагне монополізувати у своїй програмі основні меседжі громадянського суспільства;
- програма політичної партії «Опозиційний блок» є найбільше артикульованою, що пояснюється намаганням партії охопити колишній електорат КПУ;
- найбільше популістських тверджень було зафіксовано в програмі «Радикальної партії Олега Ляшка», що пояснюється намаганням лідера партії охопити найбільшу кількість різноманітних соціальних груп українського суспільства;

• спостерігається еволюція ідеологічного позиціонування ВО «Батьківщина», що спричинено реакцією на запит громадян на ідеологічну і програмну визначеність українських політичних сил;

• ідеологічний спектр українських парламентських партій фактично відтворив їхній потенціал до коаліційності та співпраці.

Висновки. Отже, за результатами аналізу програм парламентських партій можна визначити ідеологічну ідентичність, яка втілена у їх ідеологічному позиціонуванні: «БПП» – слабо позиціонована праволіберальна, «Народний фронт» – слабо позиціонована правоконсервативна, Об'єднання «Самопоміч», «Радикальна партія» та ВО «Батьківщина» – слабо позиціоновані ліволіберальні, «Опозиційний блок» – позиціонована лівоконсервативна.

При аналізі виборчих програм українських парламентських партій на основі критерію політичної ідеології було виявлено наступні особливості: парламентські політичні партії мають слабку ідеологічну артикуляцію, а значить ідеологічна артикуляція корелюється із поняттям релевантності станом на 2014 рік; оскільки всі парламентські партії слабо артикульовані, то це дає нам можливість означити українську партійну систему як систему «поміркоvanого плю-

ралізму»; переважна більшість парламентських партій тяжіє до центризму. Відтак у нашому дослідженні ми підтвердили гіпотезу про слаб-

ку ідеологічну спрямованість парламентських партій в Україні, які за рядом формальних ознак по своїй суті є електоральними.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Katz, Richard S. and Peter Mair. Changing Models of Party Organization and Party Democracy [Text] / Richard S. Katz, and Mair Peter // Party Politics. – Vol. 1. – № 1. – 1995. – P. 8
2. Kenneth Carty. Big Tent Politics: The Liberal Party's Long Mastery of Canada's Public Life (Brenda and David Mclean Canadian Studies Series) Paperback – May 10, 2016.
3. Koole Ruud. Cadre, Catch-all or Cartel? A Comment on the Notion of the Cartel Party [Text] / Ruud Koole // Party Politics. – №2. – 1996. – P. 512.
4. Laver M, Budge I., eds. Party Policy and Coalition Government in Western Europe. – L. : Macmillan, 1993. – P. 20-24.
5. Panebianco Angelo. Political Parties: Organization and Power [Text] / Angelo Panebianco. Cambridge and New York: Cambridge University Press. , 1988. – P. 228
6. Алмонд Г., Пауелл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: Учебное пособие / Сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкина; Под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – С. 502-513.
7. Ідеологічне позиціонування політичних партій в Україні / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. : С. Г. Конончук, О. А. Ярош. – К. : Агентство «Україна», 2013. – 52 с
8. Лебедюк В. М. Методологічні проблеми дослідження партійних організацій у посткомуністичних країнах / В. М. Лебедюк // Ефективність державного управління [Текст]: зб. наук. пр. – Вип. 20 / за ред. Проф. В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. – С. 112-121.
9. Передвиборна програма партії «БПП» // Сайт Центральної виборчої комісії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?pt001f01=910&pf7171=202>
10. Передвиборна програма партії «Народний Фронт» // Сайт Центральної виборчої комісії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?pt001f01=910&pf7171=182>
11. Передвиборна програма партії «Опозиційний блок» // Сайт Центральної виборчої комісії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?pt001f01=910&pf7171=199>
12. Передвиборна програма партії «Радикальної партії Олега Ляшка» // Сайт Центральної виборчої комісії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?pt001f01=910&pf7171=144>
13. Передвиборна програма партії ВО «Батьківщина» // Сайт Центральної виборчої комісії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?pt001f01=910&pf7171=149>
14. Передвиборна програма партії Об'єднання «Самопоміч» // Сайт Центральної виборчої комісії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?pt001f01=910&pf7171=185>
15. Протокол Центральної виборчої комісії про результати виборів народних депутатів України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі [Електронний ресурс] // Сайт Центральної виборчої комісії – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/info/protokol_bmvo_ndu_26102014.pdf
16. Шведа Ю. Політичні партії України: виборчі партії чи виборчі проекти? / Ю. Шведа // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. – 2013. – Вип. 3. – С. 176-180. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2013_3_20

REFERENCES

1. Katz, Richard S. and Peter Mair. Changing Models of Party Organization and Party Democracy [Text] / Richard S. Katz, and Mair Peter // Party Politics. – Vol. 1. – № 1. – 1995. – P. 8
2. Kenneth Carty. Big Tent Politics: The Liberal Party's Long Mastery of Canada's Public Life (Brenda and David Mclean Canadian Studies Series) Paperback – May 10, 2016.
3. Koole Ruud. Cadre, Catch-all or Cartel? A Comment on the Notion of the Cartel Party [Text] / Ruud Koole // Party Politics. – №2. – 1996. – P. 512.
4. Laver M, Budge I., eds. Party Policy and Coalition Government in Western Europe. – L. : Macmillan, 1993. – P. 20-24.
5. Panebianco Angelo. Political Parties: Organization and Power [Text] / Angelo Panebianco. Cambridge and New York: Cambridge University Press. , 1988. – P. 228
6. Almond Gh., Pauell Dzh., Strom K., Dalton R. Sravnytel'naja polytologhyja seghodnja: Myrovoj obzor: Uchebnoe posobyje / Sokr. per. s angl. A. S. Boghdanovskogho, L. A. Ghalkyna; Pod red. M. V. Yljyna, A. Ju. Meljvylja. – M. : Aspekt Press, 2002. – S. 502-513. Ideologichne pozycionuvannja politychnykh partij v Ukraini / Ukr. nezalezh. centr polit. doslidzh. : S. Gh. Kononchuk, O. A. Jarosh. – K. : Aghentstvo «Ukraina», 2013. – 52 s

7. Lebedjuk V. M. Metodologichni problemy doslidzhennja partijnykh orghanizacij u postkomunistychnykh krajinakh / V. M. Lebedjuk // Efektyvnistj derzhavnogho upravlinnja [Tekst]: zb. nauk. pr. – Vyp. 20 / za red. Prof. V. S. Zaghorsjckogho, doc. A. V. Lipenceva. – Ljviv: LRIDU NADU, 2010. – S. 112-121.
8. Peredvyborna prohrama partiji «BPP» // Sajt Centraljnoji vyborchoji komisiji Ukrajiny [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?pt001f01=910&pf7171=202>
9. Peredvyborna prohrama partiji «Narodnyj Front» // Sajt Centraljnoji vyborchoji komisiji Ukrajiny [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?pt001f01=910&pf7171=182>
10. Peredvyborna prohrama partiji «Opozycijnyj blok» // Sajt Centraljnoji vyborchoji komisiji Ukrajiny [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?pt001f01=910&pf7171=199>
11. Peredvybornaprohramapartiji«Radykaljnoji partiji Olegha Ljashka» // Sajt Centraljnoji vyborchoji komisiji Ukrajiny [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?pt001f01=910&pf7171=144>
12. Peredvyborna prohrama partiji VO «Batjkivshhyna» // Sajt Centraljnoji vyborchoji komisiji Ukrajiny [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?pt001f01=910&pf7171=149>
13. Peredvyborna prohrama partiji Ob'jednannja «Samopomich» // Sajt Centraljnoji vyborchoji komisiji Ukrajiny [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP502?pt001f01=910&pf7171=185>
14. Protokol Centraljnoji vyborchoji komisiji pro rezul'taty vyboriv narodnykh deputativ Ukrajiny u zaghal'noderzhavnomu baghatomandatnomu vyborchomu okruzi [Elektronnyj resurs] // Sajt Centraljnoji vyborchoji komisiji – Rezhym dostupu: http://www.cvk.gov.ua/info/protokol_bmvo_ndu_26102014.pdf
15. Shveda Ju. Politychni partiji Ukrajiny: vyborchi partiji chy vyborchi proekty? / Ju. Shveda // Visnyk Ljvivsjkogho universytetu. Serija filosofijsko-politologichni studiji. – 2013. – Vyp. 3. – S. 176-180. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2013_3_20

Сліпецька Юлія Миронівна

Кандидат політичних наук, доцент

Львівський національний університет імені Івана Франка

79000, м. Львів, вул. Січових Стрільців, 1

Slipetska Julija

Ph.D. of Political sciences, Associate Professor

Ivan Franko National University of Lviv

1, Sichovyh Strilciv str., Lviv, 79000, Ukraine

Email: slipetska.julija@gmail.com ORCID: 0000-0003-1234-134X

Цитування: Сліпецька Ю. М. Електоральні партії: ідеологічне позиціонування парламентських партій в Україні / Ю. М. Сліпецька // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 12. – С. 4-15.

Citation: Slipetska, J.M. (2018). Elektoralni partii: ideolohichne pozytsionuvannia parlamentskykh partii v Ukraini [Electoral parties: ideological positioning of parliamentary parties in Ukraine]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(12), 4-15.

Стаття надійшла / Article arrived: 01.11.2018

Схвалено до друку / Accepted: 03.12.2018

Феминизм как маргинесс гендерного проекта постмодерна

Власова Т. И., Галицкая Ю. В., Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна

Феминистская позиция начала XXI в. убедительно демонстрирует актуализацию дискуссий между эмансипацией модерна и неолиберальной свободой постмодерна. Либеральный феминизм глубоко укоренен в модерне как рациональный проект эмансипации, в постмодерне освобождение человечества, в том числе эмансипация женщин, это «самолегитимный миф». Феминизм в «ситуации» постмодерна переживает сложные и неоднозначные процессы острых дебатов и внутренних конфликтов. С одной стороны, это спорные вопросы касательно феминизма модерна и его постмодернистской версии, с другой — назревающей в течение последних лет конфликт между феминизмом и гендерными исследованиями с их акцентуализацией «квир»-теорий и соответствующих дискурсов. Каким образом всё это влияет на теорию феминизма и гендера? Провозглашает ли трансгендерный век конец гендера в его традиционном значении? Ответы на эти вопросы по-разному представлены в теории феминизма и теории гендерных исследований. В целом, «сексуальное» дает возможность рассмотреть фундаментальные проблемы наших неопределенных ответов на вызовы дискурсов и дискурсивных практик в современном мире, однако по-прежнему валидным остается тот факт, что социокультурные роли мужчин и женщин не могут быть поняты без анализа соответствующих властных систем. Следовательно, если феминизм — это не отстаивание прав женщин, тогда феминистская теория явным образом дестабилизируется, превращаясь в метод. Мысль о том, что феминизм сегодня неуместен, пересекается с вопросами о том, стоит ли вообще заниматься гендерными категориями, если мы живём в культуре «гендерной текучести», где гендер становится необязательным и произвольным. Бесспорно, стремление свергнуть «тиранию нормального» очевидно и в теории, и в практике постмодернизма. Постмодернизм, отвергая не только биологический, но и психологический детерминизм, провозглашает «трансгендерный» век: гендер как идентификация с одним полом или субъектом — это фикция. Для феминисток последнее означает, что первая фаза (именно фаза) феминизма завершилась. Следующая фаза, развиваясь в контексте трансформирующихся гендерных отношений, может изменить не только природу гендерного режима, но и природу «позднего» капитализма (режимы труда, рабочего времени, борьба с насилием и т. д.). И хотя гендерные проекты динамично реконструируются в контексте трансформирующихся гендерных отношений в XXI веке, однако женщины по-прежнему занимают твердые позиции в феминистских проектах, более того именно феминистские проекты очень важны для изменения гендерного режима.

Ключевые слова: сексуальность; пол; индивидуация; нестабильность; идентификация; гендерная стратегия

Feminism as the marginal gender project of postmodernity

Vlasova T. I., Galytska I.V. Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazarian

Liberal feminism rooted in modernity, is closely connected with emancipationist political activity in which gender equality is a long-term goal guaranteed by democracy, at the same time that goal is considered to be a «self-legitimized myth». Feminism in “postmodern conditions” faces complicated and ambiguous processes of critical debates and sharp conflicts. On the one hand, it concerns acute arguments about the nature of the contemporary feminism, on the other, - the conflict between the theory of feminism and gender research, which lately has become evident. This mainly reflects disputes concerning sharp actualization of the relations between feminism and gender studies with obvious actualization of the “queer”-theories and corresponding discourses, which expands their impact on cultural and social discursive practices with visible appreciation by gender studies. It is necessary to stress, that “queer”-movements have never been simply movements for emancipation and civil rights. For feminism the latter means that the first phase (not “wave”) of feminism has been completed.

Opposition to feminism is not new. However, the claim that we are now in a post-feminism epoch is challenged. Feminism is effective in many countries of the contemporary world. The next phase will be developed in the context of the transformations of gender relations. At the same time, nowadays women's interests as always occupy constant positions in the gender agenda. Moreover, feminist projects are very

important for the transformations of the gender regimes and forms. Feminism can change not only the nature of the gender regime but the nature of the “late capitalism” as well: labour regimes, labour time regulations, elimination of violence both in private and public spheres etc. All these factors concern capitalism and gender regimes simultaneously. If democratic processes enhance, the feminist projects will be able to influence both the form of capitalism and the form of gender regimes.

In this context such fundamental questions as whether the transgender epoch proclaims the end of gender in its traditional meaning and how all that influences the theories of feminism and gender should be answered. In the whole the «sexuality approach» provides an opportunity to consider the fundamental problems arising from our indefinite responses to the messages of the discourses and discourse practices in the world. However it is proved that the fact of the power component in the distribution of the gender roles is not less valid nowadays, and gender as a theory cannot be represented without an analysis of the corresponding power systems. Thus, if feminism is not the struggle for the equality of women, then it is a method for the scientific analysis. The idea of the non-importance of feminism now is crossed with the questions about the false importance of gender categories provided we live in the culture of the «liquid gender» where stable gender has become non-obligatory and arbitrary. It is also important that the intention to overthrow the «tyranny of the normal» is obvious both in the theory and practices of postmodernism.

Keywords: *sexuality; sex; individuation; instability; identification; gender strategy*

Фемінізм як маргінес гендерного проекту постмодерну

Власова Т. І., Галицька Ю. В., Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна

Феміністська позиція початку ХХІ ст. переконливо демонструє актуалізацію дискусій між емансипацією модерну й неолиберальною свободою постмодерну. Ліберальний фемінізм, глибоко вкорінений у модерні як раціональний проект емансипації, у постмодерні звільнення людства, зокрема емансипація жінок, це «самолегітимний міф». Фемінізм у «ситуації» постмодерну переживає складні й неоднозначні процеси гострих дебатів і внутрішніх конфліктів. З одного боку, це спірні питання стосовно фемінізму модерну та його постмодерністської версії, з іншого – наростаючий впродовж останніх років конфлікт між фемінізмом і гендерними дослідженнями з їх акцентуалізацією квір-теорій і відповідних дискурсів. Яким чином усе це впливає на теорію фемінізму й гендеру? Чи проголошує трансгендерне століття кінець гендеру в його традиційному значенні? Відповіді на ці запитання по-різному подані в теорії фемінізму й теорії гендерних досліджень. У цілому, «сексуальне» дає можливість розглянути фундаментальні проблеми наших невизначених відповідей на виклики дискурсів і дискурсивних практик у сучасному світі, проте як і раніше валідним залишається той факт, що соціокультурні ролі чоловіків і жінок не можуть бути зрозумілі без аналізу відповідних владних систем. Отже, якщо фемінізм – це не відстоювання прав жінок, тоді феміністська теорія відверто дестабілізується, перетворюючись на метод. Думка про те, що фемінізм сьогодні недоречний, перетинається з питаннями про те, чи варто взагалі займатися гендерними категоріями, якщо ми живемо в культурі «гендерної плинності», де гендер стає необов'язковим і довільним. Безперечно, прагнення повалити «тиранію нормального» очевидно і в теорії, і в практиці постмодернізму. Постмодернізм, відкидаючи не лише біологічний, але й психологічний детермінізм, проголошує «трансгендерне» століття: гендер як ідентифікація з однією статтю або суб'єктом – це фікція. Для феміністок останнє означає, що перша фаза (саме фаза) фемінізму завершилася. Наступна фаза, розвиваючись в контексті гендерних стосунків, що трансформуються, може змінити не лише природу гендерного режиму, але й природу «пізнього» капіталізму (режими праці, робочого часу, боротьба з насильством тощо). І хоча гендерні проекти динамічно реконструюються в контексті гендерних стосунків, що трансформуються в ХХІ ст., проте жінки як і раніше займають тверді позиції у феміністських проектах, крім того, саме феміністські проекти дуже важливі для зміни гендерного режиму.

Ключові слова: *сексуальність; стаття; індивідуалізація; нестабільність; ідентифікація; гендерна стратегія*

Постановка проблемы.

Политическая активность эмансипации любого рода зависит от модели линейного «целевого» времени, в котором исторические достижения одного поколения переходят к следующему. Это модернистская модель истории, в которой подразумевается, что отдельные акты «самоутверждения» приведут к реализации в будущем некоей идеализированной цели. Феминистская позиция в постмодерне убедительно демонстрирует актуализацию дискуссий между эмансипацией модерна и неолиберальной постмодерной «свободой». Как известно, либеральный феминизм глубоко укоренен в модерне как рациональный проект эмансипации, вдохновленный идеалами Французской буржуазной революции. В постмодерне освобождение человечества, в том числе эмансипация женщин, – это «самолегитимный» миф. Хотя наличие многочисленных научных концепций свидетельствует о реальности «ситуации постмодерна», постмодернизм, как указывается, не имеет парадигматического определения, являясь поэтому лишь завершением традиции модерна. С другой стороны, ученые описывают явления постмодерна как «эволюционный дрейф» от парадигматического социального порядка к постпарадигматическому. Как пишет У. Саймон, парадигматические контексты – это те, в которых реализуется высокая степень консенсусных значений, разделяемых значений, соединяемых друг с другом почти «бесшовно», поскольку они извлекаются из небольшого количества «господствующих парадигм» (“masterparadigms”), которым в свою очередь дана власть неким универсальным «конечным» источником правды. В постпарадигматических контекстах эта бесшовная интеграция начинает исчезать. Проявляясь во множественных формах, даже самые знакомые аспекты социальной жизни становятся площадками для конфликтующих или альтернативных возможностей выбора [12, с. 9].

Феминизм в «ситуации» постмодерна и «условиях» постмодернизма начала XXI в. переживает сложные и неоднозначные процессы острых дебатов и внутренних конфликтов. С одной стороны, это спорные вопросы касательно феминизма модерна и его постмодернистской версии, с другой – назревающий в течение последних лет конфликт между феминизмом и гендерными исследованиями с их акцентуализацией «квир»-теорий и соответствующих дискурсов и дискурсивных практик, которые с каждым

десятилетием расширяют свое присутствие и безусловное влияние в нарративах масс-медиа в частности и в культуре западных стран в целом. И здесь необходимо заметить: западные лесбийские, бисексуальные, трансгендерные, гей-движения и прочие «квир»-направления никогда не были – и, очевидно, не будут – просто движением за гражданские права.

Известно, что “grand”-нарративов больше нет, идола мертвы, метафизика «завершилась» и, что для нас особенно интересно, «конец» гендера также вот-вот наступит. Времена для феминисток всегда были трудными, но в начале XXI в. тяжелые времена наступили и для теоретиков гендера. Пол и сексуальность перестали быть источником истины, как в старые времена модерна с его верой в науку – анатомию и физиологию в том числе. Распространение во всем мире клиник по изменению пола и, соответственно, гендерной идентичности доказывает, что пол стал намного более податлив к трансформации, чем можно было бы предположить ещё совсем недавно. С всё возрастающим количеством оплодотворений “in-vitro”, банков замороженной спермы и яйцеклеток репродуктивные процессы удивительным образом преобразились. Для того чтобы иметь своих биологических детей, не нужно более быть гетеросексуальной парой; всё, что нужно, – это заплатить за соответствующие медицинские услуги. «Дизайнерские» дети, дети «по заказу», пользуются большим спросом у многих людей – богатых, но лишенных возможности завести детей естественным способом; лесбийские пары имеют своих биологических детей, гей-пары также заводят детей с помощью суррогатных матерей и т.д., и т.п. Гендерные технологии развиваются стремительно: не только пол, но и гендер в целом претерпел радикальные изменения на наших глазах. Транссексуалы могут менять свой пол оперативным путем, могут применять гормоны, идентифицировать себя, выбирая одежду противоположного пола (“drag queens”), предпочитать соответствующий стиль и манеру поведения, в целом есть широкий спектр опций. Это далеко не все возможности, и термин «транссексуалы» имеет в данном случае весьма общее значение.

«Каким образом все это влияет на теорию феминизма и гендер?» – задает вопрос Т. Чантер [5]. Подтверждает или опровергает явная «текучесть» гендерных ролей постмодерные гендерные концепции? Возможно, постмодерн отверг слишком рано не только биологический, но и

психологический детерминизм? В целом провозглашает ли трансгендерный век конец гендера в том значении, которое мы вкладываем в это слово? Предшествует ли гендер полу, как утверждают некоторые теоретики? Есть ли, в конце концов, какая-то «нетелесная» реальность в гендере, которую нельзя редуцировать ни к анатомии, ни к социокультурным или политическим нормам?

Анализ исследований и публикаций.

Известно, что постмодерн описывался множеством ученых в разных академических дисциплинах и в различных научных направлениях. Одно из самых известных определений постмодерна принадлежит, на наш взгляд, Ж. Бодрийяру, который пишет, что это характеристика вселенной, где более невозможны дефиниции: «Именно игра дефиниций имеет значение... Все уже сделано. Экстремальный предел возможностей достигнут. Произошло саморазрушение. Произошла деконструкция всей вселенной. Все, что осталось, – разрозненные части. Все, что осталось делать, – играть с этими отдельными частями. Игра с частями целого – это и есть постмодерн [11, с. 116]. Для Э. Гидденса поздний постмодерн – это время, когда мы становимся все более отрезаны от локальных социальных отношений и все менее «внедрены», это период возрастающего «риска» для всех членов общества главным образом потому, что все старые истины перестали ими быть; это время растущей саморефлексии, когда само знание, производимое в мире, помогает придать форму появлению такого мира [9]. Для других ученых – это «время знака». Время, когда медиа-образы, виды и способы информации, «режимы сигнификации» и «эстетизация» ежедневной жизни стали главной чертой современного опыта; период фрагментарности, деструктуризации, деунификации, децентрализации. И все эти «де...» неизбежно повлияли на пол (sex) и сексуальность (sexuality). Пол и сексуальность дестабилизировались, децентрализировались, лишились эссенциальности. Пол (sex) перестал быть эссенциальным унитарным центром, расположенным в границах четких рамок. Однако постмодернисты утверждают, что они рассматривают постмодернизм не в качестве новой интеллектуальной перспективы, но скорее как ответ на те драматические изменения в характере социальной жизни и человеческого опыта, которые они вызвали [12, с. 1].

Термин постмодерн, обозначая непрозрачный и противоречивый концепт («модерн» – это

всегда уже «постмодерн»), используется в последние десятилетия чрезвычайно широко не только в философии, но и в истории, литературной критике, архитектуре, живописи, скульптуре и т.д., что свидетельствует об активном вторжении философии во все гуманитарные области знания и позволяет ученым говорить о поэтике постмодернизма.

Также важно, что постмодернизм – это нечто большее, чем понятийная система, направленная на анализ идеологий и формируемая ею эстетическая система. Постмодернизм, в сущности, есть философия, пытающаяся охватить своим анализом очень широкий спектр проблем, определяющих суть нашей эпохи.

Интересно, что как ученые, так и авторы художественных произведений указывают на тот факт, что большинство транссексуалов идентифицируют себя с противоположным полом с достаточно раннего возраста, то есть если трансгендерный индивид знает, какой его / её истинный гендер независимо от тела, гендерного воспитания и воздействия социокультурных стереотипов, означает ли это, что есть ещё какой-то важный фактор, объясняющий фемининность или маскулинность, но который нельзя редуцировать к тем сферам, которые называются пол и гендер? Стоит вспомнить в этой связи, что, утверждая идеи неподлинности мира, Ж. Бодрийяр пишет, что человеческое общество живет в мире видимостей («appearances»), опираясь на иллюзию реальности и истин [1], что, кстати, также является сегодня весьма модной темой в художественной литературе и кинематографе.

Во введение к «Журналу гермафродита» М. Фуко предполагает, что генеалогическая критика категорий пола – следствие сексуальных практик, которые не могут быть объяснены дискурсом натурализованной гетеросексуальности. Гермафродит Эркюль – не «идентичность», но сексуальная невозможность идентичности. Хотя мужские и женские анатомические черты совместно распределены в его теле, они не являются настоящим источником «скандала». Лингвистические условности, которые производят интеллигибельные гендерные «Я», находят ограничение в Эркюле именно потому, что она / он дезорганизует правила, управляющие полом, гендером, желанием. Эркюль использует и перераспределяет условия бинарной системы, но само это перераспределение распространяет эти условия за пределами бинарности. По М. Фуко, Эркюль не поддается категоризации внутри ген-

дерной бинарной системы. Его гетеросексуальность и гомосексуальность не вызваны его / её анатомической прерывностью.

М. Фуко имплицитно показывает, что сексуальная гетерогенность подразумевает критику метафизики субстанции [8].

Там, где изменения и усложненность на широком социальном уровне, сопровождаемые индивидуацией и неопределенностью на индивидуальном уровне, создают сомнения и растущую неуверенность, там начинают находить своё выражение другие латентные источники индивидуального многообразия. Один из таких источников – это, например, расширяющееся разнообразие, уходящее корнями в генетическую вариабильность, что может стать важным фактором, поскольку в данное время индивиды слабее детерминированы окружающей социокультурной обстановкой, регулирующей их поведение. Что касается классических примеров (по З. Фрейду), бесспорно, это определенная идиосинкротия, некие маргинальные события, повлиявшие на индивида, вызвавшие его / её жизненные травмы [6].

Исследователи отмечают, что традиционное социальное окружение требует лояльности как основы в подчинении правилам или приспособлении к ним: в нашем контексте патриархат – яркий тому пример. В современном социуме повторяющаяся «неправильность», нарушения нормы, которые трудно объяснить, вызывают всё больше и больше вопросов. Первоначальная задача социальных наук заключалась в некоей нормализации, заключении подобных отклонений в рамки концептуальных границ «нормального». Эта задача становилась всё более сложной с усилением тенденции в современном мире к росту гетерогенности в производстве согласованности и подчинения. Последнее полностью относится и к производству сексуальной девиантности.

В целом «сексуальное» дает возможность рассмотреть фундаментальные проблемы наших неопределенных ответов на вызовы дискурсов и дискурсивных практик в современном мире. Ученые подчеркивают: мы можем придать смысл нашей сексуальности только в рамках «большого проекта» понимания того, что значит быть человеком. Переосмысливая идеи и модели Фрейда, постмодернисты показывают, как сексуальность становится для нас не «объединяющей нитью» в канве нашего жизненного опыта, а ультимативным постмодернистским дискурсом, отраженным в соответствующих наррати-

вах и историях (М. Фуко, У. Саймон, Э. Лауман, М. Левин, Р. Столлер, Л. Триллингер и др.). Гендер, пользуясь словами Дж. Батлер, – это «неопределенная переменная», характеристики которой уточняются временем, пространством, культурным контекстом и т.п.

Цель.

Исследовать взаимосвязь феминистских и гендерных проектов, те точки бифуркации, которые изменили постсовременные отношения между феминизмом и теорией гендера.

Изложение основного материала.

Гендер – это и качество, и поведенческая идентичность личности, это и базовая идентичность, это и аналитическая категория, введение которой, по словам Р. Хоф, предвещало возможность деконструкции поставленной под вопрос оппозиции между женщинами и мужчинами и одновременно серьезное отношение к этой оппозиции как к механизму иерархизации в социальной, политической и культурной реальности [3]. Р. Хоф, на наш взгляд, совершенно справедливо подчеркивает, что при разграничении между женскими (т. е. феминистскими) и гендерными исследованиями речь идет не о точном разграничении, а скорее о перестановке акцента, когда многие работы, по сути направленные на сугубо феминистские цели, были включены в конце XX в. в более широкий контекст тех трансформаций, которые происходили в это время в западном обществе. Попытка утвердить, по словам Р. Хоф, гендер как основополагающую научную категорию имела четкие обоснования: в целях отказа от причинно-следственной связи между женским и мужским телом и теми ролями, которые воспринимаются как естественные; в целях установления связи между структурой отношений полов и другими культуральными контекстами; в целях утверждения того факта, что социокультурные роли, которые играют мужчины и женщины, не могут быть поняты без анализа соответствующих властных систем; как следствие убеждения, что процессы, ведущие к различным ролям, должны быть также проанализированы [3, с. 50].

Отсюда вытекает несколько следствий. Если феминизм – это не отстаивание прав женщин, в том числе в качестве мыслящих субъектов, не попытка утвердить особенности «женского стиля» в коммуникации, творчестве, отношениях с миром, тогда феминистская теория явным образом «десубстантивизируется», превращаясь в метод. Тогда она превращается в серию вопро-

сов, в умение определенным образом поставить проблему, в умение увидеть эту проблему там, где взгляд нефеминистский эту проблему, как правило, не фиксирует.

В целом, именно феминистская критика выдвинула свою социально-конструктивистскую интерпретацию гендера и гендерных отношений (Р. Коннел, И. Гофман, Дж. Ламбер, Р. Хоф, К. Уэст и др.), то есть, следуя утверждению многих ученых, феминистский гендерный подход сформировался как критика представителей классической социологии о природе отношений между полами. В его рамках статус пола перестает быть аскриптивным, и гендерные отношения рассматриваются как социально организованные отношения власти и неравенства.[13]

Таким образом, как подчеркивают ученые, понятие «гендер» многозначно и многолико, оно не является монолитной сущностью, но состоит из многих компонентов (М. Киммел, Е. Здравомыслова, А. Темкина, Н. Ксенофонтова и др.).

Мысль о том, что феминизм сегодня если не нужен, то по крайней мере неуместен, пересекается с утверждением о том, что и у гендера – большие проблемы (“gender trouble”). Вопрос с точки зрения теории заключается в том, усиливает ли феминистский анализ посредством своих категорий анализ гендерных концептов, которые зачастую полагаются неуместными в концептах «постгендера». Многие молодые люди – и мужчины, и женщины – больше не верят не только в феминизм, но и в гендер, тем более не видят необходимым теоретизировать по поводу их низвержения. Поскольку мы живем в культуре гендерной «текучести», стоит ли вообще заниматься гендерными категориями? П. Дейчер, например, полагает, что гораздо уместнее подвергать анализу нестабильность гендерных категорий. Если понятие гендера, видоизменяясь, может быть столь неопределенным, то и гендер в целом становится необязательным, произвольным и «фиктивным» в самом прямом смысле этого слова [7, с. 13]. По М. Фуко, контроль над любыми проявлениями пола возможен лишь при помощи дискурсивных практик – способов интерпретации тех или иных проблем, приписывания им общественной значимости. Социальные институты западноевропейского общества – школа, церковь, право, медицина, искусство и т. д. – постоянно воспроизводят «истину» о сущности пола, следствием чего, утверждает М. Фуко, является фиксация всех проявлений пола и приписывания им нормативности; пол

сам по себе «закрит», так как представление о поле мы имеем лишь благодаря гендеру и влечению. Теоретики гендера задают сложные вопросы, например: если гендер пола всегда заранее определен, если личность человека соотносена непосредственно с гендером, тогда в чем смысл рассмотрения категории субъекта, обладающего онтологическим статусом ещё до гендерного определения? Если понимать гендерное становление (“doing gender”) как некую деятельность или проявление воли, тогда возникает другая проблема: каков смысл «приобретения» гендера в мире, где гендерные взаимоотношения строго определены и глубоко закреплёны? Дж. Батлер в своем классическом «Гендерном беспокойстве» доказывает, что пол так же конструируется, как и гендер, что гендер предшествует полу и он всегда перформативен. Гендерная идентичность, по мнению Дж. Батлер, утверждается посредством стабилизирующих концепций пола, гендера и сексуальности. Культурная матрица, посредством которой идентичность становится интеллигибельной, требует, чтобы определенные виды идентичности не существовали, а именно те, в которых гендер не вытекает из пола, то есть те, в которых практики желания не следуют из пола и гендера [4, с. 23-24].

Гендер как идентификация с одним полом или одним субъектом – это фикция, утверждает Дж. Батлер; гендер – это набор интернационализированных образов, а не набор качеств, это набор знаков, наложенных на чувство идентичности; то есть Дж. Батлер доказывает, что гендер – это не первичная категория, но атрибут, набор вторичных нарративных следствий. Важно понять, подчеркивает исследовательница, что гендер – это воплощение уже существующих культурных возможностей. Дж. Батлер признает, однако, что пересмотр принятого понимания гендера посредством смещения традиционных атрибутов влечет за собой терминологическую путаницу; значения маскулинности и фемининности становятся изменчивыми, взаимозаменяемыми, неопределёнными [4, с. 293-303]. Гендер становится «исключительным новообразованием», «постоянной активностью», в то время как тело обозначает любое количество культурных возможностей. Таким образом, Дж. Батлер приходит к выводу, что нет необходимой связи между телом и гендером. Если пол – это «анатомические признаки бинарного отличия между человеческими телами», а гендер – «культурное значение, которое обретает пол», тогда гендер

действительно не зависит от пола. Биологическая действительность, которую называют полом, есть исторический, социальный, культурный конструкт и является политической категорией; что касается гендера – это постоянно создаваемое свойство ситуационного взаимодействия, а не роль или признак. И здесь необходимо заметить: гендерные «свойства» различаются в разных культурах, но вместе с тем под поверхностью различий можно обнаружить интригующее сходство культур, совершенно отличных друг от друга в прочих отношениях. Авторы многих исследований под впечатлением частоты повторяющихся гендерных «свойств» пришли к выводу, что культуры в целом скорее сходны в этом отношении, чем различны. В частности, пишет Д. Гилмор, это постоянно повторяющиеся представления о том, что истинная маскулинность отлична от простой анатомической принадлежности к полу, она не есть естественное условие, существующее по мере физиологического созревания, а скорее неустойчивое состояние, которое юноши должны достичь, преодолевая силы противодействия. Повторяющаяся мысль о том, что возмужание представляет собой критический рубеж, обнаруживается на всех уровнях социокультурного развития вне зависимости от остальных социально признаваемых ролевых позиций или стереотипов. Интересно, что этот повторяющийся мотив составляет противоположность в представлениях о фемининности. Хотя женщин в любом обществе оценивают по жестким гендерным стандартам, замечает Гилмор, редко образ и статус женщины подвергаются оценке как целое [2, с.19].

Безусловно, «женственность» тоже достигается в проблемном поле социального и культурного одобрения, однако оценивается она по-другому. Фемининность предполагает сексуальную соблазнительность, украшения тела и т.д., то есть внешние по сути характеристики, которые скорее подчеркивают, чем создают неотъемлемые атрибуты пола, и женственность чаще представляется как биологическое качество, которое подчеркивается и усиливается с помощью средств культуры.

Постсовременные отношения между полом, гендером и властью, провозглашенные философами постмодерна, сразу же указали исследователям на то, что категории бытия, которые определяли человеческую природу еще сто лет назад, сегодня потеряли свою адекватность в определении гендерной идентичности. Замечание

К. Хорни, сделанное более полувека тому назад, что не существует такая вещь, как «нормальная» психология, которая была бы применена ко всем людям, сегодня цитируется всё чаще и чаще. В действительности в «стержне» сексуальности мало «нормального», «нормальное» – это просто атрибут, который дается тем версиям секса, которые мы хотим одобрить и утвердить во имя социального порядка и стабильности [10, с.74].

В конце XX в. возросшая проблематизация сексуального значительно расширилась за счет проблематизации гендера; в своей тесной взаимосвязи и первое, и второе были использованы для усиления натурализации друг друга; однако одним из главных источников проблематизации гендера остается непоследовательная трансформация применения гендерных «правил» ко всем социальным ролям. В целом гендерная идентификация претерпевает значительные изменения в период перехода к постсовременному обществу. Ученые-постмодернисты утверждают: ещё вчера неоспоримый биологический факт существования мужского и женского движется в постмодерном обществе к мифологии. Например, стереотипный образ «настоящей женщины» в начале XXI в. уже утратил свою общезначимость. На первый план выходит «проект» тела, в котором человеческая ценность женщины измеряется её размерами и формами. Следует заметить, что, если по Бодрийяру, в постмодернистском обществе «соблазн знака» трансформирует «тело» в идол, в результате чего тело, переработанное «структурой извращения» в фаллический идол, одновременно становится идеологической моделью социализации и самореализации, то феминистская теория утверждает, что женское тело подчинено мужскому, поэтому более подвержено медикализации, анорексии и т.п. Однако радикальные феминистки подчеркивают: женское тело имеет несомненные преимущества по сравнению с телом мужским. В данном контексте нельзя не вспомнить «тело без органов» Ж. Делеза и Ф. Гваттари, которые утверждают, что тело, страдая от того, что оно «организовано», становится открытым для самоорганизации и самоконфигурации. Если раньше параметры тела задавались физиологически от рождения индивида, то в культуру постмодерна пришло «текущее» тело, формируемое шейпингом, бодибилдингом, силиконопластиками, липосакцией, операциями по смене пола, изменению цвета кожи т.д. [6]. В

этой связи необходимо заметить: изменения, подвергающие эрозии то, что ещё вчера казалось бесспорным в сексуальности индивида, – это не просто изменения в мышлении человека, но отражение изменений в качествах и дистрибуциях сексуального опыта текущего момента. Утверждается мысль о том, что противопоставление полов не должно быть законом природы. Следовательно, конфронтации и парадигмы должны постепенно исчезнуть, значения будут проявлять тенденции к увеличению, пол не будет поддаваться типологии, будут только «гомосексуальности», множественное число которых будет ставить в тупик любой конституированный центрированный дискурс (Р. Барт).

Возвращаясь к «Анти-Эдипу» Делеза и Гваттари, хотелось бы вспомнить о том, что в своем предисловии к этой книге М. Фуко пишет: «Анти-Эдип» дает бой трем противникам – разным по своей силе и по степени опасности. Первый враг – политические аскеты, печальные бойцы, террористы теории, которые всегда будут хранить в чистоте порядок политики и политического дискурса; бюрократы революции и гражданские слуги «Истины». Второй противник – бедные «технические работники желания» – психоаналитики и семиологи каждого знака и симптома, те, кто будут всегда подчинять множественность желания дуализму, закону структуры или отсутствия её. И третий, главный враг, основной стратегический противник – это фашизм. Не только «исторический» фашизм – Гитлер или Муссолини, но фашизм внутри нас, в наших головах и в нашем ежедневном поведении; фашизм, который заставляет нас любить власть, желать именно то, что, доминируя, эксплуатирует нас [6, с. 31].

Бесспорно, стремление свергнуть «тиранию нормального» очевидно и в теории, и в практике постмодернизма. С усилением постмодернизации социальной жизни плюрализация опыта и тех способов, в которые определенные индивиды инкорпорируют свой опыт, будет еще более очевидна. Постмодернистский «отказ» от истории в ее классическом смысле предполагает возможность термина «история настоящего», который говорит о том, что изменения настоящего неизбежно вовлекают соответствующие изменения прошлого. Говорить сегодня о том, что именно сексуальность является валидной репрезентацией образа текущего плюрализованного мира, достаточно проблематично. В плюрализи-

рованном контексте существует множество доступных вариантов социальной жизни. Однако несомненно то, что сексуальное поведение занимает значительную часть обширной картины нашей жизни.

Важно также то, что теоретизирование постмодернистского дискурса «Другого» в целом, и феминистского дискурса «Другого», разработанного С. де Бовуар, сыграло огромную роль в постмодернизации пола, гендера и сексуальности. Стоит вспомнить, что именно С. де Бовуар во «Втором поле» (1949 г.) сделала свое знаменитое заявление о том, что женщина – это «Другой» и потому не имеет ценности, в то время как мужчина – субъект, абсолют, составляющий сущность и обладающий несомненной ценностью. Представляется уместным вспомнить также высказывание М. Фуко о том, что в жизни есть времена, когда вопрос знания того, может ли кто-то думать иначе, чем я, и постигать иначе, чем другие, является абсолютно необходимым для человека, который, наблюдая и размышляя, стремится идти вперед.

Выводы.

Хотя постмодернисты – и ученые, и «практики» – доказывают, что гендер оправдывает и определяет сегодня очень неоднозначные еще вчера предложения и цели, для феминисток в целом последнее означает, что первая фаза (не «волна», но фаза) феминизма завершилась.

Сексуальность, выпущенная на свободу, – это мужская сексуальность, утверждают ученые-феминисты в XXI веке. При этом западная культура сегодня значительно более маскулинна, чем она была ещё четверть века тому назад. Если женщины стремятся жить как ответственные взрослые люди с чувством достоинства, мужчины все чаще находят уход в экстравагантные мужские фантазии желательной и зачастую необходимой практики. В ситуации последних десяти-пятнадцати лет просто поддержка ортодоксальных сексуальных обязательств рассматривается как политически некорректные действия. Мы достигли точки, когда представляется уже невозможным давать открытый отпор «квир»-теориям и гей-культурам. Как пишут ученые-феминисты, «старые враги», всё ещё непобеждённые, изобрели новые тактики в своих стратегиях, следовательно, у нас нет иного выбора, кроме борьбы за основополагающие принципы феминизма.

И всё же хотя гендерные проекты динамично конструируются и реконструируются в контек-

сте трансформирующихся гендерных отношений, в XXI веке интересы женщин по-прежнему занимают твердые позиции в гендерной повестке, более того, феминистские проекты очень важны для изменения формы гендерного режима. Феминизм, в принципе, может изменить не только природу гендерного режима, но и «природу позднего» капитализма: режимы труда, регулирование рабочего времени, углубление

демократии, усиление борьбы с насилием как в публичной, так и в частной сферах. Каждый из этих факторов затрагивает одновременно и капитализм, и гендерный режим. Если демократические процессы в усилении гражданского общества будут действительно иметь место, тогда феминистские проекты смогут влиять реально и на форму капитализма, и на форму гендерного режима.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального / Ж. Бодрийяр. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2000. – 98 с.
2. Гилмор Д. Становление мужественности: культурные концепты маскулинности / Д. Гилмор. – Москва : РОССПЭН, 2005. – 264 p.
3. Хоф Р. Возникновение и развитие гендерных исследований / Р. Хоф // Пол. Гендер. Культура. – Москва : РГГУ, 2009. – С. 31-60.
4. Butler J. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity / J. Butler. – New York, London: Routledge, 1999. – 221 p.
5. Chanter T. Gender. Key Concepts in Philosophy / T. Chanter. – New York: Continuum, 2006. – 176 p.
6. Deleuze G. Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia / G. Deleuze, F. Guattary. – University of Minnesota Press, 2000. – 414 p.
7. Deutscher P. Girdling Gender / P. Deutscher. – London and New York: Routledge, 2004. – 224 p.
8. Foucault M. *Herculine. Barbin. Being the Recently Discovered Memoirs of a Nineteenth-Century Hermaphrodite* / M. Foucault. – New York: Colophon, 1980.
9. Giddens A. The Consequences of Modernity / A. Giddens. – Stanford University Press, 1990. – 188 p.
10. Halberstam I. *Gaga Feminism. Sex, Gender and the End of Normal* / I. Halberstam. – Boston: Beacon Press, 2013. – 157 p.
11. Kellner D. *Learn Baudrillard: From Marxism to Postmodernism and beyond* / D. Kellner. – Stanford University Press, 1990. – 246 p.
12. Simon W. *Postmodern Sexualities* / W. Simon. – London and New York: Routledge, 1996. – 179 p.
13. Walby S. *The Future of Feminism*. Cambridge : Polity, 2012. 210 p.

REFERENCES

1. Bodriiir, Zh. (2000). *V teni molchalivogo bolshinstva, ili Konets sotcialnogo [In the Shadow of the Silent Majorities or the End of the Social]*. Izd-vo Uralskogo un-ta, Ekaterinburg [in Russian].
2. Gilmor, D. (2005). *Stanovlenie muzhestvennosti: kulturnye kontsepty maskulinnosti [Manhood in the Making: Cultural Concepts of Masculinity]*. Moscow: ROSSPEN [in Russian].
3. Khof, R. (2009). *Vozniknovenie i razvitie gendernykh issledovanii [Origin and Development of Gender Researches]*. Pol. Gender. Kultura. Moscow: RGGU [in Russian].
4. Butler, J. (1999). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York, London: Routledge.
5. Chanter, T. (2006). *Gender. Key Concepts in Philosophy*. New York: Continuum.
6. Deleuze, G., & Guattary, F. (2000). *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. University of Minnesota Press.
7. Deutscher, P. (2004). *Girdling Gender*. New York, London: Routledge.
8. Foucault, M. (1980). *Herculine. Barbin. Being the Recently Discovered Memoirs of a Nineteenth-Century Hermaphrodite*. New York: Colophon.
9. Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Stanford University Press.
10. Halberstam, I. (2013). *Gaga Feminism. Sex, Gender and the End of Normal*. Boston: Beacon Press.
11. Kellner, D. (1990). *Learn Baudrillard: From Marxism to Postmodernism and Beyond*. Stanford University Press.

12. Simon, W. (1996). *Postmodern Sexualities*. New York, London: Routledge.
13. Walby, S. (2012). *The Future of Feminism*. Cambridge: Polity.

Власова Татьяна Ивановна

Доктор философских наук, профессор
Днепропетровский национальный университет железнодорожного
транспорта имени академика В. Лазаряна
49010, г. Днепр, ул. Лазаряна, 2

Vlasova Tetiana

Doctor of Philosophic Sciences, Professor
Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after
Academician V. Lazaryan
2, Lazaryana str., Lazaryana, Dnipro, 49010, Ukraine

Email: vasovat2@gmail.com ORCID: 0000-0001-5040-5733

Галицкая Юлия Владимировна

Аспирантка
Днепропетровский национальный университет железнодорожного
транспорта имени академика В. Лазаряна
49010, г. Днепр, ул. Лазаряна, 2

Galytska Iuliia

Postgraduate student
Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after
Academician V. Lazaryan
2, Lazaryana str., Lazaryana, Dnipro, 49010, Ukraine

Email: firstwriter2013@gmail.com ORCID: 0000-0001-5364-9717

Цитирование: Власова Т. И. Феминизм как маргинесс гендерного проекта постмодерна / Т. И. Власова, Галицкая Ю. В. // Научно-теоретический альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 12. – С. 16-25.

Citation: Vlasova, T.I., & Galytska I.V. (2018). Feminizm kak marginess gendernogo proekta postmoderna [Feminism as the marginal gender project of postmodernity]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(12), 16-25.

Стаття надійшла / Article arrived: 02.11.2018

Схвалено до друку / Accepted: 05.12.2018

Трансформація східнослов'янського месіанізму від філософської думки Русі до ранніх слов'янофілів

Мелешчук А.А., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Розглянуто зародження історіософських підвалин східнослов'янського месіанізму у творах Іларіона, Нестора і його подальшу трансформацію церковними діячами Московського князівства, а пізніше російськими слов'янофілами. Встановлено, що давньоруські мислителі створюють універсальний концепт «Святої Русі» з метою інтеграції в історичне річище християнських народів. Історіософські побудови Іларіона і Нестора були об'єднувачими як для давньоруського соціуму, виступаючи універсальною альтернативою племінній ідентичності, так і на міжнародному рівні, вписуючи Русь в спільноту християнських держав. Показано трансформацію давньоруського месіанізму у Московському князівстві на церковну міфологему «Москва – третій Рим», яка втрачає універсальність і перетворюється на підставу міжнародної дезінтеграції і проголошення виключності Москви як останнього захисника православного християнства. Виявлено, що за правління Петра I церковна міфологема «Москва – третій Рим» перетворюється на фундаментальну складову імперської ідеології. Внаслідок цього універсальне поняття «Русь» замінюється вузьким поняттям «Росія». Так, за допомогою історіософських трансформацій давньоруської спадщини Російська імперія перетворюється з провінційного Московського князівства на головну спадкоємицю Русі, а українці і білоруси, територіальні і культурні її нащадки, обмежуються в правах на давньоруську символічну спадщину. Показано, як у філософії І. Киреевського, О. Хом'якова, К. Аксакова російський месіанізм досягає остаточної концептуалізації, втративши універсальність і інтегративну спрямованість, перетворюється на складову «російської ідеї». В подальшому це стало підґрунтям для міфологем про «старшого брата», Русь як «колиску трьох братніх народів», протиставлення Великої Росії і Малоросії, котрі необхідно аналізувати і викорінювати при створенні ідеології і історії сучасної України.

Ключові слова: історія; історіософія; православ'я; християнство; слов'янофілізм; Московське князівство

Transformation of East Slavic Messianism from the philosophy of Rus' to the early Slavophiles

Meleshchuk A.A., Oles Honchar Dnipro National University

The emergence of the historiosophical concept of the Messianism of the Eastern Slavs in the works of Illarion, Nestor, as well as the subsequent transformation by the Orthodox clergy of the Moscow principality, and later by the Russian Slavophiles, is investigated. The study found that thinkers of Kievan Rus' created a universal concept of «Holy Rus'» for integration into the historical tradition of Christian states. The historiosophical concepts of Illarion and Nestor were created to unite the society of Kievan Rus', providing a universal alternative to tribal identity. On the other hand, at the international level, it integrated Rus' into the community of Christian states. The transformation of the messianism of Kievan Rus' in the Moscow principality was studied. Due to the conquest of the territory of Kievan Rus by the Mongol-Tatars in the middle of the XIII century, Kiev lost the significance of the geopolitical center of Russia. Moscow principality, on the contrary, being on the outskirts, is preserved, and after the collapse of the Golden Horde it becomes a new geopolitical center. Moscow needed its own ideology. The Moscow Orthodox clergy created the concept of «Moscow is the third Rome», which has lost its universality and integrativeness, becoming the historiosophical cause of Moscow's civilizational mission as a defender of Orthodoxy. It is shown that during the time of Peter the Great, the church concept «Moscow is the third Rome» becomes the foundation of the state ideology of the Russian Empire. Therefore, the universal concept of «Rus'» is replaced by the narrow concept of «Russia». Thus, the transformation of the historiosophical concepts of Kievan Rus' makes the Russian empire the heir of all of Rus', its culture, history, mythology and ideology. Although before that, the Moscow principality was the periphery of Ancient Rus'. The transformation of the historiosophy of Kievan Rus' removed the Ukrainians and Belarusians, who are territorially and culturally descendants of Rus'. Demonstrated as Slavophiles I. Kireevsky, A. Khomyakov, K. Aksakov developed the idea of historical peculiarities of Moscow and Russia. They created a complex and holistic concept - the «Russian idea» and rejected universalism and integrativity. Later, the Slavophilic historiosophy became the basis for the myths

of the «elder brother», Rus' as the «cradle of three fraternal peoples», opposing Great Russia and Little Russia. These distortions of history and historiography need to be analyzed and corrected in order to create the ideology of modern Ukraine.

Keywords: history; historiography; Orthodoxy; Christianity; Slavophilism; Muscovy

Трансформация восточнославянского мессианизма от философской мысли Руси к ранним славянофилам

Мелешук А.А. Днепропетровский национальный университет имени- Олеса Гончара

Рассмотрено зарождения историософских основ восточнославянского мессианизма в произведениях Иллариона, Нестора и его дальнейшая трансформация церковными деятелями Московского княжества, а позже российскими славянофилами. Установлено, что древнерусские мыслители создают универсальный концепт «Святой Руси» с целью интеграции в историческое русло христианских народов. Историософские построения Иллариона и Нестора были объединяющими как для древнерусского социума, выступая универсальной альтернативой племенной идентичности, так и на международном уровне, вписывая Русь в сообщество христианских государств. Показано трансформацию древнерусского мессианизма в Московском княжестве в церковную мифологию «Москва – третий Рим», которая теряет универсальность и превращается в основание цивилизационной дезинтеграции и провозглашения исключительности Москвы как последнего защитника православного христианства. Выявлено, что в правление Петра I церковная мифология «Москва – третий Рим» превращается в фундаментальную составляющую имперской идеологии. В результате универсальное понятие «Русь» замещается узким понятием «Россия». Так с помощью историософских трансформаций древнерусского наследия Российская империя превращается из провинциального Московского княжества в главную наследницу Руси, а украинцы и белорусы, территориальные и культурные ее потомки, ограничиваются в правах на древнерусское символическое наследие. Показано, как в философии И. Киреевского, А. Хомякова, К. Аксакова российский мессианизм достигает окончательной концептуализации, теряет универсализм и интегративную направленность, превращаясь в составляющую «русской идеи». В дальнейшем это стало основой для мифологии о «старшем брате», Руси как «колыбели трех братских народов», противопоставления Великороссии и Малороссии, которые необходимо анализировать и искоренять при создании идеологии и истории современной Украины.

Ключевые слова: история; историософия; православие; христианство; славянофильство; Московское княжество

Постановка проблеми дослідження процесу формування і трансформації концепції східнослов'янського месіанізму має два основні аспекти наукової актуальності.

Перший проявляється в оформленні української національної ідеї, яка впродовж століть перебування у складі інших держав пригнічувалась і спотворювалась. Здобувши суверенітет і міжнародне визнання, долаючи соціально-економічні, внутрішньополітичні труднощі, одним із ключових завдань у самовизначенні української нації стало створення об'єднавчої міфології, історіософської концепції походження державності. Фундаментальною складовою такої концепції, національного міфу може бути звернення до міфологічних патернів Русі як витоків норманської, західної моделі державності і початку християнської історії східнослов'янської спільноти.

Другою складовою актуальності проблеми є необхідність подолання спекуляцій довкола міфологічних патернів Русі, які виникали в ході трансформації концепції східнослов'янського месіанізму мислителями Московського царства і Російської імперії задля виправдання імперських амбіцій. Прикладами таких спекуляцій є поширені до цього часу міфології «росіянин – старший брат», «Русь – колыска трьох братніх народів», «Москва – третій Рим», «Великоросія – Малоросія» та інші.

Метою статті є аналіз витоків і основних етапів формування концепції східнослов'янського месіанізму, а також ключових трансформацій, яких він зазнав протягом часу від історіософських пошуків давньоруських мислителів до ранніх слов'янофілів.

Аналіз досліджень.

До 1991 року проблема досліджувалася досить традиційно і, як правило, в історичному

контексті без критичного філософського аналізу, адже провідне значення Росії як об'єднано-го центру СРСР влаштовувало і радянських ідеологів. Серед сучасних дослідників проблемою східнослов'янського месіанізму займалися М. Галиченко [3], П. Кузик [7], І. Немчинов [8]. Особливо слід відзначити статтю М. Самардака «Походження й мутації доктрини «третього Риму» [10], в якій автор торкається проблеми спекуляцій довкола цієї міфологеми. Але історіософські глибини месіанізму, одним із проявів якого є міфологема «Москва – третій Рим», ще потребує подальшого дослідження і осмислення в контексті сучасних державотворчих тенденцій.

Виклад основного матеріалу.

Концепція східнослов'янського месіанізму бере початок у історіософській думці Київської Русі. З того моменту вона умовно видозмінювалася в чотири етапи.

На першому етапі давньоруські мислителі, здебільшого церковні діячі, робили перші спроби ідеологічно підвищити статус «молодої» східнослов'янської держави, заявляючи про походження народу руського від нащадків Яфета. Тим самим вони долали певну маргінальність, цивілізаційну меншовартість Русі, оскільки стрижневим критерієм цивілізованості на той час була приналежність до віри християнської, котру Русь прийняла досить пізно.

На другому етапі східнослов'янський месіанізм трансформується зусиллями московського православного духовенства у виключність Московського царства як захисника істинної християнської віри. Так виникає і поширюється в середовищі духовенства теологічна формула «Москва – третій Рим».

На третьому етапі відбувається наступна трансформація східнослов'янського месіанізму шляхом політизації теологічної формули «Москва – третій Рим» і перетворення її на підставу виключності Російської імперії. Месіанізм набуває статусу складової державної ідеології, виправдання імперських планів Петра I і його наступників.

На четвертому етапі, у контексті філософського спору слов'янофілів і західників, східнослов'янський месіанізм зазнав ще однієї трансформації, ставши складовою слов'янофільської історіософської концепції виключності російського народу на тлі історії людства. Таким шляхом східнослов'янський месіанізм перетворювався від спроб вписати

Русь в осьовий час історії християнських народів до національної виключності одного з її нащадків. Проаналізуємо детальніше кожен із наведених вище етапів.

Перші інтуїтивні спроби осмислення місця східнослов'янської спільноти народів в історії можна знайти в творах давньоруського духовенства. Поштовхом для творення концепції особливої ролі народу руського стало його хрещення за волею князя Володимира у 988 році. Водночас хрещення посприяло поширенню писемності і започаткуванню книгописання.

Русь перейняла християнську традицію Східного (Візантійського) обряду, що невдовзі після подій 1054 року буде протиставлено обряду Західному, а держава Руська опиниться на протилежному геополітичному полюсі через релігійне протистояння з католицькими країнами Західної Європи. Відтак ідеологічне осмислення власної цивілізаційної і духовної специфіки стане особливо нагальним.

Серед мислителів Русі питанню її історичної місії особливу увагу приділили митрополит Іларіон і автор «Повісті минулих літ» – Нестор. В центрі їх уваги опиняється народ руський як представник Святої Софії і Київ як спадкоємець Єрусалиму і Константинополя, на чому ґрунтувалася ідея «Святої Русі». Митрополит Іларіон у «Слові про Закон і Благодать» возвеличує князя Володимира за хрещення ним землі руської і порівнює його з імператором Константином: «Подібний ти до великого Константина ... Той із матір'ю своєю Єленою, хрест із Єрусалима принісши, по всьому світу своєму розславивши, віру утвердили. Ти ж із бабою твоєю Ольгою, принісши хрест із нового Єрусалима, Константинограду, по всій землі своїй поставивши, утвердили віру. Тож подібний тому еси, з ним однакової слави і честі достойний» [4, с. 206]. Далі Іларіон підкреслює, що з цих пір саме Русь стає хранителькою Христової істини і благодаті: «Та церква дивовижна і славна на всі краї сусідні... зі Сходу і до Заходу. І славний град свій Київ ти величю, немов вінцем увінчав. Ти передав людей своїх і місто святий всеславний, швидкий у допомозі християнам святий Богородиці» [4, с. 211]. Символом цього став Софійський Собор у Києві.

Другий представник – літописець Нестор, намагається в «Повісті минулих літ» осмислити саму історію Русі у світлі провіденційно-месіанської ідеї. Нестор виходить з ідеї «божого про-

мислу» і вважає, що руська земля є частиною наділу Яфета, сина Ноя, від якого походять західні народи: «В Яфетовій же частині сидить русь, чудь і всякі народи: меря, мурома, весь, мордва, заволоцька чудь, перм, печера, ям, угра, литва, зимигола, корсь, летьгола, ліб» [9, с. 14]. Тим самим монах вписує руський народ до християнської історичної концепції, показує його місце в біблійному генеалогічному дереві. Разом із тим Нестор намагається надати русичам певної особливості. Для цього він переповідає легенду, згідно якої Руські землі відвідав апостол Андрій, подорожуючи Дніпром. І ніби, побачивши цей край, він сказав учням: «Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсіяє благодать божя, і буде город великий, і церков багато воздвигне бог». І зійшов він на гори сі, і благословив їх, і поставив хреста. І, поклонившись богу, він спустився з гори сеї, де опісля постав Київ...» [9, с. 16]. Тож «Повість минулих літ», спираючись на теологічні принципи християнського розуміння історії, знаходить спосіб виокремити русичів з-поміж нащадків старозавітного Яфета через пророцтво новозавітного апостола Андрія.

Наступний етап у розвитку східнослов'янського месіанізму пов'язаний з монголо-татарською навалою. Через напади золотоординців у першій половині XIII ст. і встановлення їх панування на землях Київського, Чернігівського, Переяславського князівств, руйнується геополітичне і символічне значення Києва як об'єднавчого центру Русі. Галицько-Волинська держава через переривання князівської династії у 1340 р. теж поступово переходить під владу Великого князівства Литовського і Королівства Польського. Тим часом у протистоянні й асиміляції з ординцями у XIV ст. утверджується Московське князівство. В боротьбі за свої геополітичні інтереси молодій державі потрібна була власна об'єднавча ідеологія, яка б доводила її право на рівноправне входження до загально історичного процесу. Перші спроби створення такого роду концепцій з'являються в середовищі духовенства, яке було на той час найосвіченішою верствою суспільства (освіта теж була суто релігійною) і зосереджувало в своїх руках духовну та ідеологічну владу. Крім того, церква відігравала важливу роль в політичному житті держави, за що отримувала матеріальну винагороду. На цьому підґрунті в XV–XVI ст. розгорається спір нестяжателів та іосифлян, головним предметом якого було пра-

во церкви на володіння матеріальними благами та втручання у світське життя країни [8, с. 47]. Московський князь Іван III з метою ослаблення Новгорода підтримував новгородських «єретиків» нестяжателів, які виступали за секуляризацію церковних володінь. Одним із лідерів цього напрямку був митрополит Зосим. Він, ймовірно на знак вдячності, в «Пасхалії» (календар щорічних пасхальних свят на наступну «восьму тисячу» років), що була опублікована в 1492 р., намагається довести, що тисячоліття починається з нового царя Константина і нової епохи – третього Риму [2, с. 85]. В образі візантійського царя Константина Зосим алегорично вбачав московського князя Івана III, а третій Рим в Москві.

Більш відверта спроба ототожнення поняття «Третій Рим» з Москвою була зроблена вкінці XV ст. у «Повісті про Білий Клобук», що була написана Новгородським єпископом Геннадієм [8, с. 47].

Цю доктрину підхопив і теологічно обґрунтував псковський монах, богослов Філофей. В «Посланні великому князю Василю Івановичу» від 1504 р. Філофей веде мову про падіння «двох Римів» як осередків істинної Соборної Апостольської Церкви: старий Рим пав унаслідок поширення аполінарієвської єресі; другий Рим – місто Константина було покаране навалою турків через зраду істинному вченню у вигляді Флорентійської унії (1439), яка підпорядковувала грецьку церкву Риму – «католицьким відступникам»; третім Римом є Москва, що прийняла в себе Соборну Апостольську Церкву, перейнявши тим самим естафету від Константинополя [6, с. 72]. «...блуди и помни, благочестивый царь; о том, что все христианские царства соединились в твоём одном, поскольку два Рима пали, а третий стоит, а четвертому не быть» [11, с. 140-141]. Проте Філофей і його попередники ще не вкладали в міфологеми «Москва – Третій Рим» політичного змісту, що відбудеться на наступному етапі. Нерушиме «Ромейське царство» у Філофея постає ще не конкретним державно-політичним утворенням, а є абстрактною морально-релігійною традицією, що перейшла від римлян до греків, а потім – до Москви [6, с. 73]. Концепція Філофея носила теологічний, виключно духовний характер і була традиційною формою подяки світському володарю за протекцію Церві. Але саме тут відбувається помітна трансформація концепту історичної виключності, яку

ми спостерігали у Іларіона і Нестора. Філофей фактично передає сакральну історичну естафету Києва до Москви. Так ми бачимо перетворення міфологеми про «Святу Русь» часів Київської держави в більш конкретну концепцію успадкування Москвою традицій істинної Соборної Апостольської Церкви, що перейшли до неї від Рима і Константинополя. А разом із тим Москва отримує всі сакральні символи Русі, проголошується одноосібною спадкоємицею Київської держави, що є спотворенням історичного ходу подій і спекуляцією історіософськими концептами, що були сформульовані Іларіоном і Нестором.

Наступний етап у трансформації міфологеми «Москва – Третій Рим» пов'язаний з її політизацією, застосуванням в якості складової державної ідеології. У сфері державної ідеології доктрина прижилася не відразу, духовенство витратило немало часу аби розтлумачити її виключну значимість князю. Вперше офіційно вона була вжита у 1589 р. Безтілесна, теоретична побудова знайшла собі втілення, ставши чіткою, конкретною ідеологемою. Важливим фактором при цьому було одруження Івана III з колишньою племінницею візантійського імператора Зоєю (Софія) Палеолог [10, с. 24]. Ця подія символічно затвердила факт успадкування, перейняття священних «Ромейських» традицій, що було надзвичайно важливим на той час і легітимізувало право Івана III прийняти титул «цесаря» – царя. Такого конкретно політичного вираження концепція «Москва – Третій Рим» набула у листі монаха Спиридона-Савви великому князю московському Василю III [6, с. 73]. Лист містив обґрунтування ідеї спадкоємності імперської влади, яка перейшла від біблійських і давньоримських правителів до Рюриковичів. Одну лінію Рюриковичі ніби успадкували від пророка Ноя, а другу – через Володимира Мономаха від імператора Августа. Таким чином цар стає законним правителем, який править згідно принципу спадкоємності і «волі божої», і влада його поширюється на «увесь Всесвіт», на увесь християнський світ [2, с. 89]. В подальшому, починаючи з 1547 року, термін «цар» став офіційним титулом володаря Московського «Всія Русі», більш того – в ієрархії титулів усі католицькі та протестантські королі зайняли нижче становище [6, с. 74]. В цей же час відбувається трансформація візантійської спадщини: Москва починає провадити не універсальну політику, що було властиво Візантії, а націо-

нальну. Національною стає православна віра і Церква. Особливо це проявилось за правління Петра I, за наказом якого 22 жовтня 1721 р. назва «Росія» стає офіційною назвою країни. Так назва «Росія» витісняє стару, більш універсальну – «Русь», а Московське князівство перебирає на себе усі символи, міфологеми, історичні смисли Русі. Як наслідок, основні народи колишньої Русі – русини-українці і русини-білоруси опиняються на узбіччі історіософської концепції Російської імперії. Хоча за часів Русі саме території Московського князівства були периферією і діставалися наймолодшим нащадкам київських князів.

В подальшому втілення міфологеми «Москва – третій Рим» набувало все нових політичних втілень. Масштабним проявом став так званий «Грецький проект» за часів Катерини II. Його сутність полягала у створенні імперії, яка б об'єднала в собі території колишньої Візантії: планувалося завоювання Близького Сходу, оволодіння Чорним морем та протоками Босфор і Дарданелли, а головне – оволодіння Константинополем (Стамбулом) [7, с. 57]. Реальним проявом цього плану стали назви в грецькому стилі таких сучасних міст як Одеса, Нікополь, Сімферополь, Севастополь. Тож, теоретичні, ідеологічні побудови, в основі яких лежала теорія Третього Риму, почали втілюватися в реальні політичні кроки.

Виникнувши в контексті релігійної ідеології та зміцнившись зусиллями царського самодержавства, ідеологема «Третій Рим» в 40 рр. XIX ст. перейшла у спадок російським слов'янофілам і набула форми «російської ідеї». І з цим пов'язаний новий етап – історіософський. Вся спадщина попередніх етапів формування ідеологічних компонентів східнослов'янського месіанізму була глибоко осмислена, інтегрована в різного роду історіософські побудови слов'янофілів, західників та інших небайдужих до національних питань мислителів. У них з'являється протиставлення Росії Заходу, причому це протиставлення виходить за межі релігійного протистояння. В поле зору потрапляють політичні, соціальні, культурні аспекти життя західноєвропейських народів. Так, основоположник слов'янофільства І. Киреевський у своїй статті «О характере просвещения Европы и его отношение к просвещению в России» (1852) вказує на присутність двох підходів у пізнанні – аналітичного (Захід) та синтетичного (Росія), що обумовило різний

характер розвитку цих цивілізацій. Європейська культура, розвиваючись в руслі одностроннього, абстрактного раціоналізму втратила внутрішню цілісність духу. Надмірний раціоналізм призвів, на його думку, до роздробленості у всіх сферах життя західної людини: «Там роздвоєння духу, роздвоєння думок, роздвоєння наук, роздвоєння держави, роздвоєння верств, роздвоєння суспільства, роздвоєння сімейних прав та обов'язків, роздвоєння морального і сердечного стану, роздвоєння усієї сукупності і всіх окремих видів буття людського, суспільного і приватного» [5, с. 217]. Російському ж просвітительству первинно була властива цілісність і органічність. Саме в цьому, на думку Киреевського, міститься перевага російського духу, його вищість у порівнянні з європейським. І це стало можливим завдяки православ'ю, яке не дало прорости в руській культурі раціоналізму і індивідуалізму, вберегло соціальну культуру народу від роздробленості. Месіанська роль Росії, по Киреевському, полягає в сприянні поверненню Європи до витоків істинної християнської культури, причому саме православ'я має засвоїти усі найкращі досягнення європейської освіченості. Тим самим Киреевський наповнює ідею обраності Росії, окрім месіанізму, есхатологізму і провіденціалізму ще зачатками універсальності, котрі будуть розвинені пізнішими мислителями, і зокрема Володимиром Соловйовим.

Концепція «русской идеи» була доповнена найближчим одностороннім Киреевського – О. Хом'яковим. Він вважав, що історичний процес являє собою безперервну взаємодію двох протилежних духовних начал – «кушитства» і «іранства» [12, с. 221]. Перший тип сприйняття заснований на необхідності раціонального формального мислення. Другий же виходить з ідеї духовної свободи та цілісності світосприйняття. Хом'яков стверджує, що кушитським началом пройнялися всі народи західної, католицької традиції християнства, а з іранського начала походить істинна форма християнства – православ'я. І якщо всесвітня історія (по замислу Божому) прямує до вищої духовності і свободи, то саме православ'я приведе її до цього. Православний Схід, слов'янство і Росія покликані духовно обновили, відродити християнську культуру, стати центром кристалізації нового, просвітленого життя людства. Тож у Хом'якова ідея виключності Росії мала елементи провіденціалізму, есхатологізму,

месіанізму, але універсальність поступалася національній орієнтації.

Осмыслити універсальність і національність намагається наступний, відомий представник слов'янофільства Костянтин Аксаков. Основою концепції Аксакова були два види істини – «внутрішня» і «зовнішня». Перша є уособленням блага, добра та свободи, а друга, відповідно, зла та неволі. Внутрішньою істиною індивіда є совість, а суспільства – сукупність цінностей, втілених у традиціях, звичаях, релігійних уявленнях, тобто все те, що регулює суспільний зв'язок. Зовнішня істина – це закон та держава. Виходячи з цього, різниця між Заходом і Росією корінилася не в принципово іншому характері Російської держави, а в тому, що держава не була в Росії головною основою суспільної інтеграції. Аксаков пише: «Російський народ є народом недержавним, тобто таким, що не прагне до державної влади, який не хоче для себе політичних прав, що не має в собі навіть зародка народного владолубства. Найпершим доказом тому служить початок нашої історії: добровільне покликання чужої державної влади в особі варягів, Рюрика з братами. ... Відокремивши від себе правління державне, народ російський залишив собі суспільне життя і доручив державі давати йому (народу) можливість жити цим громадським життям» [1, с. 227]. Так, слов'яни зрозуміли неминучість зла у вигляді державної надбудови задля захисту суспільства від зовнішніх факторів, вони запросили державну владу ззовні. Вони надали монархові необмежену, абсолютну владу саме тому, щоб звільнитися від зовнішньої істини та турбот про державні справи. Отже, К. Аксаков зміщує історіософський акцент з російської державності на російську народність, тим самим ще більше звужуючи цивілізаційний месіанізм від універсального до національного, від «руського» до «російського».

Висновки. Таким чином, східнослов'янський месіанізм з'являється як наднаціональна, теологічна, історіософська міфологема, покликана обґрунтувати місце Русі в історичному просторі християнських країн, геополітичних партнерів. Після занепаду Русі унаслідок монголо-татарської навали Московське князівство трансформує напрацювання давньоруських мислителів у власну церковну міфологема виключності Москви як останнього пристанища істинного християнства. А за Петра I ідеологема «Москва – третій Рим» перетворюється

на стрижень імперської ідеології Росії. Тим самим східнослов'янський месіанізм перетворюється у вузьконаціональний російський, а історіософська спадщина Русі проголошується спадщиною Росії, тобто Московського князівства. При цьому українці і білоруси, які

є прямими територіальними і культурними нащадками Русі, опиняються в ролі «молодших братів». Ці трансформації були теоретично оформлені у філософських пошуках слов'яно-фільських мислителів і лягли в основу «російської ідеї».

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Аксаков К. С. О внутреннем состоянии России / К. С. Аксаков // Избранные труды. – М.: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2010. – С. 227-252.
2. Бердяев Н. Русская идея / Н. Бердяев // Вопросы философии. – 1990. – № 1. – С. 77-144.
3. Галиченко М. В. Идеологема «Москва – Третий Рим» в научном наследии Ф. Дворника / М. В. Галиченко // Молодий вчений. – 2015. – № 12. – С. 20-23.
4. Іларіон. Слово про закон і благодать. Переклад В. Клекотня / Іларіон // Давня українська література. Хрестоматія. – Київ: Золоте слово, 1992. – С. 195-214.
5. Киреевский И. В. О характере просвещения Европы и его отношении к просвещению России / И. В. Киреевский // Избранные статьи. – М.: Современник, 1984. – С. 199-237.
6. Кремень, В. Г. Україна: альтернативи поступу / В. Г. Кремень, Д. В. Табачник, В. М. Ткаченко. – Київ: Вид-во: «ARC-UKRAINE», 1996. – 793 с.
7. Кузик П. «Москва – Третій Рим»: місія загибелі з власної волі / П. Кузик // Людина і політика. – 2000. – № 5. – С. 55-61.
8. Немчинов І. Метаморфоза релігійної ідеї про «Третій Рим» на рубежі XV-XVI ст. / І. Немчинов // Людина і політика. – 2000. – № 5. – С. 45-51.
9. Літопис руський за Іпатським списком / відп. ред. О. В. Мишанич. – Київ: Вид-во «Дніпро», 1989. – 592 с.
10. Самардак М. Походження й мутації доктрини «третього Риму» / М. Самардак // Мандрівець. – 1999. – № 1. – С. 22-26.
11. Филофей. Послание к великому князю Василию Ивановичу / Филофей // Антология мировой правовой мысли. В 5 т. Т. IV: Россия XI-XIX вв. – М.: Мысль, 1999. – С. 140-141.
12. Хомяков А. С. О старом и новом: Статьи и очерки / А. С. Хомяков. – М.: Современник, 1988. – 462 с.

REFERENCES

1. Aksakov, K.S. (2010). *O vnutrennem sostoyanii Rossii [On the internal state of Russia]*. Moscow: Ros. polit. jencikl. (ROSSPJeN) [in Russian].
2. Berdyayev, N. (1990). Russkaya ideya [Russian idea]. *Philosophy issues*, 1, 77-144. [in Russian].
3. Galichenko, M.V. (2015). Ideologema «Moskva – Tretiy Rim» v nauchnom nasledii F. Dvornika [Ideologue «Moscow - the Third Rome» in the F. Dvornik's scientific heritage]. *Young scientist*, 12, 20-23 [in Ukrainian].
4. Ilarion. (1992). Slovo pro zakon i blahodat' [Word of law and grace]. *Davnya ukrayins'ka literatura*. Kyiv: Zolote slovo [in Ukrainian].
5. Kireyevskiy, I.V. (1984). O kharaktere prosveshcheniya Yevropy i yego otnoshenii k prosveshcheniyu Rossii [On the nature of the enlightenment of Europe and its attitude to the enlightenment of Russia]. *Izbrannyye stat'i*. Moscow: Contemporary [in Russian].
6. Kremen, V.H., Tabachnyk, D.V. & Tkachenko, V.M. (1996). *Ukrayina: al'ternatyvy postupu [Ukraine: Alternatives to Progress]*. Kyiv: «ARC-UKRAINE» [in Ukrainian].
7. Kuzyk, P. (2000). «Moskva – Tretiy Rym»: misiya zahybeli z vlasnoyi voli [«Moscow – Third Rome»: the mission of death at will]. *Man and politics*, 5, 55-61 [in Ukrainian].
8. Nemchynov, I. (2000). Metamorfoza relihiynoyi ideyi pro «Tretiy Rym» na rubezhi XV-XVI st. [Metamorphosis of the religious idea of the «Third Rome» at the turn of the XV-XVI centuries]. *Man and politics*, 5, 45-51 [in Ukrainian].
9. *Litopys rus'kyy za Ipats'kym spyskom [Chronicle of the Russian for Ipatiev list]*. (1989). Kyiv: «Dnipro» [in Ukrainian].

10. Samardak, M. (1999). Pokhodzhennya y mutatsiyi doktryny «tret'oho Rymu» [Origins and mutations of the doctrine of «Third Rome»]. *The traveler*, 1, 22-26 [in Ukrainian].
11. Filofey. (1999). Poslaniye k velikomu knyazyu Vasiliyu Ivanovichu [Message to Grand Prince Vasily Ivanovich]. *Antologiya mirovoy pravovoy mysli. Moscow: Think*, 4, 140-141 [in Russian].
12. Khomyakov, A.S. (1988). *O starom i novom [About the old and the new]*. Moscow: Contemporary [in Russian].

Мелешук Анатолій Анатолійович

Кандидат філософських наук, доцент
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
49000, м. Дніпро, пр. Гагаріна, 72

Meleschuk Anatolii

Ph.D. in Philosophy, Associate Professor
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin Ave., Dnipro, 49000, Ukraine

Email: meleschuk@ukr.net ORCID: 0000-0002-7777-1714

Цитування: Мелешук А. А. Трансформація східнослов'янського месіанізму від філософської думки Русі до ранніх слов'янофілів / А. А. Мелешук // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 12. – С. 26-33.

Citation: Meleschuk, A.A. (2018). Transformatsiia skhidnoslovianskoho mesianizmu vid filosofskoi dumky Rusi do rannikh slovianofiliv [Transformation of East Slavic Messianism from the philosophy of Rus' to the early Slavophiles]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(12), 26-33.

Стаття надійшла / Article arrived: 04.11.2018

Схвалено до друку / Accepted: 06.12.2018

Феномен української радянської філософії

Козій І. В., Львівський торговельно-економічний університет

У статті проаналізована низка думок сучасних українських науковців стосовно дефініції поняття «радянська філософія», а також її впливу на подальший розвиток філософської думки в Україні.

Встановлено зв'язок між інтенсивністю популяризації ідеології марксизму речниками радянської філософії в Україні та ступеню свободи еволюціонування національних філософських традицій (в даному випадку української філософії). Також подано тлумачення таким поняттям, як «радянська філософія», «українська радянська філософія» з паралельним аналізом розвитку низки стрижневих векторів української філософії радянського періоду.

Оцінено вплив основних концептів української радянської філософії на подальший розвиток національної філософії. Констатовано, що для подальшого незаангажованого розвитку саме української філософської традиції слід із необхідністю позбутися нав'язливого впливу радянського минулого, яке мало місце в українській історії впродовж багатьох десятиліть XX століття, а також продовжує опосередковано впливати і на українську сучасну філософію. Таким чином для того, щоб забезпечити собі подальший вільний розвиток української філософії, вітчизняним науковцям потрібно не заангажовано дослідити роль та місце тоталітарної ідеології (радянської філософії) в історії розвитку української філософської думки, а відтак мати змогу рухатися далі вже своїм власним шляхом. Отже потрібно максимально об'єктивно проаналізувати низку стрижневих та основоположних питань стосовно діяльності апологетів української радянської філософії.

Подібний аналіз допоможе більш об'єктивно сформулювати загальну «канву», у площині якої відбувався розвиток досліджуваного феномену, адже ми бачимо, що багато моментів еволюціонування радянської філософії або не висвітлені зовсім, або подаються у дещо спотвореному вигляді. Відтак сьогодні усе більше назріває нагальна потреба дослідження задекларованого феномену.

Ключові слова: українська радянська філософія; тоталітарна ідеологія; марксизм; українська філософія; радянська філософія; радянська ідеологія; теорія марксизму

The Phenomenon of the Ukrainian Soviet Philosophy

Kozyi I. V., Lviv University of Trade and Economics

A number of opinions of the modern Ukrainian scientists concerning the definition of the term “Soviet philosophy” and its impact on the further development of a philosophical thought in Ukraine are analyzed in the article.

The connection between the intensity of the popularization of the Marxism ideology by the speakers of the Soviet philosophy in Ukraine and the degree of freedom in the evolution of national philosophical traditions (in this case, the Ukrainian philosophy) is established. Also, the notions “Soviet philosophy”, “Ukrainian Soviet philosophy”, with the parallel analysis of the development of some core vectors of the Ukrainian philosophy in the Soviet period, are construed.

The influence of the main concepts of the Ukrainian Soviet philosophy on the further development of national philosophy is evaluated. The article states that for the further unbiased development of the Ukrainian philosophical tradition it is necessary to get rid of the obsessive influence of the Soviet past that was under way in the Ukrainian history for many decades of the XX century, and also continues to indirectly influence the contemporary Ukrainian philosophy. Thus, in order to ensure the further free development of the Ukrainian philosophy, domestic scholars should, in an impartial way, investigate the role and place of totalitarian ideology (Soviet philosophy) in the history of the development of the Ukrainian philosophical thought, and thus be able to go their own way. Therefore, it is essential to analyse objectively a number of core and fundamental questions regarding the activities of apologists of the Ukrainian Soviet philosophy.

Such analysis will help to generate more objectively the general “outline” in the plane of which the investigated phenomenon developed, since we see that many issues in the evolution of the Soviet philosophy either are not covered at all, or are given somewhat distorted. So now there is an increasingly urgent need to study the declared phenomenon.

Keywords: Ukrainian Soviet philosophy; totalitarian ideology; Marxism; Ukrainian philosophy; Soviet philosophy; Soviet ideology; the theory of Marxism

Феномен української советської філософії

Козий І. В., Львівський торгово-економічний університет

В статті проаналізовані думки сучасних українських учених стосовно визначення поняття «советська філософія», а також її впливу на подальше розвиток філософської думки в Україні.

Встановлено зв'язок між інтенсивністю популяризації ідеології марксизму апологетами советської філософії в Україні та ступенем свободи еволюції національних філософських традицій (в даному випадку української філософії). Також дано трактування таким поняттям, як «советська філософія», «українська советська філософія» з паралельним аналізом розвитку ряду головних векторів української філософії советського періоду.

Дано оцінку впливу головних концептів української советської філософії на подальше розвиток національної філософії. Можемо констатувати, що для подальшого незалежного розвитку саме української філософської традиції потрібно з необхідністю позбутися від нав'язливого впливу советського приходу, який мав місце в українській філософії на протязі багатьох десятиліть ХХ століття, а також продовжує опосередковано впливати і на українську сучасну філософію. Отже, для того, щоб забезпечити собі подальше вільне розвиток української філософії вітчизняним ученим потрібно незанегажовано вивчити роль і місце тоталітарної ідеології (советської філософії) в історії розвитку української філософської думки і як наслідок мати можливість рухатися далі вже своїм власним шляхом. Відповідно потрібно максимально об'єктивно проаналізувати ланцюг головних і основоположних питань стосовно діяльності апологетів української советської філософії.

Такий аналіз допоможе більш об'єктивно сформувати загальну «канву», в якій проходило розвиток досліджуваного феномену, адже ми бачимо, що багато моментів еволюціонування советської філософії або не освітлені зовсім, або подаються в викривленому вигляді. Тому сьогодні все більше назриває потреба вивчення задекларованого феномену.

Ключові слова: українська советська філософія; тоталітарна ідеологія; марксизм; українська філософія; советська філософія; советська ідеологія; теорія марксизму

Постановка проблеми.

Не викликає сумніву той факт, що період розвитку української філософії 20–30-х років один із найменш досліджених і неоднозначних у вітчизняній історіографії ХХ століття, а тому до його вивчення, очевидно, також слід підходити, застосовуючи нестандартні моделі та методи, користуючись не лише виключно полярними тезами чи антитезами, а своєрідними напівтонами, не забуваючи при цьому той факт, що в даному історичному відрізку часу була штучно сформована та популяризована монолітна політична та культурно-ідеологічна доктрина, саме в руслі якої можливими були будь-які наукові (у тому числі і філософські) дослідження. Цією доктриною виступила радянська філософія, яку можна розглядати як прямий наслідок насадження «кращих традицій» радянської ідеології як такої. Але не дивлячись на такий стан справ, можна з упевненістю констатувати, що, крім тотального домінування марксистсько-ленінської ідеології, паралельно формувалися та еволюціонували національні філософські традиції як України, так і решти радянських республік. Хоча слід відразу зазначити,

що вони тією чи іншою мірою були «розчинені» в «єдино правильній» марксистсько-ленінській філософії, яка тяжіла у своїй еволюції до «звання» тоталітарної ідеології з усіма наслідками, які випливали з цього факту. Саме тому основні концепти національних філософських традицій слід виокремлювати з цієї монолітної коліс системи радянської філософії-ідеології.

Аналіз досліджень і публікацій.

Можемо констатувати, що дослідників задекларованої проблематики було і є не так багато. Але попри зазначене потрібно назвати таких науковців, як: І. Яхот, Т. Закидальський, М. Роженко, М. Олексюк, В. Табачковський, М. Лук, Б. Титаренко, Я. Юринець, І. Огородник, М. Русин, В. Гусев, О. Білий, Р. Кобець, А. Лой, Т. Лютий, О. Хома, Н. Галань та інші.

Мета дослідження.

Проілюструвати та критично проаналізувати позиції низки сучасних українських науковців, які тією чи іншою мірою були задіяні у дослідженні феномену «радянська філософія».

Виклад основного матеріалу.

Нам видається, що насамперед слід дати визначення таким поняттям, як «радянська філо-

софія», «українська радянська філософія», окреслити загальну канву і тенденції розвитку української радянської філософії в цілому і лише після цього аналізувати стрижневі напрями української філософії зазначеного часового періоду. Відтак, говорячи про феномен радянської філософії, слід зазначити, що у сучасному українському філософському дискурсі дедалі частіше піднімається це питання.

Н. Галань, одна із сучасних дослідниць задекларованої проблематики, доволі слушно зазначає: «Складність у дослідженні означеного періоду спричинена, передусім, наявністю чималої кількості різних, відмінних і подекуди протилежних напрямків, течій, ментальних розгалужень у межах філософського дискурсу, часом настільки ідеологічно, культурно й навіть географічно віддалених одна від одної, що дослідник постає перед неможливістю їхньої об'єктивної диференціації, стратифікації й типології» [2, с. 15]. Н. Дегтярьова у тому ж дусі зазначає, що «...особливість формування філософських студій за часів Радянського Союзу спричинила сьогоднішню прогалину в царині антропологічних, культурологічних та філософських зсувів...» [11, с. 108].

Звернімося до оригінальних думок українських науковців, які були причетні до дослідження зазначеної проблематики, а головне до їх висновків стосовно самого поняття «радянська філософія». Так, В. Гусев, один із дослідників феномену радянської філософії, з цього приводу зауважує, що зазвичай у коло зацікавлень істориками філософії потрапляють події, які уже мають власну історію (хоча б п'ятдесят років). Тому, на думку дослідника, у випадку з радянською філософією повинно пройти ще декілька десятиріч, перш ніж можна буде приступати до її об'єктивного аналізу. Таку свою позицію він аргументує тим, що пройшло ще надто мало часу, а саме сьогодні українська філософія переживає період бурхливих змін, трансформацій та кардинально переглядає стрижневі парадигми свого подальшого розвитку. Відтак феномен радянської філософії можна аналізувати лише в історичному контексті. Аналізуючи таким чином радянську філософію, одразу розуміємо, що подібний спосіб філософування в силу низки суб'єктивних та об'єктивних причин характеризувався певною заангажованістю та пристосуванством до тієї політичної ситуації, яка мала місце у відповідному часовому відрізку розгортання такого типу філософування. Відтак може-

мо констатувати майже абсолютну залежність радянської філософії від комуністичної ідеології. Функціонуючи у подібній площині, філософія втрачає імпульси креативного розвитку. А стосовно «радянської філософії» можна констатувати факт прямого підпорядкування філософії ідеологічним цілям партії. Як наслідок, «радянська філософія» була штучно відгороджена практично від будь-яких сучасних їй віянь як світової філософії, так і власне філософії як такої, адже усі попередні філософські напрацювання піддавалися строгій цензурі і, відповідно, на фініші виходив продукт, який цілком влаштовував речників пропагандованої ідеології, але не мав нічого спільного з філософією. Тим не менше до цієї монолітної філософської системи, яка існувала у штучній площині, усе ж таки проникали паростки світової філософії, які радянська людина отримувала не інакше, як через призму «нищівної» критики. Більше того, навіть у такому спотвореному варіанті західноєвропейська філософія була доступна лише невеликому колу «обраних». Як наслідок, утворився деякий замкнений цикл, де відбувався рух, який був позбавлений будь-якої можливості для еволюціонування. Це була філософія у самій собі. Але не дивлячись на зазначені вище зауваження, якщо поглянути на радянську філософію в контексті тих подій та канонів існування в радянському суспільстві, можна констатувати низку цікавих моментів. З одного боку, це практично абсолютна її залежність від партійної ідеології та беззаперечна віра марксистсько-ленінським авторитетам. З іншого – можемо спостерігати неспівмілі паростки прояву національних філософських традицій. Але зауважимо, що будь-які ініціативи, які так чи інакше виходили за межі марксистської ідеології, відразу нівелювалися, причому доволі жорстко. Тому, якщо говорити про існуючу тоді систему, в цілому можемо констатувати тотальну залежність філософії від пануючої тоді ідеології. «Все це, – зазначає у цьому контексті В. Гусев, – була схоластика чистісінької води, нецікава сьогодні і безплідна з історичної точки зору. І якщо з позицій сьогоднішнього оцінювати філософські здобутки радянської доби, якщо спробувати дати чесну відповідь на питання, які з них витримали перевірку часом, то відповідь тут може бути дуже простою... Які з цих книжок можна сьогодні порекомендувати студентам? Таких книжок обмаль, здебільшого це дослідження з історії філософії» [3, с. 18]. Відтак радянські філософи мали змогу працювати практично лише в рамках

діалектичного та історичного матеріалізму. Говорячи про штучність та примусовий характер радянської філософії, критик наводить такий аргумент, що коли радянська система зазнала краху, практично не залишилося справжніх ідейних філософів-марксистів, котрі б і далі продовжували розвивати основні постулати цієї філософії, а отже подібне може свідчити лише про те, що задекларована філософія носила штучний та примусовий характер. Адже практично жоден із професійних філософів, які так чи інакше мали дотичне до творення радянського типу філософування, не підтримав її подальший розвиток після того, як нівелювався контроль та опіка з боку партії. У цьому випадку доречно припустити, що якихось цікавих та оригінальних концептів розглядувана філософія, очевидно, так і не вибудувала. Продовжуючи свої візії, науковець з великою долею слушності зазначає, що радянська філософія може бути цікавою для вивчення лише історикам, адже жодних здобутків чи то в плані оригінальних ідей чи постатей, чи в плані філософських досягнень вона не здійснила. Таким чином критик приходять до висновку, що штучна філософія могла розвиватися лише за умов, які у своїх вихідних принципах теж були доволі штучними. Відповідно, коли забезпечення таких умов стало неможливим, з необхідністю нівелювався сам феномен радянської філософії як такої.

На наш погляд, з багатьма його висновками можна погодитися, але не з усіма. Якщо головні «здобутки» радянської філософії задекларовані дослідником не викликають сумнівів, то для сучасного науковця, історика філософії важливим буде спробувати відшукати в загальній площині радянської філософії безсумнівно присутні винятки, які не слід беззастережно відкидати та нівелювати. І хоча вони не вплинули кардинально на загальний перебіг подій, їх слід так само прискіпливо аналізувати та досліджувати. А якщо говорити про формування української національної філософії, то лише у такий спосіб в даному історичному відрізку часу можливо було її хоч якось розвивати. Тому сучасним науковцям слід скрупульозно виокремлювати її «паростки» із загальної маси ідеологічно підпорядкованої радянської філософії.

Інший дослідник філософії цього періоду О. Білий, говорячи про проблеми радянської філософії, підкреслює, що вона однозначно заслуговує на дослідження в таких площинах, як: соціальна, культурна, політологічна, психологічна тощо. На

його думку (як і на думку переважної більшості дослідників філософії того часу), визначальним фактором розвитку філософії радянської доби був державний терор. Хоча слід зазначити, що серед низки гуманітарних наук, які були покликані служити новій ідеології, філософія займала одне з чільних місць. Тут навіть відбувся своєрідний поділ на «цехові касти», де на першому місці стояли дослідники, що обрали предметом власного аналізу діалектичний та історичний матеріалізм. Його визначальною характеристикою була відмінна від інших філософська мова (жаргон), яка формувалася впродовж доволі тривалого відрізка часу. «Цей жаргон геть знищував головну передумову мислення, а саме вміння формулювати запитання, окреслити реальні суперечності, здатність вести діалог, чути та розуміти голос іншого, а не розгортати наступальну стратегію проти уявного опонента. Можна навіть говорити про парарелігійний профетичний дискурс діалектичного та історичного матеріалізмів» [1, с. 21]. Подібна цитата зайвий раз підкреслює той факт, що у своїй основній масі радянська філософія – штучно утворене явище, а відповідно усі трансформації, які проходили в ній, можна охарактеризувати як рух усередині самої себе. Наступною, на переконання дослідника, була «каста», яка спрямовувала свою діяльність на критику західної філософської думки. У цьому контексті слід зазначити, що практично уся західноєвропейська філософія подавалася такого роду науковцями крізь призму критики. Подібний факт можна трактувати двояко. З одного боку, до радянського (в даному випадку українського) читача західноєвропейська філософія потрапляла в доволі спотвореному та відретушованому вигляді. Такий факт можна розглядати як однозначно негативний. Але, з іншого боку, критикуючи стрижневі течії цієї філософії, речники марксизму приносили на радянський (український) ґрунт хоч якусь першоджерельну базу. Такий процес уже можна розглядати як однозначно позитивне явище, адже лише таким чином можна було відкрити завісу до філософії Заходу, яка своїми основоположними постулатами кардинально відрізнялася від радянської ідеології та філософії.

Іншим фактором, який у цьому контексті слід взяти до уваги, був фактор тотальної заборони і «генетичного» несприйняття західноєвропейської філософії апологетами марксизму, а це у свою чергу зумовило збільшення цікавості до неї більш молодого і, відповідно, менш зом-

бованого покоління філософів. Очевидно, що повністю перекрити інтелектуальні інформаційні потоки із Заходу апологети радянської філософії були не в силах, а тому так чи інакше «спрагле» до нових знань молоде покоління філософів черпало так потрібну у той час нову інформацію, яка була позбавлена ідеологічних нашарувань тоталітарного суспільства. Подібні «витоки інформації» можна було спостерігати у галузі логіки, методології науки, історії світової філософії тощо. У цьому контексті слід зазначити той факт, що таким станом речей доволі вдало скористалася ціла когорта мислителів. Вони змогли усіма правдами і не правдами «протягнути» у сферу власних досліджень низку проблем, які не зовсім вписувалися у хрестоматійну марксистсько-ленінську філософію. Відтак критик констатує, що така галузь філософії, як історія філософії уможливила певною мірою розвиток української національної філософської думки, з одного боку, а з іншого – зробила певний пролив у історію західноєвропейської філософії. Але все ж таки доводиться наголошувати на недостатньому зверненні радянських філософів до західноєвропейської філософської традиції. Як наслідок, отримуємо (у переважній більшості) деякий вторинний філософський продукт, який в основній масі не відрізнявся особливою оригінальністю.

Р. Кобець у свою чергу слушно зазначає, що до діалектичного та історичного матеріалізму нова генерація науковців (90-ті роки XX століття) ставилася уже як до деякого обтяжливого, але необхідного елементу тогочасної філософії. «Безперечно, для студентів-філософів, яким за визначенням була притаманна яскраво виражена «метафізична потреба» (Кант), несприйняття марксистсько-ленінської доктрини не конвертувалось у зневагу до філософії як такої. Ми кинулися шукати тих філософів, які могли б надати нам чіткіше пояснення своїм почуттям незгоди з існуючим станом справ та теорією, яка цей стан легітимує» [4, с. 23]. Отже можемо констатувати, що у певному часі свого становлення радянська філософія поступово позбувалася свого наскрізь тоталітарного впливу. Навіть невеликі за обсягом, фрагментарні переклади творів західноєвропейських і американських філософів певною мірою підживляли авторитет радянської філософії, яка довгий час подавалася як єдино істинна. У цьому контексті дослідник слушно зазначає про існування принаймні двох основоположних вад, які призвели до того, що такого типу філосо-

фія з необхідністю перетворювалася у схематичну схоластику. Такими вадами були як сам предмет радянської філософії, так і мова, якою вона подавалася широкому колу читачів. На відміну від нехай у багатьох випадках непростої, але природної та зрозумілої мови кращих представників західноєвропейської філософії, мова хрестоматійних виразників марксистської доктрини в основній своїй масі справляла враження вимученості, неприродності, штучності. А для того, щоби зрозуміти ту чи іншу лейтмотивну тезу доводилося перечитувати багато зайвої інформації, яка, як правило, жодної користі не приносила.

А. Лой констатує, що як така «радянська філософія» сформувалася доволі пізно, а до того відбувалося те, що можна охарактеризувати як «примітивна псевдо філософія». А основоположні її тези, започатковані Леніним і Сталіном, слід було сприймати як деякі «священні тексти». В подальшому ж відбувається поступова втрата класичною радянською філософією своїх керівних позицій. Такий процес можна пояснити багатьма факторами, одним із яких очевидно слід вважати той факт, що за «залізну завісу» тоталітарної системи почали проникати паростки новітньої світової філософії, які були кардинально іншими, несхожими на ту філософію-ідеологію, яка упродовж багатьох десятиліть пропонувалася радянській людині під виглядом єдино правильної. Іншим фактором критик слушно називає вплив елементарного здорового глузду, з яким творцям радянської ідеології (які в багатьох моментах загралися) слід було рахуватися. Відтак цілком закономірним явищем було те, що на терени, де донедавна «панувала» лише радянська філософія, поступово почали проникати західноєвропейська психологія, соціологія тощо. Тут констатуємо поступову зміну основних акцентів радянської філософії. Відбувався своєрідний відхід від колись домінантних та беззаперечних постулатів ідеології її ключових речників. Так, можемо прослідкувати тенденції критики стрижневих концептів штучної псевдо філософії Сталіна. Інша справа була з нівелюванням авторитету праць Леніна, адже його твори філософського змісту ще доволі великою мірою впливали на існуючу тоді ідеологію, вони по суті підживлювали її. Але, як зазначає А. Лой, прогресивні науковці здійснили цікавий «маневр». Вони «втягнули» на світ «Філософські зошити» Леніна, у яких він конспектував низку праць західних філософів, зокрема Гегеля. У цій праці Ленін піднімав питання зокрема про значення практи-

ки. А подібний гносеологічний поворот відкривав низку нових можливостей для постановки актуальних питань у разі, коли ленінська теорія відображення не «справлялася» з новими філософськими викликами. Дослідник також слушно зауважує, що радянську філософію не варто аналізувати лише в теоретичному контексті, адже так само важливою є її соціально-практична площина. Маємо такий стан речей, коли радянська філософія була штучно відгороджена не лише від західноєвропейської філософської традиції, але і від власної соціальної реальності. Як наслідок, радянська філософська спільнота могла розвиватися лише сама у собі, утворюючи деяку подібність замкненому колу. «Радянська філософія, – зазначає А. Лой, – внутрішньо була розрахована на те, що нею користуються, заробляють, роблять кар'єру, маніпулюють тощо, але нею не живуть, її не сприймають як «покликання», як чинник «ціннісно-раціонального порядку», кажучи словами Вебера. Хоч як це дивно, у такому разі філософія не транслює цінності, які підтримують її статус та престиж не тільки у суспільстві, але й усередині філософського загалу. Радянська філософія була розрахована на існування в режимі соціального аутизму» [5, с. 27].

Подібне філософування за принципом «свій до свого по своє» дійсно мало місце у філософії радянського періоду, але не слід недооцінювати присутність у радянському культурно-філософському просторі оригінальних мислителів, які в силу тих чи інших причин не вписувалися в площину «єдино-правильної» радянської філософії. Для того, щоби мати змогу працювати в обраній сфері і займатися не зовсім тією філософією, яку сповідували в радянському тоталітарному соціумі, їм слід було віртуозно завуальовувати свої «крамольні» ідеї, адже у випадку викриття їм загрожувала не лише уявна небезпека. Тому саме таких науковців слід виділяти із загальної сірої маси, адже лише ідучи таким шляхом, можна збагатити українську філософську думку. Але не менш важливим є й інший факт, який полягає у тому, що сучасна філософська традиція в уже вільній та самостійній Україні не є цілком позбавленою від подібного пережитку радянського типу філософування. Тому можемо констатувати, що подібного штибу рудименти не дозволяють сучасній українській філософії розірвати це порочне коло.

Т. Лютий теж задається питанням про те, кому потрібна «радянська філософія». І хоча однозначної відповіді на подібні запитання, як

правило, не буває апіорі, критик у даному контексті піднімає низку цікавих фактів. Так, пишучи про сучасні закордонні дослідження зазначеного феномену, дослідник паралельно зазначає про неналежний рівень вивчення саме українського варіанту радянської філософії. Дійсно, у західноєвропейській філософській літературі можемо констатувати наявність багатьох сучасних досліджень марксизму, тоді як у вітчизняній історіософії таких досліджень явно бракує. А якщо подивитися на сучасний стан розвитку української філософії, можемо констатувати тут присутність тією чи іншою мірою «відголоску» радянської філософії, причому у різних площинах українського наукового життя. Такий факт переконливо свідчить про те, що «де факто» остаточного «розриву» сучасної української традиції з радянською філософією не відбулося. І цьому можемо дати декілька пояснень. Насамперед, напрошується висновок про те, що не маємо більш-менш чіткої дефініції феномену українського варіанту радянської філософії. Як наслідок, у силу певної розмитості «кордонів» між радянською і новітньою українською філософією, відбулося (і відбувається) проникнення елементів першої в другу, де на виході отримуємо науковий продукт, що у великій мірі складається з наповнення радянськими рудиментами. Не слід також забувати про те, що дійсно пройшло ще надто мало часу, а тому сучасну українську філософію формують чимало науковців, які є безпосередніми представниками радянського типу філософування. І це не їх вина, що період становлення їх як філософів припав саме на цей період в історії української філософії [6]. На наш погляд, якщо задатися цілком провести порівняльний аналіз визначальних концептів української радянської культури і сучасного українського культурного простору, можна буде відшукати низку показових паралелей.

Висновки.

Роблячи висновок, насамперед слід зазначити, що для того, щоб мати можливість позбавитися впливу радянського минулого (у нашому випадку радянської філософії), його не слід замовчувати, а радше навпаки – вивчати основні постулати з тим, щоб у подальшому розпредметити, зрозуміти, дати адекватну оцінку і врешті відпустити. Відтак, для того щоб якісно рухатися далі, сучасним українським історикам філософії необхідно прагнути максимально об'єктивно та адекватно відтворити загальну канву попереднього еволюціонування україн-

ської філософії в цілому. У нашому випадку слід дати відповіді на низку ключових питань стосовно розвитку такого періоду в українській філософії, який отримав назву «радянський» і який небезпідставно вважається одним із найменш досліджених в українській історіософії. І якщо не на усі питання вдасться дати відповіді негайно, усе ж їх потрібно піднімати, формулю-

вати проблематику, дискутувати, адже лише таким шляхом вирішується та чи інша наукова проблема. А це у свою чергу дозволить сучасним науковцям сконцентруватися на формуванні української філософської традиції, яка буде якісно інша, нова та незаангажована, співзвучна із стрижневими ментальними характеристиками саме українського народу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Білий О. Самоцензура і філософський дискурс / О. Білий // Філософська думка. – 2009. – Вип. 3. – С. 20-22.
2. Галань Н. В. Філософсько-критичний дискурс у теоретичній спадщині українських радянських філософів 1920-х – 1930-х років : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Н. В. Галань. – Івано-Франківськ, 2015. – 198 с.
3. Гусев В. Ув'язнена філософія: діамат та істмат vs червоний позитивізм та червоний екзистенціалізм / В. Гусев // Філософська думка. – 2009. – Вип. 3. – С. 16-20.
4. Кобець Р. Геть від марксизму, або Досвід заперечення радянської філософії / Р. Кобець // Філософська думка. – 2009. – Вип. 3. – С. 22-24.
5. Лой А. «Філософія – покруч» / А. Лой // Філософська думка. – 2009. – Вип. 3. – С. 25-28.
6. Лютий Т. Кому потрібна «радянська філософія»? / Т. Лютий // Філософська думка. – 2009. – Вип. 3. – С. 28-32.
7. Хома О. Історія зарубіжної філософії в сучасній Україні: радянська «різома» / О. Хома // Філософська думка. – 2009. – Вип. 3. – С. 32-39.
8. Юринець Я. Біля витоків «радянської філософії» в Україні (1920–1930-ті рр.) / Я. Юринець // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». – Т. 63. Філософія. Релігієзнавство – 2007. – С. 74-78.
9. Юринець Я. Ю. З історії українських літературно-філософських дискусій 1920-х років : Володимир Юринець contra Микола Хвильовий / Я. Ю. Юринець // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». – Т. 89. Філософія та релігієзнавство. – 2009. – С. 71-75.
10. Яхот И. Подавление философии в СССР (20–30-е годы) / И. Яхот // Вопросы философии. – 1991. – № 9-10 – С. 44-68.
11. Дегтярьова Н. І. Історико-філософські трансформації концепту ідеології / Н. І. Дегтярьова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2015. – Т. 18. – № 7. – С. 108-113.

REFERENCES

1. Bilyi, O. (2009). Samotsenzura i filosofskyi dyskurs [Self-censorship and philosophical discourse]. *Philosophical Thought*, 3, 20-22 [in Ukrainian].
2. Halan, N.V. (2015). *Filosofsko-krytychnyy dyskurs u teoretychnii spadshchyni ukrainskykh radianskykh filosofiv 1920-kh – 1930-kh rokiv* [Philosophical and critical discourse in the theoretical heritage of the Ukrainian Soviet philosophers of the 1920s-1930s]. Candidates thesis [in Ukrainian].
3. Husiev, V. (2009). Uviaznena filosofia: diamat ta istmat vs chervonyi pozytyvizm ta chervonyi ekzystentsializm [Convicted philosophy: dialectical materialism and historical materialism vs. red positivism and red existentialism]. *Philosophical Thought*, 3, 16-20 [in Ukrainian].
4. Kobets, R. (2009). Het vid marksyzmu, abo Dosvid zaperechennia radianskoi filosofii [Getting Out of Marxism, or Experience of Denial of Soviet Philosophy]. *Philosophical Thought*, 3, 22-24 [in Ukrainian].
5. Loi, A. (2009). «Filosofia – pokruch» [«Philosophy – Hybrid»]. *Philosophical Thought*, 3, 25-28 [in Ukrainian].
6. Liutyi, T. (2009) Komu potribna «radianska filosofia»? [Who needs «Soviet philosophy»?]. *Philosophical Thought*, 3, 28-32 [in Ukrainian].
7. Khoma, O. (2009) Istoriia zarubizhnoi filosofii v suchasni Ukraini: radianska «rizoma» [The History of Foreign Philosophy in Contemporary Ukraine: The Soviet «Rhizome»]. *Philosophical Thought*, 3, 32-39 [in Ukrainian].

8. Yurynets, Ya. (2007) Bilia vytokiv «radianskoi filosofii» v Ukraini (1920–1930-ti rr.) [At the origins of the «Soviet philosophy» in Ukraine (1920-1930's)]. *Scientific notes of the National University of Kyiv-Mohyla Academy. Philosophy. Religious Studies*, 63, 74-78 [in Ukrainian].
9. Yurynets, Ya.Yu. (2009) Z istorii ukrainskykh literaturno-filosofskykh dyskusii 1920–kh rokiv : Volodymyr Yurynets contra Mykola Khvylovyi [From the history of Ukrainian literary and philosophical discussions of the 1920s : Volodymyr Yurynets contra Mykola Khvylovyi]. *Scientific notes of the National University «Kyiv-Mohyla Academy». Philosophy and Religious Studies*, 89, 71-75 [in Ukrainian].
10. Yakhot, I. (1991) Podavleniie filosofii v SSSR (20–30–e gody) [Suppression of Philosophy in the USSR (20-30s)]. *Questions of Philosophy*, 9-10, 44-68 [in Russian].
11. Degtiarova, N. (2015). Istoryko-filosofski transformacii konceptu ideologii [Historical and philosophical transformation of the concept of ideology]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 18 (7), 108-113 [in Ukrainian].

Козій Іван Володимирович

Кандидат філософських наук, доцент
Львівський торговельно-економічний університет
79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10

Kozii Ivan

Ph.D. of Philosophy, Associate Professor
Lviv University of Trade and Economics
1, Sichovyh Strilciv str., Lviv, 79000, Ukraine

Email: koziyiryna09@gmail.com ORCID: 0000-0003-0348-0671

Цитування: Козій І. В. Феномен української радянської філософії / І. В. Козій // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 12. – С. 34-41.

Citation: Koziy, I.V. (2018). Fenomen ukrainskoi radianskoi filosofii [The Phenomenon of the Ukrainian Soviet Philosophy]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(12), 34-41.

Стаття надійшла / Article arrived: 08.11.2018

Схвалено до друку / Accepted: 11.12.2018

Социокультурная адаптация иностранной молодежи к украинской студенческой среде: антропосоциогенетический контекст

Боринштейн Е. Р., Киссе А. И., Орленко И. Н., Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского

В статье выявлены особенности социокультурной адаптации молодежи в украинской студенческой среде. Обоснована ведущая роль антропосоциогенетического фактора в процессах социокультурной адаптации современного общества. Охарактеризованы закономерности развития индивидуального, социального и духовного в развитии молодежного социума и раскрыта духовно-экзистенциальную сущность украинского студенчества, обозначить его трансцендентальные характеристики. Научная новизна полученных результатов состоит в том, что впервые в украинской социально-философской мысли разработано и проведено комплексное исследование особенностей социокультурной адаптации иностранной молодежи, являющейся частью украинского студенчества, к постоянно меняющейся социокультурной среде. Результаты исследования дают возможности углубить знания о ценностных ориентациях современной молодежи, создать модель социокультурной адаптации в постоянно трансформирующемся обществе. Социокультурная адаптация иностранных студентов в случае комплексного (социального, культурного, экономического, психологического и политического) решения вопросов наиболее эффективна. Дальнейшая реализация проекта поможет студентам эффективно адаптироваться к новым социокультурным условиям их жизни и повысит качество и уровень обучения студентов, обеспечивая высокую мотивированность овладения знаниями, умениями и навыками. Предложенный комплекс мероприятий по изучению эффективной адаптации студентов является одной из ступенек к решению этой проблемы в более широком диапазоне социокультурной адаптации различных групп украинского общества.

Ключевые слова: *социокультурное; социализация; ментальность; духовность; дезадаптация; социокультурная дезадаптация; адаптация иностранной молодежи в Украине; студенты Украины*

Sociocultural adaptation of foreign youth to the Ukrainian students: anthroposociology the context

Borinshteyn E. R., Kisse A. I., Orlenko I. N., South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky

Purpose. To study the features of socio-cultural adaptation of young people in the Ukrainian student environment. To justify the leading role anthropogenetics factor in the processes of adaptation in modern society. To highlight the importance of individual, social and spiritual in the development of youth society. **Theoretical basis.** Taking into account the ambiguity of the goal, the following methods were used in the study: the system method, the methodology of complex socio-cultural research, the method of ascent from the abstract to the concrete, inductive and deductive methods, anthroposociogenetic method. The system method was used to achieve in the theoretical and cognitive basis of understanding the relationship of the main categories of research: «socio-cultural», «adaptation», «socio-cultural adaptation», «socialization», «mentality», «spirituality», «disadaptation», «social and cultural exclusion». The methodology of complex socio-cultural research, authored by E. R. Borinstein, was used to obtain comprehensive socio-cultural data on the groups studied at the beginning, during and at the end of the study. The method of ascent from concrete to abstract was used, based on the need to move from the analysis of the conceptual apparatus and the theoretical essence of the problem to a specific study of the problems facing Ukrainian students, multicultural in nature and in need of effective methods of social adaptation to the constantly transforming conditions of existence in the new socio-cultural environment. Anthroposociology method, based on the originality and independence of thought of the person allowed to reveal the spiritual-existential essence of Ukrainian students, identify its transcendental characteristics. The scientific novelty of the results is that for the first time in the Ukrainian socio-philosophical thought developed and conducted a comprehensive study of the features of socio-cultural adaptation of foreign youth, which is part of the Ukrainian students to the ever-changing socio-cultural environment. The results of the study provide an opportunity to deepen knowledge about the value orientations of modern youth, to create a model of socio-cultural adaptation in a constantly transforming

society. Summary. Social and cultural adaptation of foreign students in case of complex (social, cultural, economic, psychological and political) solution of the issues is the most effective. Further implementation of the project will help students to effectively adapt to the new socio-cultural conditions of their lives and improve the quality and level of education of students, providing a highly motivated mastery of knowledge, skills and abilities. The proposed set of measures to study the effective adaptation of students is one of the steps to solve this problem in a wider range of socio-cultural adaptation of different groups of Ukrainian society.

Keywords: *sociocultural socialization; mentality; spirituality; maladjustment; social maladjustment; adaptation of foreign youth in Ukraine; students of Ukraine*

Соціокультурна адаптація іноземної молоді до українського студентського середовища: антропосоціогенетичний контекст

Борінштейн Є. Р., Кіссе А. І., Орленко І. М., Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

У статті виявлено особливості соціокультурної адаптації іноземної молоді до українського студентського середовища. Обґрунтовано провідну роль антропосоціогенетичного фактора в процесах соціокультурної адаптації сучасного суспільства. Охарактеризовано закономірності розвитку індивідуального, соціального і духовного в розвитку молодіжного соціуму та розкрито духовно-екзистенційну сутність українського студентства, позначити його трансцендентальні характеристики. Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше в українській соціально-філософській думці розроблено та проведено комплексне дослідження особливостей соціокультурної адаптації іноземної молоді, яка є частиною українського студентства, до мінливого соціокультурного середовища. Результати дослідження дають можливість поглибити знання про ціннісні орієнтації сучасної молоді, створити модель соціокультурної адаптації в суспільстві, що постійно трансформується. Соціокультурна адаптація іноземних студентів в разі комплексного (соціального, культурного, економічного, психологічного і політичного) вирішення питань найбільш ефективна. Подальша реалізація проекту допоможе іноземним студентам ефективно адаптуватися до нових соціокультурних умов їх життя та підвищити якість й рівень навчання студентів, що забезпечить високу вмотивованість оволодіння знаннями, вміннями і навичками. Запропонований комплекс заходів щодо вивчення ефективної адаптації студентів є однією зі сходінок до вирішення цієї проблеми в більш широкому діапазоні соціокультурної адаптації різних груп українського суспільства.

Ключові слова: *соціокультурний; соціалізація; ментальність; духовність; дезадаптація; соціокультурна дезадаптація; адаптація іноземної молоді в Україні; студенти України*

Постановка проблеми.

Современное общество находится в состоянии постоянной трансформации. Развитие общественных отношений сопровождается более глубокими взаимоотношениями и разветвлением связей человека с человеком, народа с народом, общества с обществом, то есть развитием процессов социальной коммуникации. Интенсивное развитие общества и проблема адаптации человека к постоянно изменяющимся условиям жизни обуславливают необходимость в концептуальном осмыслении понятия феномена адаптации. Социально-адаптационные процессы требуют социально-философского осмысления, что даст возможность выявить глубинные взаимосвязи в системе «человек-общество». Субъектом социальной адаптации может быть отдельная личность или соци-

альная группа. На уровне личности социальная адаптация связана с процессом социализации, усвоением присущих окружающей среде культурных норм, ценностей и образцов поведения, а на уровне социальной группы – с регулированием социальных отношений. Однако современное общество в своем многогранном состоянии мультикультурно, следовательно, без учета культурных особенностей глобализирующегося мира исследование проблем адаптации не будет успешным, поэтому мы ведем речь о социокультурной адаптации. Социокультурная адаптация предполагает усвоение социальных норм другой культуры, принятие ее ценностей во всем многообразии вариативности культур, что является и предметом изучения антропологии. Причем культурные основания развития человека изменили его генетическую составляющую. На этом

основании мы и выделяем в данной работе антропосоциогенетический контекст. Философский анализ специфической формы жизни молодежи, в том числе и иностранцев, в студенческой среде, позволит нам выявить антропосоциогенетические особенности социокультурной адаптации студентов, используя различные языки взаимопознания как диалог разных народов, социумов, культур. Именно философское осмысление результатов нашего исследования позволит осознать масштаб адаптивной вариабельности культурных и поведенческих норм молодежи в современном украинском обществе.

Анализ исследований и публикаций.

Современные ученые, как правило, выделяют в понятии «адаптация» два аспекта: приспособление (*adjustment*) и собственно адаптация (*adaptation*), как движение от пассивного приспособления к построению системы взаимодействия личности и среды, от отсутствия конфликтов к специфике самоактуализации и самореализации личности в реальной социальной среде (К. А. Абульханова-Славская, Т. В. Алексеева, Г. А. Балл, Н. Ф. Калина, О. В. Кузнецова, Е. Л. Луценко, С. Д. Максименко, А. А. Началджян, С. В. Овей, Б. Д. Парыгин, Е. А. Подвысоцкая, О. П. Санникова, И. М. Соколова, О. Г. Солодухова и другие).

Исследуя адаптацию в поле социокультурных изменений, особенности категории «социокультурное», ее влияние на личность рассматривали современные украинские ученые Е. Р. Боринштейн [1], Е. И. Головаха [2], А. О. Ручка [14], А. А. Кавалеров [5], С. Л. Катаев [6], справедливо полагая, что это понятие является одним из ключевых в современных условиях.

Вопросам социокультурной трансформации, напрямую влияющей на социальную и социокультурную адаптацию, посвящены работы Е. Р. Боринштейна [1], Л. Нагорной [11], О. Зарембы [4]. Влияние блогосферы в социокультурных трансформациях современной Украины проанализировано Михайловой О. Ю. [8]. Влияние цифровых технологий на антропологические трансформации в современном мире рассмотрел А. В. Халапсис [19]. В то же время комплексные исследования проблем социокультурной адаптации практически отсутствуют. Можно лишь вспомнить некоторые работы, затрагивающие ряд контекстов данной проблемы (выделим в первую очередь труды С. Л. Катаев [6], Н. А. Победы [9], Л. Г. Сокурской [15]).

Проблема социокультурной адаптации продолжает быть актуальной в мировом сообществе и сегодня, о чем говорят материалы публикаций последнего времени.

Влияние онлайн-поддержки на социокультурную адаптацию и смягчающее влияние гендерных факторов на отношения между онлайн – социальной поддержкой и социокультурной адаптацией, являющейся процессом изменений, возникающих во время постоянного взаимодействия представителей различных культур в интерактивных аспектах окружающей среды изучали Jian Wang, Jian-Zhong Hong, Zhong-Ling Pi [21].

Wentao Li, Lin Zhang, Binbin Liu, Huaying Cao [7] исследовали источник и влияние негативных межличностных ситуаций, с которыми сталкивались китайские студенты, и обратили внимание на значение роль посредника – медиатора. Ученые рассматривают социальную адаптацию как процесс, содержащий аффективный компонент и компонент поведения. Первый включает в себя депрессию и одиночество, а второй – социальное избегание, являющееся объективной оценкой поведения. Авторы подчеркивают в своем исследовании решающее значение периода студенчества для развития их личностных и профессиональных навыков.

Исследование Frosso Motti-Stefanidi и Katariina Salmela-Apo [10] фокусируется на интеграции и успешной адаптации иностранной молодежи. Они акцентируют внимание на том, что успешная адаптация иностранной молодежи имеет первостепенное значение для успеха и благополучия в будущем как самой молодежи, так и общества. Групповые и индивидуальные различия в социальной адаптации иностранной молодежи авторы рассматривали в многоуровневом контексте: социальном, уровне взаимодействия и индивидуальном уровне, принимая во внимание различные аспекты религиозной идентичности.

Venelin Terziev [17] рассматривает социальную адаптацию в контексте социального, психологического, морального и правового аспектов, акцентируя внимание на индивидуальном и групповом поведении. Автор анализирует междисциплинарное понимание социальной адаптации как процесса.

Работа S. Ting-Toomey [18] посвящена теории согласования идентичности социокультурного общества и личной идентичности в межкультурном взаимодействии. Она выделяет диалектическую напряженность, при пересече-

чении культурных границ от знакомых до незнакомых людей, возникающую у иностранной молодежи, установив позитивные и негативные элементы социальной адаптации учащихся.

В данном исследовании авторы, представляя собой разные научные школы, реализовали комплексный подход по изучению особенностей социокультурной адаптации молодежи в студенческой среде.

Цели статьи – изучить особенности социокультурной адаптации иностранной молодежи в украинской студенческой среде (основная); в процессе работы были сформированы дополнительные цели, а именно: обосновать ведущую роль антропосоциогенетического фактора в процессах социокультурной адаптации современного общества; выделить значение индивидуального, социального и духовного в развитии молодежного социума.

Изложение основного материала.

Специфика социокультурных отношений заключается в том, что в них имеет место синтез социальных отношений и культуры. Такой подход был заложен еще Э. Дюркгеймом, писавшим, что общество – это коллективное сознание, т.е. «более или менее организованная совокупность верований и чувств, общих для всех членов группы» [3]. Данная точка зрения получила свое развитие у П. Сорокина. Он ввел понятие «социокультурное», в котором акцент сделан не на функциональной взаимосвязи частей общества, а на их органическом единстве, общей ценностной, символической основе. Он подчеркивал, что отличающиеся внутренним единством цельные социокультурные системы и составляют социальный мир. Такая внутренняя консолидация обеспечена следующим образом: то, что относится к обществу (социальная часть системы) – связано причинно-функциональным единством. То, что относится к культуре – логической интеграцией, посредством значений (через аналогии, исключения, общность стиля и т.д.). Чтобы понять происходящие в обществе процессы, необходимо не просто установить функциональную связь отдельных единиц, а выявить их логико-смысловое единство [16].

Бесспорно, одним из важнейших этапов профессиональной подготовки специалиста является ВУЗ. Обучаясь в родной социокультурной среде, студенты первого курса более успешно проходят период адаптации к системе обучения в высшей школе по сравнению с иностранными студентами. Адаптация студентов к новой со-

циальной ситуации развития, с одной стороны, подчинена общим закономерностям адаптационных процессов, а с другой – имеет ряд специфических характеристик, заданных этническими особенностями.

С первых дней пребывания в украинских вузах студентам приходится адаптироваться в кратчайшие сроки к новой для них социокультурной, а зачастую и языковой, и этнонациональной среде. Чаще всего в этот период можно наблюдать ухудшение социального, культурного и психологического состояния студентов, но подобная реакция иногда носит и латентную форму. Студентам, особенно иностранным, приходится в кратчайшие сроки адаптироваться к новым для них условиям жизни: к необходимости рано вставать, приходить вовремя на занятия, выдерживать учебный день, заниматься самостоятельной подготовкой к занятиям, посещением библиотек, самостоятельным изучением первоисточников. От столь резкого изменения социокультурной среды, норм и требований общества, погружения в профессиональную языковую среду, зачастую имея лишь минимальный языковой багаж, иностранные студенты находятся в состоянии шока, социальной дезадаптации.

Далеко не все студенты имеют уже сформированные навыки самостоятельного планирования рабочего и свободного времени, соблюдения учебной дисциплины, что ведет к пропускам занятий, недостаточной самоподготовке и, как обязательное следствие, возникновению и стремительному росту языкового барьера. Отсутствие опыта самостоятельной жизни, взаимоотношений с представителями иных культур приводит к переносам или смещению социальных, личностных поведенческих ориентиров, конфликтам.

На наш взгляд, культурный барьер неявный, часто он проявляется только уже в процессе самой коммуникации, и научить студентов анализировать этнические, культурные, социальные и прочие контексты в условиях реальной межкультурной коммуникации и затем контролировать свое коммуникативное поведение в профессиональных и бытовых контактах с «другими» может быть достаточно успешным в рамках проекта социокультурной адаптации студентов вуза. Поэтому возникает необходимость разрабатывать стратегии эффективной адаптации иностранных студентов к новым для них социокультурным условиям жизни. Актуальность данной работы обусловлена необходимостью разработки новых методов организации социокультурной

деятельности с целью повышения эффективности и решения актуальных проблем иностранной молодежи в студенческой среде.

Рассматривая социокультурную адаптацию студенческой молодежи сквозь призму аксиологии, мы анализируем социальные факторы культурных ценностей и норм, их воздействие на общество и социальное поведение человека.

Попадая в новые социокультурные условия жизни, молодежь, пытаясь адаптироваться к ним, регулирует свое социальное поведение. Однако важным фактором в этом является наличие достоверной информации о ментальных особенностях страны, в которую они приехали обучаться. Рассматривая регуляцию социального поведения как установку, можно выделить несколько типов установок, влияющих на успешность / не успешность адаптации иностранной молодежи в студенческой среде: перцептивная установка, стереотип, предрассудки.

Перцептивная установка является основой в предубежденности личности к определенному объяснению воспринимаемой ею действительности. Стереотип же является социальной установкой, стигмой с примитивным содержанием когнитивного компонента. Предрассудки, в свою очередь, это так же социальная установка, из-за фальсифицированного содержания когнитивного компонента которого личность воспринимает определенные социальные конструкты в несоответствующем виде. Довольно часто встречающееся восприятие на основе стереотипов и предрассудков – это деление людей на «своих» и «чужих», при этом «своим» приписываются отличия по положительным качествам (авто-стереотип), а «чужие» наделяются негативными оценками (гетеро-стереотип) [20].

В процессе социокультурного взаимодействия ярко проявляются различия в оценке одних и тех же ценностей представителями разных культур. Ценностные ориентации сопровождают все сферы деятельности человека. Социальная философия рассматривает ценности для определения места человека в мире, отражая сущность личности во всех ее проявлениях. Это и есть базис личности в ее отношениях с социумом, со своей и чужой культурой, с миром, на основе знаний о своем Я. Эти знания личность получает на микро- и макроуровнях: в период ранней социализации, в оценках других людей (концепция «зеркального Я» Ч. Кули, в которой человек воспринимает себя на основе восприятия его другими и их реакций), с помощью самонаблюдения,

в социальном сравнении (самонаблюдение и наблюдение за другими), а так же членством в различных социальных группах (социальная идентичность). В этом социокультурном взаимодействии человек не только принимает ценности своей культуры, но и познает себя в социальном, трансформируя свое субъективное познание.

Рассматривая социокультурную адаптацию сквозь призму социального познания, мы видим ряд особенностей социального познания, которые выражаются в том, что объектом познания выступает общество, мир человека, его осознанная деятельность, его создание ценностей. Общественные отношения, состоящие из множества противоречивых элементов, включают в себя переплетение материальных, социальных, политических и духовных отношений. Более того, социальное отражение носит опосредованный характер, влияющий на процесс познания социокультурных ценностей. Именно в случае сравнения социокультурных ценностей возможно возникновение ситуации непонимания, растерянности, бессилия и раздражения, вызывающие чувство обиды, отчуждения, что является признаками социальной дезадаптации личности. А для межкультурной студенческой системы в целом дезадаптанты выполняют функцию негативного образца, образуя часть системы, требующей к себе особого отношения, и рассматриваются социумом как не социализированные. Такое положение негативно влияет не только на успеваемость студентов, но и на их взаимоотношения с социумом, и может стать отправной точкой девиантного поведения. Результаты дезадаптации в мире ужасающие. Теракты противостоительно превращаются в рутину и общество, чувствуя свое бессилие, невозможность справиться с проблемой, находится в состоянии шока, ощущения катастрофы.

Именно поэтому проблема социокультурной адаптации молодежи сегодня, как нам кажется, особенно востребована в связи с необходимостью развития и воспитания толерантности и мультикультурализма в современном обществе. Социальная адаптация реализуется в процессе социализации. Социализация связывается с общим развитием индивида, а адаптация – с приспособительными реакциями уже сформировавшейся личности, когда последняя сталкивается с новыми условиями общения и деятельности.

В XX веке понятие социализации разрабатывалось в нескольких аспектах для объяснения поведения в различных ситуациях представите-

лей различных социальных групп. («das Man» М. Хайдеггера, «одномерный человек» Г. Маркузе и т.д.). Наиболее интересно, на наш взгляд, интерпретировал социализацию Ж. Пиаже, акцентируя внимание на активной роли субъекта в процессе социализации: индивид усваивает новый опыт, используя существующие когнитивные структуры (схемы), и затем использует эти схемы, чтобы приобрести новый опыт (в соблюдении равновесия между актами ассимиляции и аккомодации Ж. Пиаже видел суть социальной адаптации) [13].

Социальная философия рассматривает социальную адаптацию как процесс и результат активного приспособления человека (или социальной системы) к условиям новой или измененной социальной среды, через согласование требований и ожиданий ее участников. Очевидно, что социальная адаптация человека отражает изменчивую по своей природе метапрограмму согласования внутренней и внешней гармонизации личности с использованием адекватных стратегий приспособления. И обратная связь в процессе информативного взаимодействия подтверждает либо опровергает оптимальность выбранных стратегий.

Одним из возможных, и достаточно плодотворных, подходов к феномену социальной адаптации остается культурологический. Так, в эволюционном направлении – Раппорт, Харрис и другие, – культура рассматривается как адаптивная система или пространство, необходимое для человеческой жизнедеятельности.

Социокультурное поле включает в себя все многообразие возможных адаптивных стратегий, выработанных человечеством за всю его историю. Адаптивная социокультурная среда становится инструментом саморазвития, самосохранения общественной жизни людей.

Системная целостность интенций, ценностных установок, моделей понимания, оценок и переживаний есть мир личности, ее ментальный мир. «Ментальность – это определенный порядок жизни, состояние жизни, способ мышления, уровень индивидуального и общественного сознания, который характеризует психологическое состояние личности, общества» [1, с. 185]. Согласно классическому эволюционизму, человек имеет определенные предпосылки для совершенствования своего менталитета и поведения. В основе ментальности человека лежат символические структуры, которые задают границы того мыслительного поля, в котором он экзистенци-

ально пребывает, определяя при этом мысли, чувства, поведение и ценности самой личности.

Ментальности проявляют себя в вербальной культуре общества, в языке жестов, поведения, обычаях, традициях и верованиях. Все то, что является «обыденным сознанием», «сознанием привычек». Основным системообразующим фактором каждого общества есть единая система ценностей, которая включает религию, верования, представления и обычаи. И лишь философское осмысление способов индивидуального конструирования, интерпретации символических и социальных миров приведет нас к пониманию социальной адаптации.

На базе кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского было проведено исследование приоритетных направлений в практике социальной адаптации и реализован проект «Социокультурная адаптация молодежи». Была разработана программа исследования, состоящая из теста социальной адаптации К. Роджерса, экспресс-диагностики уровня социальной изолированности личности Д. Рассела и М. Фергюссона, экспресс-диагностика социальной фрустрированности Вассермана. Анализ результатов исследования позволил выделить нам качества личности, которые могут содействовать успешной социальной адаптации (эмоциональный комфорт, общительность, отсутствие психического напряжения, положительное самоотношение, удовлетворенность процессом обучения, удовлетворенность общением, бесконфликтность, стремление к самоизменению, высокий самоконтроль, принятие себя и других, трудолюбие, доброта, самостоятельность, предприимчивость, доверие и взаимопомощь). Также установлены качества, препятствующие успешной социализации личности: высокий уровень тревожности, депрессия, напряженность, замкнутость, социальная фрустрированность. И такие черты, как обостренное чувство собственного достоинства, отчужденность, снижение потребности в социальном одобрении, некоммуникативность – снижают уровень адаптационных процессов.

В процессе социальной адаптации многие иностранные студенты переживают трудности психологического, социально-психологического, культурного и бытового характера. Преодоление трудностей социализации происходит успешнее в процессе социальной адаптации,

если организовать специальную программу комплексного социокультурного сопровождения. Основным принцип комплексного сопровождения социальной адаптации иностранных студентов предусматривает взаимосвязанную и взаимообусловленную деятельность субъектов и объектов «системы сопровождения». Анализ полученных данных позволяет сделать вывод о том, что успешность социальной адаптации переживается иностранными студентами как эмоциональный комфорт, ярко проявляются внешний и внутренний контроль, принятие себя и других.

Безусловно, разработанная нами программа социокультурной адаптации иностранных студентов к украинским традициям, ценностям, нормам мультикультурного общения, принятого в конкретной социальной группе (студенты, аспиранты), включающая в себя и преодоление такого важного фактора как «языковой барьер» и основанная на развитии креативных, творческих способностей личности, не универсальна [12, с.71]. Дифференциация социокультурной системы, усложнение ее функций и структурных компонентов, позволяет адаптанту перейти на новый организационный уровень. В то время как дезинтеграция, дезорганизация могут оказаться адаптивно целесообразными для системы, но отнюдь не ведут к ее эволюции. Но главное, что нам удалось воплотить – это присутствие в комплексе мероприятий человеческого фактора, на основании которого можно и нужно строить любой проект, что подтверждают полученные контрольные результаты.

Надо отметить, что залогом успешной социальной адаптации стала творческая деятельность, наше непрерывное общение и взаимообмен украинских студентов со студентами-иностранцами, представителями других культур. Проведенный анализ данных исследования социальной адаптации иностранной студенческой молодежи позволяет выделить нам в структуре социальной дезадаптации социализационный, социокультурный и латентный компоненты.

Необходимо подчеркнуть, что в ходе исследования был выявлен антропосоциогенетический контекст социокультурной адаптации молодежи, заключающийся в следующих моментах:

- на основе совместной деятельности студенты-иностранцы и украинские студенты значительно сблизились, стали лучше понимать друг друга, их ценностные компоненты по ряду пока-

зателей оказались близкими, в отличие от этнонациональных доминант начала исследования;

- студенты выделили креативность, стремление к творчеству как одно из важнейших качеств личности;

- в результате тесного взаимного общения на протяжении одного месяца индивидуальные, социальные и культурные показатели респондентов стали более сходными, значительная часть из них стала выделять духовность как общезначимый показатель. Правда, под духовностью они подразумевают несколько разные сущностные основания. В любом случае именно гуманистическая направленность общества была выделена как определяющая.

Социокультурная адаптация молодежи может быть эффективной только в случае комплексного (социального, культурного, экономического, психологического и политического) решения проблем. Мероприятия, основанные на методах социокультурной деятельности, помогут украинскому студенческому сообществу не только сформировать практические навыки работы в группе, социуме, но и трансформировать собственное мировоззрение, направленное на ценности самореализации, творчества и духовности.

Научная новизна. Впервые в украинской социально-философской мысли разработано и проведено комплексное исследование особенностей социокультурной адаптации иностранной молодежи, являющейся частью украинского студенчества, к постоянно меняющейся социокультурной среде; разработано системное видение социокультурной адаптации как процесса на макро- и микроуровнях, основывающегося на стремлении к социальному познанию, успешной социализации, самореализации и самоактуализации; применен антропосоциогенетический метод в исследовании проблем социокультурной адаптации студентов, предоставивший возможность показать, что гуманистическая направленность личности в современном обществе представляется значимой для процессов успешной социокультурной адаптации.

Выводы:

1. Социокультурная адаптация иностранных студентов в случае комплексного (социального, культурного, экономического, психологического и политического) решения вопросов наиболее эффективна.

2. Дальнейшая реализация проекта поможет иностранным студентам эффективно адапти-

роваться к новым социокультурным условиям их жизни и повысит качество и уровень обучения студентов, обеспечивая высокую мотивированность овладения знаниями, умениями и навыками.

3. Методология комплексного социокультурного исследования дала возможность получить системные результаты социокультурной адаптации студентов. Она включала: анализ социокультурных характеристик респондентов в начале, по ходу и в конце исследования; тест социальной адаптации К. Роджерса; экспресс-диагностику уровня социальной изолированности личности Д. Рассела и М. Фергюссона; экспресс-диагностика социальной фрустрированности Л. И. Вассермана; опросный лист «Социокультурная трансформация студен-

тов», разработанный Е. Р. Боринштейном. Проведенное исследование показало, что, несмотря на то, что молодежь в украинской студенческой среде живет в соответствии с разными социокультурными парадигмами, в результате совместной деятельности ценностные основания студентов значительно сближаются.

4. Хотя изменение социокультурных парадигм сопровождается (может сопровождаться) конфликтом ценностей, личностных и групповых идентификаций, различной ментальностью, однако при тесном сотрудничестве, правильно поставленных целях, нахождении общих приоритетов наблюдается тенденция сближения на основе общей гуманистической направленности.

БИБЛІОГРАФІЧЕСКІЕ ССЫЛКИ

1. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства / Є. Р. Борінштейн. – Одеса: Астропринт, 2006. – 400 с.
2. Головаха Є. Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні / Є. Головаха. – Київ: Ін-т соціології НАНУ, 1997. – 143 с.
3. Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический этюд / Э. Дюркгейм. – СПб.: Союз, 1998. – 492 с..
4. Заремба О. Модернізаційний дискурс ідентичності в українському суспільстві на початку ХХІ століття / О. Заремба, О. Федоренко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2011. – Вип. 5 (55). – С. 40-55.
5. Кавалеров А. А. Цінність у соціокультурній трансформації / А. Кавалеров. – Одеса: Астропринт, 2001. – 224 с.
6. Катаєв С. Л. Сучасне українське суспільство / С. Л. Катаєв. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 200с.
7. Li, W. The impact of negative interpersonal life events on social adaptation of Chinese college students: mediator effect of self – esteem / W. Li, L. Zhang, B. Liu, H. Cao // Social Behavior and Personality. – 2013. – № 41 (5). – P. 705-714
8. Михайлова О. Ю. Блогосфера як інструмент соціокультурних трансформацій в сучасній Україні / О. Ю. Михайлова // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2014. – Вип. 4-5 (72-73). – С. 130-141.
9. Молодежная субкультура / науч. ред. Н. А. Победа. – Одесса: Астропринт, 1999. – 284 с.
10. Motti-Stefanidi, F. Problems and resources for the positive adaptation of immigrant youth/ What does scientific proof show us? / F. Motti-Stefanidi, K. Salmela-Apo // European Psychologist. – 2018. – № 23. – P. 1-5.
11. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: проблема тезаурусу / Л. Нагорна // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2011. – Вип. 5 (55). – С. 56-74.
12. Орленко І. М. Соціокультурна адаптація молоді в студентському середовищі / І. М. Орленко // IV міжнародна наукова конференція «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання», м. Одеса, 25-26 травня 2018 р. – Одеса: ДЗ «ПНПУ імені К Д. Ушинського». – С.70-72.
13. Пиаже Ж. Происхождение интеллекта у детей / Ж. Пиаже // Избранные психологические труды. Психология интеллекта у детей. Генезис числа у ребенка. Логика и психология. – М.: Просвещение, 1969. – 210 с.
14. Ручка А. Особенности системной трансформации современного украинского общества / А. Ручка // Современное общество. – 1994. – № 4. – С. 6-15.
15. Сокурская, Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л. Г. Сокурская. – Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.

16. Сорокин П. А. Социокультурная динамика и эволюционизм / П. А. Сорокин // Американская социологическая мысль. – М., 1994. – 496 с.
17. Terziev V. Studying different aspects of social adaptation / V. Terziev. // International Health. – 2017. – P.1352-1361
18. Ting-Toomey S. Identity Negotiation Theory / S. Ting-Toomey. International encyclopedia of intercultural communication. John Wiley & Sons, 2017.
19. Халапсис А. В. Цифровые технологии и перековка железных людей / А. В. Халапсис // ScienceRise. – 2016. – Т. 24, № 7/1. – С. 55-61.
20. Штомпка П. А. Социология социальных изменений / П. А. Штомпка // Юнити. – М., 1996. – 358 с.
21. Wang, J. Cross – cultural adaptation: the impact of online social support and the role of gender / J. Wang, J.-Z. Hong, Z.-L. Pi. // Social Behavior and Personality. – 2015. – № 43 (1). – P. 111-122.

REFERENCES

1. Borinshtejn, Je.R. (2006). *Osoblyvosti sociokulturnoji transformaciji suchasnogho ukrajinsjkogho suspilstva* [Features of the sociocultural transformation of modern Ukrainian society]. Odesa: Astroprynt [in Ukrainian].
2. Gholovakha, Je. (1997). *Suspilstvo, shho transformujetsja. Dosvid sociologichnogho monitorynghu v Ukrajini* [Transforming society. The experience of sociological monitoring in Ukraine]. Kyiv: In-t sociologhiji NANU [in Ukrainian].
3. Dyurkgeym, E. (1998). *Samoubiystvo. Sotsiologicheskij etjud* [Suspension, transform. Dosvid sociologicheskogo monitoryngu in Ukraine]. Saint Petersburg: Soyuz [in Russian].
4. Zaremba, O., & Fedorenko O. (2011). Modernizacijnyj dyskurs identychnosti v ukrajinsjkomu suspilstvi na pochatku KhKhI stolittja [Modernization Discourse of Identity in Ukrainian Society at the Beginning of the XXI Century]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonacionalnykh doslidzhenj im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*, 5 (55), 40-55 [in Ukrainian].
5. Kavalero, A.A. (2001). *Cinnistj u sociokulturnij transformaciji* [Value in socio-cultural transformation]. Odesa: Astroprynt [in Ukrainian].
6. Katajev, S.L. (2006). *Suchasne ukrajinsjke suspilstvo* [Contemporary Ukrainian Society]. Kyiv: Centr navchaljnoji literatury [in Ukrainian].
7. Li, W., Zhang, L., Liu, B. & Cao H. (2013). The impact of negative interpersonal life events on social adaptation of Chinese college students: mediator effect of self – esteem. *Social Behavior and Personality*, 41 (5), 705-714.
8. Mykhajlova, O.Ju. (2014). Bloghosfera jak instrument sociokulturnykh transformacij v suchasnij Ukrajini [The blogosphere as an instrument of socio-cultural transformations in modern Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonacionalnykh doslidzhenj im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 4-5 (72-73), 130-141 [in Ukrainian].
9. Pobeda, N.A. (Ed.). (1999). *Molodezhnaya subkultura* [Youth subculture]. Odessa: Astroprint [in Russian].
10. Motti-Stefanidi, F. & Salmela-Apo, K. (2018). Problems and resources for the positive adaptation of immigrant youth. What does scientific proof show us? *European Psychologist*, 23, 1-5. 10.1027/1016-9040/a000315.
11. Naghorna, L. (2011). Sociokulturna identychnistj: problema tezaurusu [Socio-cultural identity: the problem of thesaurus]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonacionalnykh doslidzhenj im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 5 (55), 56-74 [in Ukrainian].
12. Orlenko, I.M., (2018). Sociokulturna adaptacija molodi v studentsjkomu seredovyshhi [Sociocultural adaptation of youth in a student's environment]. *IV mizhnarodna naukova konferencija «Metodologhija ta tekhnologhija suchasnogho filosofskogho piznannja» – IV international scientific conference «Methodology and technology of modern philosophical knowledge»*. Odesa: DZ «PNPU imeni K. D. Ushynskogho» [in Ukrainian].
13. Piazhe, Zh. (1969). *Proiskhozhdenie intellekta u detey* [The Origin of the Intellect in Children]. *Izbrannye psikhologicheskie trudy. Psikhologiya intellekta u detey. Genezis chisla u rebenka. Logika i psikhologiya*. Moscow: Prosveshchenie [in Russian].
14. Ruchka, A. (1994). Osobennosti sistemnoy transformatsii sovremennogo ukrainskogo obshchestva [Features of the systemic transformation of modern Ukrainian society]. *Sovremennoe obshchestvo*, 4, 6-15 [in Russian].

15. Sokuryanskaya, L.G. (2006). *Studenchestvo na puti k drugomu obshchestvu: tsennostnyy diskurs perekhoda* [Students on the way to another society: the value discourse of transition]. Kharkov: KhNU imeni V. N. Karazina [in Russian].
16. Sorokin, P.A. (1994). *Sotsiokulturnaya dinamika i evolyutsionizm* [Sociocultural Dynamics and Evolutionism]. Amerikanskaya sotsiologicheskaya mysl. Moscow [in Russian].
17. Shtompka, P.A. (1996). *Sotsiologiya sotsialnykh izmeneniy* [Studying different aspects of social adaptation]. Moscow: Yuniti [in Russian].
18. Terziev, V. (2017). Studying different aspects of social adaptation. *International Health*. 1352-1361. 10.2139/ssrn.3143184.
19. Ting-Toomey, S. (2017). Identity Negotiation Theory. In *The International Encyclopedia of Intercultural Communication*. 10.1002/9781118783665.ieicc0039
20. Halapsis, A.V. (2016). Digital technologies and re forging the iron men. *ScienceRise*, 24 (7/1), 55-61. 10.15587/2313-8416.2016.69141
21. Wang, J., Hong, J.-Z. & Pi, Z.-L., (2015). Cross – cultural adaptation: the impact of online social support and the role of gender. *Social Behavior and Personality*, 43 (1), 111-122. 10.2224/sbr.2015.43.1.111

Боринштейн Евгений Русланович

Доктор философских наук, профессор
Южноукраинский национальный педагогический
университет имени К. Д. Ушинского
65000, м. Одесса, ул. Старопортофранковская, 26

Borinshteyn Evgenij

Doctor of Philosophical Sciences, Professor
South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushinsky
26, Staroportofrankovskaya str., Odessa, 65000, Ukraine

Email: eborin197013@gmail.com ORCID: 0000-0002-0323-4457

Киссе Антон Иванович

Доктор политических наук, доцент
Южноукраинский национальный педагогический
университет имени К. Д. Ушинского
65000, м. Одесса, ул. Старопортофранковская, 26

Kisse Anton

Doctor of Political Sciences, Associate Professor
South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushinsky
26, Staroportofrankovskaya str., Odessa, 65000, Ukraine

Email: Kisse2008@ukr.net ORCID: 0000-0001-6593-0039

Орленко Ирина Николаевна

Аспирантка
Южноукраинский национальный педагогический
университет имени К. Д. Ушинского
65000, м. Одесса, ул. Старопортофранковская, 26

Orlenko Irina

Postgraduate student
South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushinsky
26, Staroportofrankovskaya str., Odessa, 65000, Ukraine

Email: ptichka.net@i.ua ORCID: 0000-0002-6322-0217

Цитирование: Боринштейн Е. Р. Социокультурная адаптация иностранной молодежи к украинской студенческой среде: антропосоциогенетический контекст / Е. Р. Боринштейн, А. И. Киссе, И. Н. Орленко // Научно-теоретический альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 12. – С. 42-51.

Citation: Borinshteyn, E.R., Kisse, A.I., & Orlenko I.N. (2018). Sotsyokulturnaia adaptatsiya ynostrannoi molodezhy k ukraynskoi studencheskoi srede: antroposotsyohenetycheskyi kontekst [Sociocultural adaptation of foreign youth to the Ukrainian students: anthroposociology the context]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(12), 42-51.

Стаття надійшла / Article arrived: 12.11.2018

Схвалено до друку / Accepted: 15.12.2018

Ідеологія та мораль гендерної культури в Україні

Святненко І. О., Класичний приватний університет

Статтю присвячено проблемі дослідження ідеології та моралі латентного гендерного расизму в гендерній культурі України.

Автором узагальнено першу частину результатів емпіричного дослідження гендерної культури України, яка стосується таких блоків, як: а) гендерне позиціонування чоловіків та жінок (рівність/нерівність); б) гендерні ієрархії (домінантність/субмісивність/егалітарність); в) гендерні стандарти на норми оцінювання неформальної поведінки та неформальних невербально-комунікативних сигналів.

Проведений аналіз дозволяє авторові відкинути більшість припущень щодо егалітарних особливостей гендерного позиціонування для респондентів чоловічої та жіночої статі. Констатовано, що режим привілеїзації, наявний і в українській гендерній культурі, дозволяє визначати гендерні сценарії як матриархально-расистські і такі, що знаходять згоду з боку як чоловіків, так жінок.

Наголошено на тому, що консенсуальність такого становища свідчить не лише про мовчазну згоду більшості із настановами гендерного расизму, але і про нерозуміння політики гендерної рівності західного типу. Таке нерозуміння мінімізує шанси утвердження егалітарної гендерної культури та сприяє подальшому поглибленню як гендерної нерівності, так і впливаючої з неї гендерної конфліктності українського суспільства з усіма впливовими наслідками.

Ключові слова: *гендерна культура; егалітарна гендерна культура; гендерний расизм; гендерні сценарії; фемінолатрія; матернолатрія*

Ideology and Morality of Gender Culture in Ukraine

Svyatnenko I. O., Classical Private University

The article is devoted to the research of the ideology and morality of latent gender racism in the gender culture of Ukraine.

The author summarizes the first part of the results of empirical research on gender culture of Ukraine, which deals with such units as: a) gender positioning of men and women (equality / inequality); b) gender hierarchies (dominant / submissiveness / egalitarianism); c) gender standards for norms for assessing informal behavior and informal nonverbal-communicative signals.

The analysis allows the author to reject the majority of assumptions about egalitarian peculiarities of gender positioning for male and female respondents. It is stated that the regime of privilege available to the Ukrainian gender culture allows to define gender scenarios as matriarchal-racist and those that are agreed upon by both men and women.

It is emphasized that the consensus of such a situation shows not only the tacit consent of the majority with the guideline of gender racism, but also the lack of understanding of the policy of gender equality of the western type. Such misunderstanding minimizes the chances of establishing an egalitarian gender culture and contributes to further deepening both gender inequality and the resulting gender conflict of Ukrainian society with all its implications.

Keywords: *gender culture; egalitarian gender culture; gender racism; gender scenarios; feminolatria; maternolatria*

Ідеологія і мораль гендерної культури в Україні

Святненко І. А., *Класический приватный университет*

Стаття посвящена проблемі дослідження ідеології і моралі латентного гендерного расизма в гендерній культурі України.

Автором обобщена перша частина результатів емпіричного дослідження гендерної культури України, яка стосується таких блоків, як: а) гендерне позиціонування чоловіків і жінок (рівність / нерівність) б) гендерні ієрархії (домінантність / субмісивність / егалітарність) в) гендерні стандарти на норми оцінювання неформального поведінки і неформальних невербально-комунікативних сигналів.

Проведений аналіз дозволяє автору відкинути більшість передположень стосовно егалітарних особливостей гендерного позиціонування для респондентів чоловічого і жіночого статі. Констатовано, що режим привілеїзації, присутній і в українській гендерній культурі, дозволяє визначати гендерні сценарії як матриархально-расистські і такі, які знаходять згоду з боку як чоловіків, так і жінок.

Відзначено, що консенсуальність такого положення свідчить не тільки про мовчазну згоду більшості з установками гендерного расизма, але і про непорозуміння політики гендерного рівності західного типу. Таке непорозуміння мінімізує шанси утвердження егалітарної гендерної культури і сприяє подальшому углубленню як гендерного нерівності, так і вихідної з неї гендерної конфліктності українського суспільства з усіма вихідними наслідками.

Ключові слова: гендерна культура; егалітарна гендерна культура; гендерний расизм; гендерні сценарії; фемінолатрія; матернолатрія

Актуальність дослідження.

Стаття є присвяченою визначенню ціннісних структур гендерної культури в аспекті переважаючої в ній патріархальних, матриархальних або егалітарних диспозицій.

Актуальність статті є зумовленою низкою питань, які стосуються перш за все таких важливих питань соціології гендеру, як: а) гендерне позиціонування чоловіків та жінок (рівність/нерівність); б) гендерні ієрархії (домінантність/субмісивність/егалітарність); в) гендерні стандарти на норми оцінювання неформальної поведінки та неформальних невербально-комунікативних сигналів; г) гендерні стандарти на норми оцінювання гендерних конфліктів між чоловіками і жінками.

Мета і завдання статті.

Метою статті є визначення ціннісних структур гендерної культури в аспекті переважаючої в ній патріархальних, матриархальних або егалітарних диспозицій. Завданнями статті є: а) узагальнення результатів опитування за індикаторами ідеології гендерного расизму; б) інтерпретація результатів опитування за індикаторами моралі гендерного расизму.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю.

Статтю присвячено проблемі дослідження ідеології та моралі латентного гендерного расизму в гендерній культурі України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання наукової проблеми.

Теоретико-методологічні засади дослідження представлені в працях Ю. Романенка, Ш. Берн, Т. Бендас, М. Бургіна, Г. Вишлепова, М. Доббіна та декількох публікаціях автора, присвячених проблематиці ціннісних засад гендерної культури [1-17]. Всі зазначені нижче висновки ґрунтуються на авторському емпіричному дослідженні і тому не містять посилань на конкретні сторінки праць інших авторів, представлених в списку використаних джерел.

Виклад основного матеріалу статті.

В представленій частині наведено висновки щодо наявності ознак гендерного расизму у відповідях респондентів, які підтримують твердження, що постулюють гендерну домінуючість жінки в сфері встановлення морально-педагогічних стандартів, виховання та експертної ролі жінки в сфері міжлюдських відносин.

Це дозволило авторів верифікувати / фальсифікувати гіпотези та ідеї дослідження, у відповідності з якими:

1) на рівні гендерних уявлень респондентів як жіночої, так і чоловічої статі переважають стереотипи матриархального расизму, сексизму, фемінолатрії, сакралізації жіночості, пріоритетності геніократії у порівнянні з маскулінократією;

2) серед жіночої підгрупи вибірки кількість прихильниць стереотипів матриархального расизму, сексизму, фемінолатрії, сакралізації жіночості, пріоритетності геніократії у порівнянні із маскулінократією переважає кількість прихильників серед чоловічої підгрупи вибірки;

3) уявлення про надцінність жінки в суспільстві впливає з перфекціоністських мо-

ральних уявлень про неї як про Творця-створювача світу, берегині, а також з ототожнення її образу з виконанням освітньо-виховних, психо- та соціотерапевтичних ролей (вихователя, психотерапевта-зцілювача, наставника, ментора, тьютора тощо). Результати відповідей на запитання 1 анкети емпіричного дослідження наведено нижче.

Таблиця 1.1.

Чи погоджуєтесь Ви із наведеними нижче твердженнями?

ТВЕРДЖЕННЯ	ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ					
	ТАК		НІ		ВАЖКО ВІДПОВІСТИ	
<i>1.1. Жінка в суспільстві і державі є берегинею спокою і порядку</i>	<i>Чоловіки, у %</i>	<i>Жінки, у %</i>	<i>Чоловіки, у %</i>	<i>Жінки, у %</i>	<i>Чоловіки, у %</i>	<i>Жінки, у %</i>
	55,2	69,4	23,8	18,6	21,0	12,0
<i>1.2. Жінка як мати є джерелом життя і його створювачем (творцем)</i>	<i>Чоловіки, у %</i>	<i>Жінки, у %</i>	<i>Чоловіки, у %</i>	<i>Жінки, у %</i>	<i>Чоловіки, у %</i>	<i>Жінки, у %</i>
	48,2	78,8	12,6	8,2	40,2	13,0
<i>1.3. Чоловік, скоріше, випадковість, жінка - необхідність</i>	<i>Чоловіки, у %</i>	<i>Жінки, у %</i>	<i>Чоловіки, у %</i>	<i>Жінки, у %</i>	<i>Чоловіки, у %</i>	<i>Жінки, у %</i>
	65,2	80,4	26,4	17,0	14,4	3,0
<i>1.4. В духовному відношенні жінка стоїть вище за чоловіка</i>	<i>Чоловіки, у %</i>	<i>Жінки, у %</i>	<i>Чоловіки, у %</i>	<i>Жінки, у %</i>	<i>Чоловіки, у %</i>	<i>Жінки, у %</i>
	44,6	61,2	32,6	11,6	23,8	28,2

1.5. Жінка краще, аніж чоловік, розбирається у душевних проблемах і відносинах між людьми	Чоловіки, у %	Жінки, у %	Чоловіки, у %	Жінки, у %	Чоловіки, у %	Жінки, у %
	58,2	79,0	14,0	14,4	28,8	8,6
1.6. Якщо дитина втратила батька, то вона напівсирота, якщо мати - то повна сирота	Чоловіки, у %	Жінки, у %	Чоловіки, у %	Жінки, у %	Чоловіки, у %	Жінки, у %
	56	78	23	11	21	11
1.7. Жінка краще, аніж чоловік, розбирається у вихованні дітей і може навчити їх кращому	Чоловіки, у %	Жінки, у %	Чоловіки, у %	Жінки, у %	Чоловіки, у %	Жінки, у %
	45	65	23	18	22	17

Як впливає із представлених даних, переважна більшість респондентів обох статевих груп погоджується із твердженнями щодо морально-педагогічної та морально-релігійної вищості жінок щодо чоловіків. Цікавим є і те, що як жінки, так і чоловіки поділяють судження щодо приписування жінкам вищої (у порівнянні з чоловіками) духовності, їх ототожнення із крестами світу (богинями); істотно вищої (у жінок у порівнянні з чоловіками) компетентності в проблемах психіки та відносин між людьми (має місце фактичне приписування з боку чоловіків жінкам донаукової психологічної та соціологічної компетентності); гендерної вищості жінки у вихованні дітей (образ чоловіка, в контексті погодженості із їх міноритарністю у порівнянні із жінками в оцінці результатів втрати одного з батьків (пп.1.6.); більшої моральної та соціо-педагогічної компетентності у навчанні дітей (пп.1.7)).

Маркуючою ознакою пріоритетності ідеологічних та моральних постулатів матриархального расизму, сексизму, фемінолатрії та матернолатрії щодо патріархального расизму, сексизму, андролатрії та патернолатрії є також чисельність респондентів чоловічої статі, які не дали відповідей на запитання.

Адже приписування жінкам чоловіками донаукової спроможності виявляти вищу (у порівнянні із чоловіками) соціологічну та психологічну компетентність цілком корелює з більшою кількістю чоловіків, які не дали відповідей на запитання саме з причини приписування собі некомпетентності в означених сферах (розуміння душевних проблем та відносин між людьми).

Більші середні значення ствердних відповідей жінок по всіх пунктах говорить про гендерний консенсус щодо ключових постулатів ідеології матриархального гендерного расизму як серед чоловіків, так і серед жінок.

Теоретико-методологічними та емпіричними засадами висунення гіпотези та її подальшої верифікації можна вважати не лише результати даного емпіричного дослідження, але і аналіз типових випадків, фрагменти якого буде наведено далі і результати якого узгоджуються із отриманими в цій частині дослідження.

Представленість чоловіка в ідеології гендерного расизму, сексизму, фемінолатрії та матернолатрії як «випадкового персонажу» сімейного життя, пріоритетності жіночої «життєвої мудрості» як чесноти, що височить над формальним чоловічим знанням, ототожнення жінками самих себе із образом Бога-творця, янголів, «вищих духовних сутностей» і т.п. підтверджується також даними психоаналітичних досліджень Романенка Ю. В., який на основі результатів неструктурованого інтерв'ювання аналізував феномен архетипового переносу в рамках приватної консультаційної практики [7; 9].

Є певні підстави погодитись із дослідником в контексті залежності негативного архетипового переносу жінок щодо чоловіків від їх етнічної ідентичності. Проаналізувавши цю залежність, автор доходить до висновку про те, що прояви

негативного архетипового переносу на поведінковому рівні виявляються як в сценаріях репресивної гендерної дресури (що виявляється в ефектах морально-етичної інфляції жіноцтва), так і прихованої дресури, яка передбачає технології м'якого гендерного насильства (інтелектуальне та морально-етичне форматування, технології розсіювання уваги (деконцентрації) і т.п.

Відповідь респондентів на друге-третє питання дозволила верифікувати/фальсифікувати гіпотези, у відповідності із якими:

1) гендерні сценарії в уявленнях респонденток-жінок мають формуватися на користь гендерного домінування жінок над чоловіками;

2) меншість чоловіків-респондентів, реалістично оцінюючи фактичне домінування над ними жінок, вважатимуть, що ці сценарії потребують зміни за рахунок досягнення гендерної рівності з жінками;

3) більшість респонденток-жінок вважають наявну гендерну асиметрію природною, а наявність гендерних привілеїв – виправданими через «моральні дефекти» чоловіків.

Для підтвердження гіпотез проаналізуємо дані, які є представленими в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2.

Оцінка сценаріїв гендерної нерівності/гендерної рівності у відносинах чоловіків та жінок

	2.1. Чоловік є вищим за жінку		2.2. Жінка є вищою за чоловіка		2.3. Чоловік і жінка є рівними	
2. Визначте, яка модель відносин найбільше влаштовувала б Вас щодо чоловіків та жінок (Оберіть лише один з варіантів відповіді).	Чоловіки,	Жінки,	Чоловіки,	Жінки,	Чоловіки,	Жінки,
	у %	у %	у %	у %	у %	у %
	23,6	15,8	35,4	53,2	41	32,0
3. Визначте, яка модель відносин фактично існує між Вами і чоловіком (жінкою) (Оберіть лише один з варіантів відповіді).	3.1. Чоловік є вищим за жінку		3.2. Жінка є вищою за чоловіка		3.3. Чоловік і жінка є рівними	
	Чоловіки,	Жінки,	Чоловіки,	Жінки,	Чоловіки,	Жінки,
	у %	у %	у %	у %	у %	у %
	33,7	12,6	28,3	48,4	39,0	40

Як стає зрозумілим із результатів, представлених в таблиці, лише 15,8% жінок та 23,6% чоловіків є прибічниками маскулінократії в гендерних відносинах. Кількість прихильників гінекократії як серед чоловіків, так і серед жінок є істотно більшими (35,4% та 53,2% відповідно).

Звертає увагу більша кількість жінок-респонденток, які реалістичніше, у порівнянні з респондентами-чоловіками, оцінюють наявну в моделях відносин гінекократію. Судячи із даних за чоловічою підгрупою, чоловіки-респонденти є схильними частіше не визнавати наявну у відносинах гендерну нерівність та гендерні привілеї.

Ю. В. Романенко в аналізі архетипової мегаломанії українських жінок підтверджує означену гіпотезу тим, що в своїх повсякденних самопозначеннях українські жінки (етнічно приналежні до різних підгруп: українки, росіянки, єврейки) використовують самоописи, які дозволяють змістовно прирівнювати жіночу сутність до божественної та янголічної [7].

Це дає підстави авторові вести мову про культуропатичність гендерної ідентичності українських жінок, про наявність аберацій (викривлень) свідомості, які не лише укладнюють сприйняття реальності, але і легітимізують з їх боку гендерне насильство щодо чоловіків. Ба більше: чоловіки виявляються тими, які самі схвалюють факти подібного насильства і вдаються до аутовіктимізації (поведінки, яка із власної ініціативи особи сприяє перетворенню на жертву).

Складник жертвості виявляється у виборі віктимізаційної гендерної моделі 35,4% респондентів-чоловіків. Саме такий їх відсоток вважає, що жінка може мати вищий гендерний статус у порівнянні із чоловіком.

І хоча 41% респондентів-чоловіків обирає в якості бажаної егалітарну (зрівняльну) модель відносин, її в умовах України можна вважати декларативною і фіктивною через обставини соціально-моральних стереотипів та юридичних обмежень, що фігурують в українському чинному законодавстві. Тому навіть за обставин бажаності егалітарної моделі її фактична реалізація є більш ніж проблематичною.

Українські респонденти дотримуються ідеології та моралі гендерних привілеїв жіноцтва. Це дотримання є настільки послідовним, що в уявленнях респондентів маркери девіантної еро-

тичної поведінки жінок не підлягають осуду та репресії.

В той же час аналогічні поведінкові прояви з боку чоловіків підлягають як морально-етичній, так і фізичній репресії. Ідеологія і мораль гендерного расизму легітимізує необмежене право жінки на будь-які тілесні життєвияви щодо представників своєї статі та табування подібних життєвиявів з боку чоловіків щодо своєї (чоловічої) статевої групи.

Це треба розуміти так, що чоловічий еротизм в публічних місцях піддається морально-етичному та фізичному переслідуванню, аналогічна ж поведінка з боку жінок просто ігнорується або ж схвалюється як чоловіками, так і жінками.

Нам є добре відомими факти з історії кримінального права УРСР, в кримінальному кодексі якої гомосексуалізм був фактично прирівняний до мужолозтва (що треба вважати поняттєвою плутаниною). З іншого боку, аналогічна статева поведінка жінок щодо представниць своєї групи не була криміналізована (кримінальної відповідальності за жінколозтво та лесбійську поведінку радянським режимом встановлено не було).

В наш час зазначену статтю було декриміналізовано, проте відповідні стереотипи, якщо проаналізувати результати дослідження, в соціальній моралі зберігаються і відтворюються. З ідеології і моралі заборон щодо публічної чоловічої гомоеротики випливає ряд наслідків:

1) жінки мають право вільно розпоряджатися власною тілесністю, в той час як чоловіки мають робити це зі схвалення жінок;

2) жінкам належать гендерні привілеї визначати оцінку нормального і паталогічного в проявах чоловічої тілесності. З іншого боку, чоловікам соціальна мораль відмовляє у винесенні аналогічних суджень;

3) чоловіки схвалюють моральну та фізичну репресію щодо публічної гомоеротичної поведінки, тим самим схвалюючи право жінок визначати стандарти біологічної маскулінності;

4) за умови права жінок визначати референції чоловіцтва самі чоловіки заперечують як власну маскулінність, так і послідовну фемінність. Визнанням маскулінності і фемінності такими характеристиками, які можуть виявлятися не відкрито, а латентно соціальна мораль схвалює приховані гендерні перверсії і санкціонує переслідування міноритарних

гендерних груп, які дозволяють собі coming out (оприлюднення своєї сексуальної ідентичності);

5) заохочення чоловіками жіночої гомоеротики при запереченні права на аналогічні вияви чоловічої гомоеротики свідчить як про їх (чоловічу) тілесну, так і культурно-соціальну меншовартісність у порівнянні із жінками.

6) чоловіча меншовартісність в аспектах задоволення чоловічих тілесних потреб посилюється за рахунок консолідованого морального тиску, який жінки організованими групами чинять на чоловіків в конфліктних ситуаціях щодо задоволення цих потреб.

В нашому емпіричному дослідженні ми маємо підстави припустити і довести, що ставлення до чоловічої гомоеротики є генералізованим ставленням жінок до задоволення чоловіками всіх їх тілесних потреб. Як буде доведено далі, жінки вважають своїм правом встановлювати щодо чоловіків режими для задоволення ними всіх їх тілесних потреб: харчової, дихальної, статевої, потреби в одязі, відповідної температури в приміщенні тощо [9].

В серії соціальних спостережень та експериментів Ю. В. Романенко доводить, що в організації відповідних життєвих просторів та середовищ для жінок є наявними ознаки гендерного расизму та недобросовісної гендерної сегрегації щодо чоловіків. Йдеться, зокрема:

а) про широту асортиментів у відділах чоловічого та жіночого одягу в торговельних закладах. Широта, різноманіття стилів та фасонів, колористики одягу в відділах чоловічого одягу у порівнянні з аналогічними відділами жіночого одягу є більшими на користь жіночих відділів;

б) про мораль вибіркового харчування, якій віддається перевага серед жінок, та мораль змішаного (міксованого) харчування, яка нав'язується жінками щодо чоловіків. Самі жінки виправдовують вибіркоче харчування різними причинами, ухиляючись від нього під приводом поганого самопочуття, рекомендацій лікаря, підтримання необхідної ваги.

В той же час, як в закладах громадського харчування, так і в побуті (на рівні заходів сімейного харчування) жінки пропонують чоловікам міксоване харчування і ті продукти харчування, які вони самі в цій же ситуації не споживають.

Водночас на чоловіків, які віддають перевагу вибіркового харчуванню, чиниться моральний

тиск із відповідними рекомендаціями щодо необхідності споживання ними фізіологічно-шкідливих продуктів харчування;

в) про організацію санітарно-гігієнічних приміщень (громадських туалетів), умови в яких є нерівними для чоловіків та жінок (на користь жінок).

Згідно спостережень автора, в державних установах та приватних структурах, в громадських місцях санітарно-гігієнічні приміщення є або організованими на користь жінок, або ж гендерно-привілейованими за рахунок:

1) кількості таких приміщень (на користь кількості жіночих вбиралень у порівнянні із кількістю чоловічих);

2) вищої якості прибирання, освітлення, фурнітурного обладнання (на користь відповідних характеристик жіночих вбиралень у порівнянні із чоловічими);

3) вільного порушення жінками гендерних демаркацій санітарно-гігієнічних приміщень за рахунок вільного користування чоловічими приміщеннями за наявності черг в аналогічні жіночі приміщення.

4) організації санітарно-гігієнічних приміщень для двох статевих груп (туалети унісекс) при дотриманні жіночих мікростандартизованих запитів (туалетні міні-приміщення із міні-унітазами).

В серії інтерв'ювань-міні-експериментів Ю. Романенко пропонував респонденткам шерег провокативних запитань, які задавалися їм в присутності їхніх чоловіків (партнерів, чоловіків, з якими жінки перебували в офіційному шлюбі або перебували в інших типах неформальних альянсів). Це був однотиповий набір запитань, які ставилися у напівжартівливій формі задля уникнення цензурного опору при попередженні чоловіків та з їх дозволу щодо здійснення подібних провокативів. Інтерв'юер-експериментатор (Ю. Романенко) представлявся жінці самим чоловіком як його «давній знайомий». Насправді йшлося про відносини в форматі психологічного консультування. Ситуація структурувалася як «проведення вільного часу» (вечірка) [9].

В ході цієї вечірки інтерв'юер-експериментатор запитував жінок про те, чи правда, що сильних жінок у нас в країні більше, ніж сильних чоловіків; чи правда, що чоловіки є морально слабшими за жінок і на них навряд чи можна покладатися в серйозних питаннях; чи правда, що жіночі відносини є тіснішими та інтимнішими

ми, відвертішими, аніж відносини чоловіків; чи правда, що її чоловік (чоловік тієї жінки, з якою відбувався діалог) потребує її жіночого контролю в ситуаціях алкогольного чи наркотичного сп'яніння; чи правда, що на жінках у нашій країні все тримається [7].

Оскільки даний метод дослідження займає проміжне місце між природним експериментом та глибинним неструктурованим інтерв'ю, то відповіді, які давалися респондентками, піддавалися якісному аналізу. За результатами аналізу було складено класифікатор відповідей, який автор цього матеріалу поки що не наводить за відсутності повної обробки даних.

Висновки.

Ідеологія та мораль матриархального расизму, сексизму, фемінолатрії, сакралізації жіночості, пріоритетності генікократії у порівнянні із маскулінократією ґрунтується на соціальних уявленнях щодо надцінності жіноцтва і

жіночого начала як гендерної групи та конституюючого складника соціальної моралі. Цій групі уявлень відповідають імпліцитні уявлення щодо меншовартісності чоловіцтва і маскулінного начала, чим створюється основа для матриархального гендерного доміну та легітимізації гендерних привілеїв. Гендерні привілеї набувають об'єктивованого вираження в ставленні жінок до чоловічої тілесності в сегментах сексуальності, структуруванні харчової поведінки, організації санітарно-гігієнічних просторів, вибору одягу та ін. При цьому закріплення гендерних привілеїв відбувається шляхом пасифікації, скотомізації, об'єктивації чоловіків та обґрунтування неминучості жіночого патронату над чоловіками. Цим самим закріплюється право жінок на дисциплінарне проникнення жіноцтва у тілопсихіку чоловіків, що слід розглядати як первинну форму гендерної мікровлади в українській гендерній культурі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бендас Т. В. Гендерная психология / Т. В. Бендас // Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2006. – 431 с.
2. Бендас Т. В. Личность лидера как отражение гендерных и этнических стереотипов, сформированных в определенной культуре / Т. В. Бендас // Социокультурная динамика региона. Наука. Культура. Образование: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Ч. 6. – Оренбург, 2000. – С. 134-139.
3. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – 320 с.
4. Бургин М. С. Аксиологические аспекты научных теорий / М. С. Бургин, В. И. Кузнецов. – Киев: Наукова думка, 1991. – 183 с.
5. Выжлецов Г. П. Аксиология: становление и основные этапы развития / Г. П. Выжлецов // Социально-политический журнал. – 1996. – № 1. – С. 86-99.
6. Романенко Ю. В. Візуалізації в медійно-комунікаційному просторі: соціо-системологічний підхід / Ю. В. Романенко, І. О. Святненко, А. А. Зінченко. – Київ: Вид-во ІМВ, 2014. – 436 с.
7. Романенко Ю. В. Етнічні ідентичності в дзеркалі тілесності та практик харчування / Ю. В. Романенко, І. О. Святненко, А. О. Поцелуйко, А. Ю. Ташенко, Ю. Ю. Медведєва. – Київ: Вид-во ДУТ, 2015. – 437 с.
8. Романенко Ю. В. Об архетипической мегаломании украинских женщин / Ю. В. Романенко. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/181957542406967/>
9. Романенко Ю. В. Визуально-аналитические и социо-символические аспекты гендерной культуры Украины / Ю. В. Романенко. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=jEdXKjXyu2U&fbclid=IwAR1Dvo4fp2RsSHu95ab_N--enVQoDyJUzplUsWYJtvgW38mi4k6ZEWfGQA4
10. Святненко І. О. Насильство в гендерній культурі: проблема побудови типології (частина 1) / І. О. Святненко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – № 3. – С. 22-26
11. Святненко І. О. Насильство в гендерній культурі: проблема побудови типології (частина 2) / І. О. Святненко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – № 4. – С. 35-40
12. Святненко І. О. Девіації в українській гендерній культурі: соціосистемологічний аспект / І. О. Святненко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – № 6. – С. 17-22
13. Этническая идентичность: социосистемологическое измерение геополитики / ред.-коорд. Ю. В. Романенко Ю. В. – Киев: Меркьюри-Подолье, 2016. – 369 с.
14. Dobbins M.-P. Black Matriarchy: Transforming a Myth of Racism into a Class Model / M.-P Dobbins, J. Mulligan // Journal of Comparative Family Studies. – Vol. 11. – № 2. – P. 195-217.

15. Bern S. L. Gender schema theory and its implications for child development: raising gender-aschematic children in a gender-schematic society / S. L. Bern // *The psychology of women: Ongoing debates*. – New Haven; L., 1987. – P. 226-245.
16. Copeland C. L. Gender and reactions to dominance. Special issue: gender in the work-place / C. L. Copeland, J. E. Driskell, E. Salas // *Journal of social behavior and personality*. – 1995. – Vol. 10. – № 6. – P. 53-68.
17. Шохин В. К. Философия ценностей и ранняя аксиологическая мысль / В. К. Шохин. – М.: Изд-во РУДН, 2006. – 457 с.

REFERENCES

1. Bendas, T.V. (2006). *Gendernaya psihologiya [Gender Psychology]*. Saint Petersburg [in Russian].
2. Bendas, T.V. (2000). Lichnost lidera kak otrazhenie gendernyh i etnicheskikh stereotipov, sformirovannykh v opredelennoy kulture [The personality of the leader as a reflection of gender and ethnic stereotypes formed in a particular culture]. *Sociokulturnaya dinamika regiona. Nauka. Kultura. Obrazovanie – Socio-cultural dynamics of the region. The science. Culture Education: Proceedings of the All-Russian scientific and practical conference*. (Vol. 6). Orenburg [in Russian].
3. Bern, Sh. (2002). *Gendernaya psihologiya [Gender psychology]*. Saint Petersburg: Prajm-Evroznak [in Russian].
4. Burgin, M.S., & Kuznecov, V.I. (1991). *Aksiologicheskie aspekty nauchnykh teorii [Axiological Aspects of Scientific Theories]*. Kiev: Naukova Dumka [in Russian].
5. Vyzhlecov, G.P. (1996). Aksiologiya: stanovlenie i osnovnye etapy razvitiya [Axiology: the formation and main stages of development]. *Sotsialno-politicheskij zhurnal, 1*, 86-99 [in Russian].
6. Romanenko, Yu.V., Svyatnenko, I.O., & Zinchenko, A.A. (2014). *Vizualizacii v medijno-komunikacijnomu prostori: socio-sistemologichnij pidhid [Visualizations in the media-communication space: the socio-systemological approach]*. Kyiv: Vid-vo IMV [in Ukrainian].
7. Romanenko, Yu.V., Svyatnenko, I.O., Podelujko, A.O., Tashhenko, A.Yu., & Medvedeva, Yu.Yu. (2015). *Etnichni identichnosti v dzerkali tilesnosti ta praktyk harchuvannya [Ethnic Identities in the Mirror of Physicality and Dietary Practices]*. Kyiv: Vid-vo DUT [in Ukrainian].
8. Romanenko, Yu.V. *Ob arhetipicheskoy megalomanii ukrainskikh zhenshhin [On the archetypal megalomania of Ukrainian women]*. Retrieved from: <https://www.facebook.com/groups/181957542406967/> [in Ukrainian].
9. Romanenko, Yu.V. *Vizualno-analiticheskie i socio-simvolicheskie aspekty gendernoj kultury Ukrainy [Visually-analytical and socio-symbolic aspects of the gender culture of Ukraine]*. Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=jedxkjxyu2u&fbclid=iwar1dvo4fp2rsshu95ab_n--envqodyjuzpluswyjtvgw38mi4k6zewfgqa4 [in Ukrainian].
10. Svyatnenko, I.O. (2017). Nasytstvo v gendernij kulturi: problema pobudovy typologii (Chastyna 1) [Violence in the gender culture: the problem of constructing the typology (part 1)]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 3, 22-26 [in Ukrainian].
11. Svyatnenko, I.O. (2017). Nasytstvo v gendernij kulturi: problema pobudovy typologii (Chastyna 2) [Violence in the gender culture: the problem of constructing the typology (part 2)]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 4, 35-40 [in Ukrainian].
12. Svyatnenko, I.O. (2017). Deviacii v ukrainskij gendernij kulturi: sociosistemologichnij aspekt [Deviations in the Ukrainian Gender Culture: Socio-Systematic Aspect]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 6, 17-22 [in Ukrainian].
13. Romanenko, Yu.V. (eds.). (2016). *Etnicheskaya identichnost: sociosistemologicheskoe izmerenie geopolitiki [Ethnic Identity: Socio-Systemological Dimension of Geopolitics]*. Kyiv: Merkyuri-podole [in Russian].
14. Dobbins, M.-P., & Mulligan, J. Black Matriarchy: Transforming a Myth of Racism into a Class Model. *Journal of Comparative Family Studies*, 11 (2), 195-217.
15. Bern, S.L. (1987). Gender schema theory and its implications for child development: raising gender-aschematic children in a gender-schematic society. *The psychology of women: Ongoing debates*. New Haven;

16. Copeland, C.L., Driskell, J.E. & Salas, E. (1995). Gender and reactions to dominance. Special issue: gender in the work-place. *Journal of social behavior and personality*, 10 (6), 53-68.
17. Shohin, V.K. (2006). *Filosofiya cennostej i rannyyaya aksiologicheskaya mysl [The philosophy of values and early axiological thought]*. Moscow: Izd-vo rudn [in Russian].

Святненко Іван Олександрович

Докторант

Класичний приватний університет

69000, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б

Svyatnenko Ivan

Doctoral student

Classical private university

70b, Zhukovsky str., Zaporizhzhya, 69000, Ukraine

Email: magellan4x4@ukr.net ORCID: 0008-0006-5896-6273

Цитування: Святненко І. О. Ідеологія та мораль гендерної культури в Україні / І. О. Святненко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 12. – С. 52-61.

Citation: Svyatnenko, I.O. (2018). Ideolohiia ta moral hendernoi kultury v Ukraini [Ideology and Morality of Gender Culture in Ukraine]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(12), 52-61.

Стаття надійшла / Article arrived: 15.11.2018

Схвалено до друку / Accepted: 17.12.2018

Соотношение понятий «сложная система» и «сложная среда» в социальной философии

Амери С. Мохаммад, Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского

Исследовано соотношение понятий «сложная система» и «сложная среда», являющихся актуальными в современном социально-философском знании. Обосновано, что в современных условиях развития общества, которые характеризуются изменчивостью, нелинейностью и сложностью, в социальной философии развивается новая исследовательская парадигма – синергетическая, которая позволяет не только по-новому представить системный подход, но и дает иную интерпретацию социальных явлений. На первый план выходит понятие «сложная среда», которое подчеркивает динамические характеристики социальной реальности, указывает на ее процессуальность, многомерность и неравновесность. Также позволяет представить социальную реальность как исходно «психомерную систему /

среду». В частности с позиций психосинергетики (И. В. Ершова-Бабенко) понимание целостности и сложности системы приобретает вид концептуальной модели «целое в целом / целое-в-целом». Показано также применение психосинергетической интерпретации позиции И. Пригожина о неравновесном фазовом переходе нового типа в смысловом поле социальной философии. Впервые использовано явление «неучтенный субъект / продукт» в отношении анализа социальной реальности.

Ключевые слова: социальное познание; психосинергетика; сложная система / среда; сложная сеть; психомерная система / среда; целое-в-целом; неучтенный субъект / продукт

Corralation of notions «complex system» and «complex environement» in social philosophy

Ameri S. Mohammad, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky

The relationship between the concepts of «complex system» and «complex environment», which are relevant in modern socio-philosophical knowledge, is investigated. It has been substantiated that in modern conditions of the development of society, which are characterized by variability, non-linearity and complexity, a new research paradigm develops in social philosophy, which allows not only to introduce a systemic approach, but also gives a different interpretation of social phenomena. As a result, the systematic approach has been complemented and, even to some extent, is supplanted by the emerging synergistic approach, which presents social reality as a process of continuous changes and phase transitions. The emerging new view on social reality as an unstable integrity has confirmed that it is necessary to study events and processes. In particular, from the standpoint of psychosynergy (I.V. Yershova-Babenko), an understanding of the integrity and complexity of the system takes the form of a conceptual model of the “whole as a whole / whole-in-whole”. Therefore, the concept of «complex system» in social philosophy can be replaced by the concept of «complex environment», which indicates that emphasizes the dynamic characteristics of social reality, indicates its procedurality and disequilibrium.

Also there was an appeal to the subject of social reality, which is a person. Focusing on the person and his social activities allows us to consider social reality as a “psychodimensioned environment” (the term of I.V. Ershova-Babenko), implying that it develops and transforms as a result of human mental activity, group, community of people in different scales of space and time, as well as the scale of individual cultures and civilizations.

The use of the psycho-synergetic interpretation of the position of I. Prigogine on the non-equilibrium phase transition of a new type in the semantic field of social philosophy is also shown. For the first time, the phenomenon of “unaccounted subject / product”, related to the analysis of social reality, was used.

Keywords: social cognition; complex system / environment; psychosynergy psychodimensioned system / environment; whole-in-whole; unaccounted subject / product

Співвідношення понять “складна система” та “складне середовище” у соціальній філософії

Амері С. Мохаммад, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Досліджено співвідношення понять «складна система» і «складне середовище», що є актуальними у сучасному соціально-філософському знанні. Обґрунтовано, що в сучасних умовах розвитку суспільства, які характеризуються мінливістю, нелінійністю і складністю, в соціальній філософії розвивається нова дослідницька парадигма – синергетична, яка дозволяє не тільки по-новому представити системний підхід, а й дає іншу інтерпретацію соціальних явищ. На перший план виходить поняття «складне середовище», яке підкреслює динамічні характеристики соціальної реальності, вказує на її процесуальність, багатовимірність і нерівноважність. А також представляє соціальну реальність як «психомірну систему / середовище» за походженням. Зокрема, з позицій психосинергетики (І. В. Ершова-Бабенко) розуміння цілісності і складності системи набуває вигляду концептуальної моделі «ціле в цілому / ціле-в-цілому». Показано також доцільність застосування психосинергетичної інтерпретації позиції І. Пригожина про нерівноважний фазовий перехід нового типу у смислового полі соціальної філософії. Вперше використано явище «неврахований суб'єкт / продукт», що відноситься до аналізу соціальної реальності.

Ключові слова: соціальне пізнання; складна система / середовище; психосинергетика; психомірна система / середовище; ціле-в-цілому / ціле в цілому; неврахований суб'єкт / продукт

Постановка проблемы и актуальность темы исследования.

Проблемы социального бытия человека, природы, сущности и жизни общества присутствуют практически во всех известных философских учениях, начиная с периода Античности (Платон, Аристотель). Каждая эпоха, культура и народ порождали и формировали определенную систему представлений о социальном мире, используя выработанные в этой культуре механизмы культурной и социальной регуляции, закрепленные в традициях, обычаях и формах социального устройства. В некотором общем универсальном смысле любое общество – это социальная реальность, рационально выраженная в системе понятий и категорий, т.е. определенная система отношений между людьми в процессе их жизнедеятельности. В западной социологии XX в. (Т. Парсонс, Н. Луман, др.) утвердился подход к обществу как к некоторой целостности, в рамках которой происходит разного рода деятельность людей, направленная на производство материальных средств существования, а также на общение и установление отношений между ними. Как развитие самого системного подхода, так и изменения, произошедшие в постнеклассической науке в конце XX – начале XXI вв., привели к появлению новой синергетической парадигмы (И. Р. Пригожин, Г. Хакен). Возникнув в русле естественнонаучного знания, эта

парадигма постепенно вошла в социально-гуманитарное знание и существенным образом повлияла на многие его сферы, в частности на сферу социальных наук и социальной философии. Появился новый подход к изучению общества, который в настоящий момент интенсивно развивается и распространяется. Его суть заключается в том, что общество – это открытая самоорганизующаяся система / среда. Таким образом, в арсенал наук об обществе вошли такие понятия как сложная система, сложная среда, нелинейность, неустойчивость, хаос, бифуркация, флуктуации и др.

Цель настоящей работы состоит в исследовании проблемы соотношения базовых понятий современной социально-философской мысли – «сложная система» и «сложная среда», а также понятий «целое в целом / целое-в-целом», «неучтенный субъект / продукт», которые относятся к психосинергетической интерпретации природы и сущности социальной реальности.

Научная новизна исследования состоит в:

- внедрении концептуальной модели «целое в целом / целое-в-целом» – новейшей холистической в социогуманитарную сферу;

- применении в смысловом поле предмета социальной философии психосинергетической интерпретации позиции И. Пригожина о неравновесном фазовом переходе нового типа;

- применении к анализу социальной реальности в рамках смыслового поля социальной фило-

софии явления «неучтенный субъект / продукт» (термин Ершовой-Бабенко И. В.).

Анализ исследований и публикаций. Существенное влияние на распространение синергетической парадигмы в поле исследования социальных наук оказали работы основателей синергетики И. Р. Пригожина [9], Г. Хакена [11], которые считали, что социальные процессы и явления могут быть описаны в терминах постнеклассического естественнонаучного знания, поскольку такое описание является универсальным для всех сложных самоорганизующихся систем, как для природных, так и для социальных. В украинской социально-философской мысли синергетический подход к социальным явлениям и процессам был представлен в работах И. С. Добронравовой [2; 3], И. М. Предборской [8], Л. Д. Бевзенко [1], Н. В. Кочубей [7], И. А. Донниковой [4] и др. Психосинергетика как направление, основанное на представлении психики человека в виде синергетического объекта, и тем самым изучающее влияние и взаимодействие психического и социального, развивается в работах украинского философа И. В. Ершовой-Бабенко [4; 5; 6]. В этих работах предложен новый взгляд на социальную реальность как на психомерную, в которой социальный субъект является фундаментальным агентом социальных действий и отношений.

Изложение основного материала.

В социально-философском познании конца XX в. теории общества З. Баумана, П. Бурдьё, Э. Гидденса и др. позволили по-новому представить развитие и конституирование социальной реальности в глобализирующемся мире. В нем процесс изменений, новаций, радикальных перемен и трансформаций протекает стремительно и бурно, что, в свою очередь, требует абсолютно новой методологии и стратегий. Основанием для утверждения этой новой синергетической парадигмы стало положение о том, что современное глобальное общество – это нелинейное самоорганизующееся общество, в котором происходит постоянный переход между состояниями порядка и хаоса. “Для социальных ученых и аналитиков открытия Пригожина оказались более чем своевременными. Современный глобализирующийся мир, наполненный опасностями, которые грозят самому его существованию, совсем не походит на стабильную устойчивую систему... Каждое конкретное общество постоянно взаимодействует (сталкивается) с другими обществами – системами. На определенных этапах эти внеш-

ние воздействия приводят общество в состояние неравновесности, когда падает устойчивость самого общества в силу внутренних причин” [12 с.133].

Действительно, постепенно системный подход в социальной философии стал дополняться и даже в некоторой мере вытесняется формирующимся синергетическим подходом, который представляет социальную реальность как процесс непрерывных изменений и фазовых переходов. Появившийся новый взгляд на социальную реальность как на неустойчивую целостность подтвердил, что нужно изучать события и процессы. “Было признано, что общество (группа, общность, организация, национальное государство) может быть определено как существующее лишь постольку и до тех пор, пока внутри него что-то происходит (случается), предпринимаются какие-то действия, протекают какие-то процессы, что-то меняется, т. е. онтологически общество не существует и не может существовать в неизменном состоянии. Вся социальная реальность представляет собой просто динамику, поток изменений различной скорости, интенсивности, ритма и темпа и не случайно мы часто говорим о «социальной жизни»” [13, с. 27].

Таким образом, в настоящее время возникает необходимость отказа от линейного видения социальной реальности и определение новых принципов, указывающих на многогранность и многовекторность социального развития и социальных изменений. В связи с этим важными синергетическими принципами, которые сегодня используются в философском познании социальной реальности, являются принципы открытости, сложности, нелинейности и нестабильности социальных систем. Понятие открытости связано с представлениями о том, что социальная система имеет определенную связь со своим окружением. Открытыми считаются такие системы, которые свободно обмениваются с окружающей их средой веществами, энергией и информацией.

Принцип нелинейности означает существование многовариантности путей развития социальной системы, возможности выбора из альтернативных направлений движения, признание разной темпоральности развития. Принцип нестабильности определяет, что только неравновесные системы, т.е. те, что далеки от устойчивости, способны к самоорганизации и самовоспроизведению. Таким образом, сложным открытым нелинейным системам невозможно диктовать

пути развития. Вместо этого необходимо тщательно изучать их внутренние тенденции и определить, как вывести систему на нужный ей путь эволюции.

Психосинергетика, предложенная и разрабатываемая украинским философом И. В. Ершовой-Бабенко [1992; 2005; 2015], позволяет описывать и исследовать социальную реальность, основываясь на этих принципах. Так, социальная реальность, исходя из психосинергетической интерпретации, представляет собой открытую нелинейную сложную систему или «сложную среду». Связь понятий «сложная система», «сложная среда» в социальной философии объясняется исследователями усложнением социокультурной реальности, которая обуславливается ценностно-смысловыми трансформациями культуры, вызванными расширением потоков информации и коммуникации в современном обществе.

Социальная реальность, как состоящая из большого числа сложных структур и образований, обладает новым уровнем целостности, который может рассматриваться как «целое в целом». При этом предпочтение отдается понятию «среда», поскольку понятие «система», восходя к его определению, данному еще Л. Бергаланфи, имеет значение взаимосвязи целого и его частей (элементов). Поэтому в настоящий момент социальная реальность с позиций синергетики представляется как «нелинейное целое-в-нелинейном целом», т.е. «как некоторое макроцелое, включающее другие целые и не всегда подверженное выделению одного из целых без потери макроцелого. Также это связано с тем, что понятие «система» ассоциируется с явлением ставшего, а понятие «среда» – с явлением становления или становящегося [6, с. 38].

Наряду с понятием «сложная среда» некоторыми исследователями вводится в социальное знание понятие «сложные сети». Так, П. Штомпка исследует сущность социальных изменений и проблемы роста общества на основе как коллективного действия, так и индивидуальных взаимодействий, образующих «сложные сети» [13]. Социальная реальность предстает в этом подходе как межличностная, в которой существует сеть различных связей, взаимоотношений, привязанностей, зависимостей на личностном и коллективном уровне.

Этой точке зрения созвучно мнение Н. Кочубей [7], о том, что в сложных нелинейных средах сетях происходит влияние системы на саму себя.

Именно это и лежит в основе многовариантности путей развития, наличия выбора и необратимости. «Сложные сети» являются нелинейными самореферентными средами, а не системами. «Сети часто называют системами, но, по нашему мнению, есть существенное отличие сети от системы, где присутствует явно выраженная структура, уровни иерархии, и пространственная определенность» [7, с.136].

Понятие «сеть» в социальном знании используется в работах западных социологов Л. Фримана, М. Кастельса, которые обозначают им объекты, состоящие из множества разнообразных элементов, по-разному связанных между собой. Поэтому «сеть» может состоять из организмов, образований и организаций, а может представлять собой среду коммуникации (например, Интернет). Задачей любой сети является обеспечение коммуникации между ее «составными частями». И в этом смысле социальная реальность также представляется пространством и местом социальных взаимодействий и коммуникаций, в которой социальный порядок обеспечивает возможности для их распространения и развития, а социальный хаос – переход к новому виду и уровню коммуникаций.

Таким образом, многообразие форм и видов коммуникаций и информационных потоков и движений в обществе ведет к тому, что социальный субъект сам выбирает и осуществляет свою деятельность на разных уровнях. Это означает, что человек является не просто субъектом социального действия и социальных изменений, но и то, что его сущность, психомерность определяется по-новому. Поэтому в социальной философии возникли такие понятия как «разносторонняя индивидуальность», «многомерный человек», «инновационный человек» (И. М. Предборская) [8, с.116].

Разработка концепции «полисущностного человека» принадлежит В. Г. Табачковскому, который имел ввиду принципиальную дополняемость различных определений сущности человека, что создает неустранимую трудность для его самоидентификации [10, с. 395]. «Полисущностность определяет эссенциально-экзистенциальную неопределенность человека, идентичность которого перестает быть «антропологической константой». Человека, с учетом его полисущностности, можно определить как принципиально неустойчивое существо, способное к нелинейной самореализации, в ходе которой высвобождается как его разрушительный, так и

его творческий потенциал. Именно такой человек призван стать эпицентром антропокультурной онтологии, поскольку две его сущностные потребности – смыслополагание и самореализация – вынуждают его постоянно и вновь создавать собственное бытие» [3, с.218].

Это акцентирование внимания на человеке и его социальной деятельности позволяет рассматривать социальную реальность как «психомерную среду» (термин И. В. Ершовой-Бабенко), подразумевая, что она возникает, развивается и самоорганизуется, трансформируется в результате психической деятельности человека, группы, сообщества людей в разном масштабе пространства и времени, а также в масштабе отдельных культур и цивилизаций.

Обращение к понятию «психомерная среда» дает возможность для экстраполяции в область социального знания модели «фазового перехода нового типа», выдвинутой И. Р. Пригожиным для описания физических, химических и социальных процессов в неравновесной термодинамике и теории изменений: «...можно думать о фазовом переходе нового типа, в котором понижение температуры заменено созданием и усилением подходящих неравновесных условий. По этой причине, говоря о явлениях самоорганизации, приводящих к сложным типам поведения, будем иногда пользоваться выражением, «неравновесный фазовый переход» [9, с. 56].

В психосинергетике [4; 5] психика человека рассматривается как дискретная, т. е. прерывистая в проявлении ее фаз и с позиций определенного масштаба, и как непрерывная, с точки зрения другого масштаба. Следовательно, психика может рассматриваться и как целостная структура, и как целостная система, и как целостная среда с проявлением различных качеств на разных уровнях. Также и социальная реальность может соотноситься с этой моделью, в которой фазовыми переходами будут являться следующие стадии: «самоорганизация – хаос – порог самоорганизации – новое качество, новый порядок» [9]. Принципиальную роль в этом понимании социальной реальности играет процесс самоорганизации, а также понятие неравновесности и даже крайней неравновесности. С этих позиций самоорганизующиеся структуры и крайне неравновесные состояния могут становиться параметрами нового порядка в социальной реальности. Она подвержена «влиянию потоков информации, энергии / эмоций, вещества / обмен, времени, пространства и др... Характер влияния и особенности этого про-

цесса рассматриваются в терминах неравновесности...» [6, с. 40].

Основным признаком психомерной среды в аспекте социальной философии является также то, что в одних проявлениях она является продуктом деятельности социального субъекта в его прижизненной фазе (на личностном уровне), а в других проявлениях она является результатом взаимодействия и диалога различных текстов, произведений искусства, культурных артефактов и т.д., т. е. на уровне всего общества и культуры в целом. Соответственно, эта разная масштабность подразумевает разные последствия этих взаимодействий. В случае непосредственного взаимодействия на личностном уровне учитываются факты, события, участники, время и место действия, причинно-следственные и случайные связи и др. Но может быть и так, что результат взаимодействия неочевиден в данный момент, и не может быть зафиксирован как влияющий на ход событий, или определяющий их. В этом случае можно говорить о «неучтенном продукте / субъекте» (термин И.В. Ершовой-Бабенко). «Неучтенный продукт — это нефиксируемый результат («витающий в воздухе») отношений между участниками. При определенных условиях (характере отношений) неучтенный продукт может стать/быть активно влияющим на происходящее и тогда это «неучтенный субъект» [6, с. 42].

Таким образом, можно сделать следующие **выводы:** 1). Развитие социальной философии в конце XX – начале XXI вв. продемонстрировало актуальность исследования вопроса о соотношении понятий «сложная система» и «сложная среда» в связи с переходом к синергетической парадигме, которая выдвигает новые методологические принципы социального познания. На первый план выходит понятие «сложная среда», которое подчеркивает динамические характеристики социальной реальности, указывает на ее процессуальность, многомерность, самоорганизацию, нелинейность и неравновесность. А также представляет социальную реальность как «психомерную систему / среду». 2). Для этого новейшей моделью холистики в социальном познании становится модель «целое в целом», «целое-в-целом», подразумевающая понимание макроцелостности как совокупности сложных нелинейных целостностей. 3). В социальном познании может быть использована теоретическая конструкция «неучтенный продукт / субъект», которая указывает на разную масштабность социальных взаимодействий между субъектами.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л. Д. Бевзенко. – Киев: ИС НАНУ, 2002. – 437 с.
2. Добронравова И. С. Практическая философия науки : сборник научных трудов / И. Добронравова. – Сумы: Университетская книга, 2017. – 352 с.
3. Донникова И. Идентичность как феномен антропологической сложности / И. Донникова // Наукові записки національного університету “Острозька академія”. Серія “Культурологія”. – 2016. – Вип. 17. – С. 215-222.
4. Ершова-Бабенко И. В. Методология исследования психики как синергетического объекта / И. В. Ершова-Бабенко. – Одесса: ИНКОМ, 1992. – 124 с.
5. Ершова-Бабенко И. В. Психосинергетические стратегии человеческой деятельности (концептуальная модель) / И. В. Ершова-Бабенко. – В.: NOVA KNIGA, 2005. – 368 с.
6. Ершова-Бабенко И. В. Психосинергетика: монография / И. В. Ершова-Бабенко. – Херсон: изд-во Гринь Д. С., 2015. – 488 с.
7. Кочубей Н. Синергетические концепты в нелинейных контекстах: сети, управление, образование / Н. Кочубей. – Саарбрюккен: Palmariun Akademik Publishing, 2013. – 260 с.
8. Предборська І. М. Мінливість, соціум, людина / І. М. Предборська. – Суми: Вид-во Слобожанщина, 1995. – 136 с.
9. Пригожин И. Р. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Рю Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
10. Табачковський В. Г. Полісвітнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності» / В. Г. Табачковський. Київ: Видавець ПАРАПАН, 2005. – 432 с.
11. Хакен Г. Синергетика: иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М.: Мир, 1985. – 475 с.
12. Шкаратан О. И. Общество как социальная система / О. И. Шкаратан // Социологический журнал. – 2011. – № 4. – С. 117-143.
13. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.

REFERENCES

1. Bevzenko, L.D. (2002). *Social'naja samoorganizacija. Sinergeticheskaja paradigma: vozmozhnosti social'nyh interpretacij* [Social self-organization. Synergetic paradigm: the possibility of social interpretations]. Kyiv: IS NASU [in Russian].
2. Dobronravova, I.S. (2017). *Prakticheskaja filosofija nauka : sbornik nauchnyh trudov* [The practical philosophy of science: a collection of scientific works]. Sumy: University Book [in Russian].
3. Donnikova, I. (2016). Identichnost' kak fenomen antropologicheskoy slozhnosti [Identity as a phenomenon of anthropological complexity]. *The notes of the National University "Ostrozh Academy". Series «Cultural Studies», 17*, 215-222 [in Russian].
4. Yershova-Babenko, I.V. (1992). *Metodologija issledovanija psihiki kak sinergeticheskogo objekta* [Methodology of the study of the psyche as a synergistic object]. Odessa [in Russian].
5. Yershova-Babenko, I.V. (2005). *Psihosinergeticheskie strategii chelovecheskoj dejatel'nosti (konceptual'naja model')* [Psychosynergy strategies of human activity (conceptual model)]. W.: NOVA KNIGA [in Russian].
6. Yershova-Babenko, I.V. (2015). *Psihosinergetika* [Psychosynergy]. Kherson: publishing house Grin D.S [in Russian].
7. Kochubey, N. (2013). *Sinergeticheskie koncepty v nelinejnyh kontekstah: seti, upravlenie, obrazovanie* [Synergistic concepts in nonlinear contexts: networks, management, education]. Saarbrücken: Palmariun Akademik Publishing [in Russian].
8. Predborska, I.M. (1995). *Minlyvist, sotsium, liudyna* [Innovation, socium, people]. Sumy: Slobozhanshchina View [in Ukrainian].
9. Prigogine, I.R., & Stengers, I. (1986). *Porjadok iz haosa. Novyj dialog cheloveka s prirodoj* [Order from chaos. A new dialogue of man with nature]. Moscow: Progress [in Russian].

10. Tabachkovsky, V.G. (2005). *Polisutnisne homo: filosof's'ko-mistec'ka dumka v poshukah «neevklidovoi refleksivnosti»* [Polisutnisne homo: philosophical and mystical dumka in the prose «non-ecclesiastical reflectivity»]. Kyiv: Vidavets PARAPAN [in Ukrainian].
11. Haken, G. (1985). *Sinergetika: ierarhii neustojchivostej v samoorganizushhihsja sistemah i ustrojstvah* [Synergetics: hierarchies of instabilities in self-organizing systems and devices]. Moscow: World [in Russian].
12. Shkaratan, O.I. (2011). Obshhestvo kak social'naja sistema [Society as a social system]. *Sociological journal*, 4, 117-143 [in Russian].
13. Sztompka, P. (1996). *Sociologija social'nyh izmenenij* [Sociology of social change]. Moscow: Aspect Press [in Russian].

Амери С. Мохаммад

Аспирант

Южноукраинский национальный педагогический
университет имени К. Д. Ушинского
65000, м. Одесса, ул. Старопортофранковская, 26

Ameri S. Mohammad

Graduate

South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushinsky
26, Staroportofrankovskaya str., Odessa, 65000, Ukraine

Email: chokaiv@gmail.com

Цитирование: Мохаммад А. С. Соотношение понятий “сложная система” и “сложная среда” в социальной философии / А. С. Мохаммад // Научно-теоретический альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 12. – С. 62-68.

Citation: Mohammad, A.S. (2018). Sootnoshenie ponyatiy “slozhnaya sistema” i “slozhnaya sreda” v sotsialnoy filosofii [Correlation of notions «complex system» and «complex environment» in social philosophy]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(12), 62-68.

Стаття надійшла / Article arrived: 15.11.2018

Схвалено до друку / Accepted: 20.12.2018